TARTALOM

3 Konrad Sutarski: Apám kit főbe lőttek akkor

5 Jerzy Grupiński: Reggeli naptár; A lembergi örmény templom Krisztusa

7 Tóth Erzsébet: Talált füzetek, 3.

16 Fenyvesi Ottó: Posztmodern folklór

21 Balogh István: Epheszoszi Hérakleitosz tévedése; Kicsi történet szecessziós térben

32 Acsai Roland: A szőlőfürtről; A múlt idők mohájáról; A szivárványról; Rákos-mezei elégia

34 Salamon Konrád: Ez volt az élet
(Második rész)

49 Falusi Márton: Séta egyirányú arcomon; Keresztelő

53 Lukács László: Petőfi-forgácsok
(2. rész)

79 Benesóczky László: Áldott legyen gyomorsavas neved

81 Márkus Béla: Petíciók, polémiák, perpatvarok nyomában
(Útikalauz: Cseres Tibor kiadatlan naplója a '80-as évek végéről)

104 Horváth Péter: A szublunáris világ kataklizmája
(Nádas Péter: Rémtörténetek)

116 Kolozsi Orsolya: A lélek (hűlt) helye
(Tóth Krisztina: A majom szeme)

119 Nagygéci Kovács József: Sokgenerációs következmények
(Benedek Szabolcs: Ez nem Amerika)

122 Pelle János: Globális és posztmodern másfél évszázadunk
(Magyarország globális története, 1869–2022)

Borító: Jánosi Nikolett. E lapszámunk képanyaga Molnár Sándor Festőjóga című életműkiállításából nyújt válogatást (Műcsarnok, 2022. szeptember 30. – 2023. február 5.).

HITEL irodalmi, művészeti és társadalmi folyóirat. MAGYAR ÖRÖKSÉG. Örökös tiszteletbeli főszerkesztő: Csoóri Sándor; **Főszerkesztő:** Papp Endre; **Főmunkatárs:** Ágh István; **Szerkesztők:** Léka Géza, Nagy Gábor; **Képszerkesztő:** Isó M. Emese; **Nyelvi lektor:** Rátkay Ildikó; **A szerkesztőség titkára:** Kovács Nóra; **Tördelőszerkesztő:** Bagu László. **Felelős kiadó:** A Nemzeti Kultúráért és Irodalomért Alapítvány elnöke. **Kiadó és szerkesztőség:** 1078 Budapest, Hernád utca 56/B, Tel.: (06-1) 237-0294; Fax: (06-1) 237-0293; E-mail: hitel@hitelfolyoirat.hu, honlap: www.hitelfolyoirat.hu; **Levelezési cím:** 1381 Budapest, Pf. 1324. Lapunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Petőfi Kulturális Ügynökség, a Nemzeti Kulturális Alap és a Bethlen Gábor Alapítvány támogatásával jelenik meg. „A Hitel folyóirat 2022/1. szám kiadásának biztosítása" szakmai program megvalósítását 2022. évben a Magyar Művészeti Akadémia támogatta. „A Hitel folyóiratot – mint a civil szférát reprezentáló szakmai sajtóterméket – megjelentető Nemzeti Kultúráért és Irodalomért Alapítvány szakmai programjának és működésének biztosítása" c. támogatási cél megvalósítását 2022–2023-ban támogatta: Nemzeti Együttműködési Alap, a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt. és a Miniszterelnökség. Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőnél; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu; fax: (06-1) 303-3440. **Előfizetési díj:** egy évre 8040 Ft, fél évre 4020 Ft. Nyomta és kötötte: Coradix Kft. HU ISSN 0238-9908. **E-mail:** Isó M. Emese (képszerkesztő), iso@hitelfolyoirat.hu; Kovács Nóra (szerkesztőségi titkár), szerk@hitelfolyoirat.hu; Léka Géza (vers), leka@hitelfolyoirat.hu; Nagy Gábor (kritika, próza), nagy@hitelfolyoirat.hu; Papp Endre (főszerkesztő), papp@hitelfolyoirat.hu.

Molnár Sándor: Hommage á Pisanello, 1980

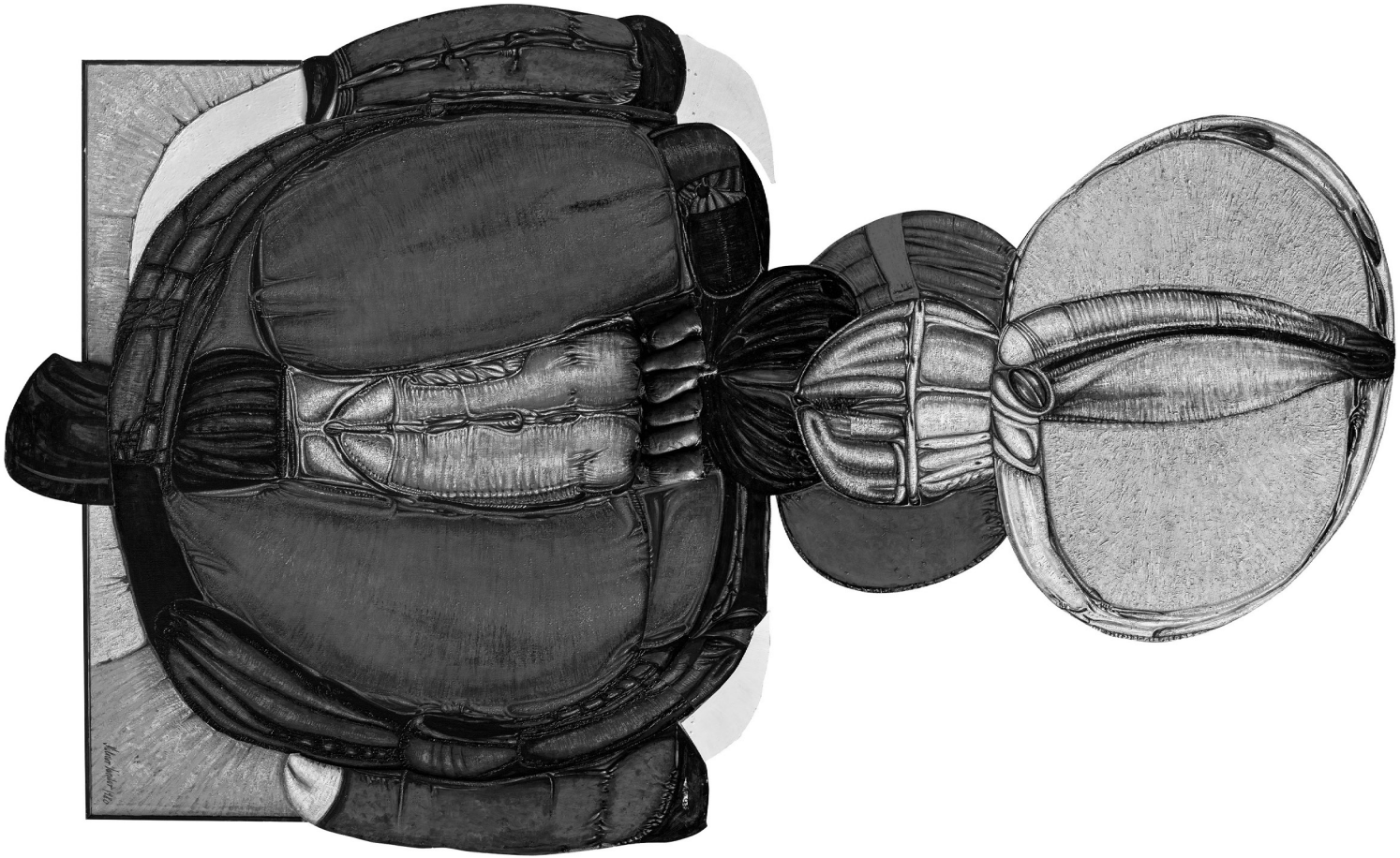

Konrad Sutarski

Apám kit főbe lőttek akkor

Apám kit főbe lőttek akkor
ezrekhez hasonlóan
Harkov szovjet poklában
csupán létezésetek okán
mert nem akartatok átállni
az idegen oldalára
hogy hazátok ellenében
a vörös banditákat szolgáljátok

hatvan évet kellett várni
hogy csontjaitok békét leljenek
a már szabad Ukrajna harkivi erdejében[1]
ahol a mélyben a csendes harang nektek kondul
álomba ringatóan

Álmaimban olykor én is fölkerestelek benneteket
és magammal vittem anyámat
aki haláláig visszatérted várta
ő esténként két keresztet rajzolt homlokomra
egyet érted magáért a másikat
aztán hajnalig veled maradt
apám
hogy örömötöket leljétek egymásban

Mindazonáltal most
mikor elmúlt már húsz hosszú év
Sztálin őrült örököse
ismét álmotokból riaszt bennetek
véresen támadva Harkivot Kijevet és egész Ukrajnát
mert nem kívántak részei lenni bűnös birodalmának

KONRAD SUTARSKI (1934) mérnök, költő, publicista, Poznańban született, 1965 óta él Budapesten. A Magyarországi Lengyelség Múzeumának és Levéltárának nyugalmazott igazgatója.

1 Három katyńi lengyel katonatiszti temetőt hoztak létre 2000-ben, többek között Harkivban.

tankok hernyótalpai marják sírotok hantját
zsoldosok taposssák bombák robbanásai és rakéták süvítése közepette
egész Harkiv rommá lesz
vér patakzik tűzben égnek a házak
fák lombjai közt emberi jajok visszhangoznak
s a nap véresen bukik alá keleten
egész kelet vérré változik
egész kelet vérben fuldoklik

Egyedül ő Kreml ura nem tudja még
hogy a legyilkolt bűntelenek haragja
    szörnyűbb az élők haragjánál
éktelen viharban villámok közt szállnak ki sírjaikból
a lelkek független hadseregével
és nem engedik hogy valaki ismét felszántsa
    harkivi sírjaikat
leigázza szabad Ukrajnát

2022. március 2.

Fordította Cséby Géza

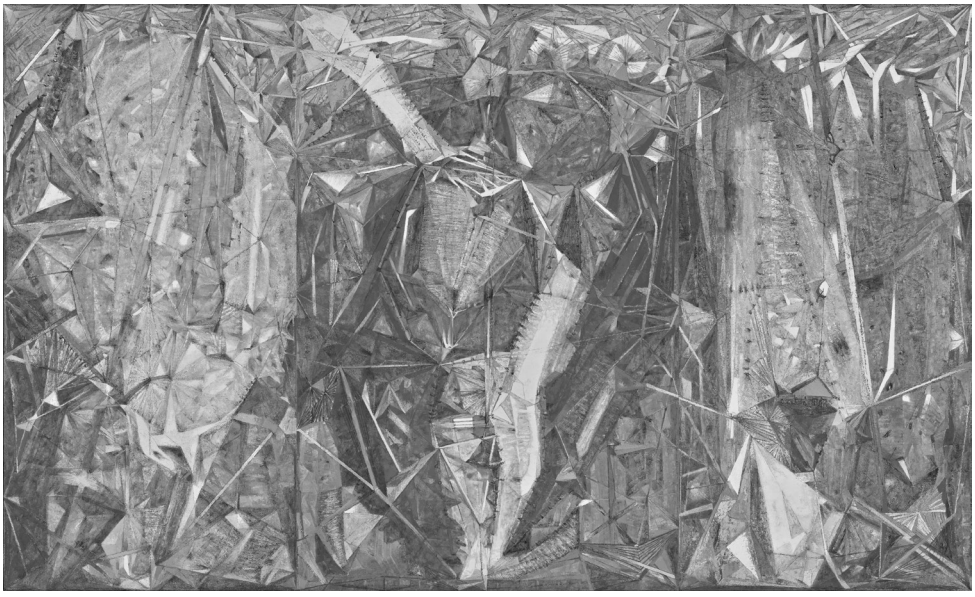

Molnár Sándor: Örvénykristály No 4, 1994–1996

Cséby Géza (1947) író, költő, műfordító, irodalomtörténész. Legutóbb megjelent műfordításkötete Andrzej Grabowski: *Sajtkukacka Manó kalandjai* (2021).

Jerzy Grupiński

Reggeli naptár

Együtt kifordítjuk, kigördítjük
mélyen a föld alól, mint urnát
e világot – sem alkonyban sem hajnalban
Felemeljük egyengetjük karunk
saját arcunkat látjuk

Harkov őrmestere fejében golyóval
próbál lazítani a dróton
Hallasz-e még engem?
kérdezi az ápolónő romok közé temetve
és téglával újból a vízvezetékre csap
Jan Sebastian Bach
a „Kunst der Fuge" hangjaira
kódolja betűit keresztnevének

És hangszóróból szól alteregóm – hiper
friss és vidám, mint csíz tavasszal
szuper – a diákbemondó az „Aferában"
Összetévesztve a két háborút
Félresiklott dátumok, slágerek és hadszínterek
Valentin-napi számok között
mint a kakukk évfordulós órán

Ismét kiemeljük az alkonyból
felnyitjuk a világ szemhéját, mint fedőt
sötét, enyves szűrt – éji felhőt
kivárva a fénysugárt

JERZY GRUPIŃSKI (1938) lengyel költő, irodalomkritikus, a poznańi kulturális élet szervezője és a *Protokół Kulturalny* főszerkesztője. Mintegy 20 kötet szerzője.

A lembergi örmény templom Krisztusa

Már leszáll
már leemelik őt az oltárról
Levetett dzsekik
rádobálva az ő hátára
Mert hát leomolhat a fal
a vakolat
Még egy kibélelt gyapjú sapka
s máris megy meghajlottan
kameraszemeknek súlya alatt
Az alacsony betonplafonú
óvóhelyre
Ott biztonságban
a gyermekek sírnak, nők dalolnak
míg férjeik harcban
Évszázados Isten-alak
most ismét emberek közt
Isten-ember

Fordította Semsei Ferenc

SEMSEI FERENC (1996) történész, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának tudományos kutatója.

Tóth Erzsébet

Talált füzetek, 3.*

1995. jún. 21. szerda

Marno küldött három verset. Ma jó volt bent lenni, nem voltam ideges. Bejött Darvasi Laci is. Nagyon kedves, csak egy kicsit nagyra tartja magát. Ő most az ügyeletes kedvenc, és ez látszik is rajta. Esterházy tegnapi tévéinterjúját dicsérték kórusban Bata Imre, Kovács és ő. Szerintem pedig nagyon gyönge volt. Csak hümmögött, hammogott, egy fél percig gondolkodott egy negyed mondat előtt. Ő, a „mester", most úgy döntött, hogy nem Bokros Lajos a hibás, és nem a kormány, hanem mi, mindannyian. Merthogy ennyire futotta belőlünk. Szerintem pedig azoktól futotta ilyenekre, akik rájuk szavaztak. Most aztán nem tudnak mit mondani, mert támadni nem merik a haverjaikat. E. P. is elmehet valahova. Én persze ezt nem mondtam el, egyáltalán nem szólok bele a politizálásukba. Csak Szikszai Karcsi és Darvasi tért ki a tegnapi parlamenti kivonulásra, Karcsi szerint Horn nem sokáig lesz már min.elnök. És mindenki úgy látta, hogy másnapos volt. Horn teljesen hülye. Ma este hallottam, hogy visszavonta az egészet, mert úgy értékelte a tegnapi ülésszakot, hogy az ellenzék elhatárolta magát a szélsőségektől. Hát ez egy paprikajancsi, akit Pethő Iván rángat. P. Gyuri hívott, hogy a jövő héten menjek el hozzájuk, Deszka, a felsége nem lesz otthon, majd dumálunk. Nem tudom, elmenjek-e. Csak Csordás miatt mennék, de az is olyan megalázó, hogy csak Gábor miatt beszélgessek Gyurival. Megbeszéltük, hogy elmegyünk Tokajba és Csobánkára is. Ha legalább lenne egy kis esély, hogy G. is ott lesz. Persze, így vagy úgy, de én úgyis arra készülök, hogy ott lesz.

Jún. 25. vasárnap

Csütörtökön, az absztinenciám 13. napján nem tudom, mi ütött belém, de nem bírtam tovább. Szép, laza sörözésnek indult, persze, jó pár üveg lett belőle.

Tóth Erzsébet (1951) József Attila-díjas és Babérkoszorús költő. Legutóbb megjelent kötete: *Kínai legyező* (Nap Kiadó, 2021).

* Naplórészlet a *Szilánkok egy életrajzból* című készülő könyvből.

Pénteken, amilyen hülye voltam, bementem, mert Kovács Zoltán főszerkesztő hívott, hogy menjek be a versek miatt. Nagyon rosszul éreztem magam, és úgy is néztem ki. Ahogy bementem, Z. rögtön azt kérdezte: Valami baj van? Nincs semmi, csak nem jól érzem magam – mondtam. Miért, ennyire látszik? Én rögtön észrevettem – így Z. Ez valahogy jólesett, bár szégyelltem magam. És hogy minek jöttem be? Elég lett volna telefonálni. Haza is jöttem rögtön, utána itthon voltam rosszul. Szombat-vasárnap is iszonyú rossz idő volt, egy kicsit takarítottam, olvastam. Megint két nap ment a pokolba az ivás miatt. Ágiék telefonáltak, hogy Laci 21-én jön, 8.50-kor érkezik. Marha jó. Miklós hazajön 30-án, két hónap távollét után, és nem lehetünk egyedül nyugodtan, mert Laci őfelsége itt fog tanyázni. Miklós tegnap hívott, de nem voltam itthon, Anyunál aludtam. Csalódott és szomorú volt a hangja.

Július 1. szombat

Délelőtt anyunál voltam, segítettem neki főzni, megebédeltünk, és hazajöttem. A takarítást egy kis időre felfüggesztettem, mert nagyon nagy kánikula van. Direkt jó, hogy nem volt napozás. Elmúlt nyarakon ilyen időkben elképzelhetetlen lett volna, hogy ne a Széchenyin aszalódjunk. A múlt hét elég jól telt az *ÉS*-nél, nem volt semmi zűr. Tegnap az Alkotmánybíróság törvénytelennek ítélte a Bokros-program jó néhány pontját, köztük a 44-et is. Így talán nem szűnik meg a *Jelenkor*. Hétfőn ott volt az asztalomon M. G. újabb levele és két verse. Én ostoba, azt reméltem?, hogy már nem kapok tőle több levelet. Úgy képzeltem, legutóbbi levelemben „lelepleztem" magam, és ha valóban G. írja a leveleket, akkor azért nem ír, ha M. G., akkor kellőképpen elriasztottam. Hát nem úsztam meg ilyen könnyen. Skizofréniám újabb lökéseket kapott. Van egy mondat a levélben: „Utolsó nekem írott levelében olvastam, hogy udvariatlan volt hozzám. Ezek szerint nem minden nekem szánt sora érkezett meg, mert leveleiben érdemtelenül sok dicséretet és kedvességet kaptam, de udvariatlanságot egy szót sem. (Ellenőriztem.)" Ez arra utal, hogy észrevett valamit? Ezen kívül ismét visszatér arra, hogy szóljak róla pár sort az érdekében a *Jelenkor*nál. A két vers egyenesen elképesztő. Az egyik címe: Jim Morrison. Fölfedeztem benne három kifejezést, ami az általam Gábornak küldött versekben is szerepelnek: vasra verve, gőgös, villámai. A másik címe *Tagadás az egész*. Nem az én életem, nem az én bolygóm, nem az én országom stb., de van még tollam és van még papírom. Úgy képzeltem, ez a vers az én levelemre írt válasz, amelyben azt írtam: „Nem mondhatod, hogy nem." Tízszer mondja, hogy „nem" egyetlen versben. „Paplanom ölel hidegen" – ez pedig mintha arra utalna, amikor azt írtam: „Mint egy unalmas szerető, szól hozzám a hűvös, huzat nélküli paplan." – Lehetséges ennyi véletlen? És a bélyeg a borítékon! Az utóbbi három levélben a bélyeg ugyanolyan, mint amilyeneket én küldtem G.-nek, és utoljára már M. G.-nek is én adtam föl a levelet, nem adtam oda a titkárnőnek, így akartam tudtára hozni,

hogy észrevettem a jelzést. Olyan vagyok, mint egy Columbo. Van egy nagyon erős gyanúm, és ahhoz gyűjtöm az adatokat. Néha nagyon szánalmasnak érzem magam, néha meg fél délutánokra elgyöngülök, és nem tudok másra gondolni, csakhogy ez nem lehet másként. Még nem válaszoltam, de nem húzhatom sokáig, valamit írnom kell. A napokban fog megjelenni a *Kortárs*, benne két versemmel. Nagyon várom. Persze, az is lehet, hogy nem is kerül a kezébe. Miklóstól megkaptam a harmadik levelet is, én is írtam neki, de nem nagy lelkesedéssel. Nem szeretném, ha észrevenné. Úgy cigarettázom, szinte harapom a cigarettát. Nem tudom, mi ez. Tehetetlenség, izgatottság, félelem, bizonytalanság, düh, bosszúság, méreg, hiány, vágy, nyomorúság, butaság, hülyeség, pótcselekvés, önsorsrontás. Szomorúság, remény. G. is dohányzik. Így közelebb érzem magam hozzá. Elképzelem, hogy ő mit érez, ha szívja a füstöt. Amikor sört iszom, őt látom sörösüveggel a kezében. Elképzelem a mámort, amit érez. Azelőtt éjjel, hogy utoljára találkoztunk a Könyvhéten, azt álmodtam, hogy szerelmeskedtünk. Olyan fantasztikus élmény volt, és olyan valóságos, hogy fölébredtem. Negyed öt volt, kinyitottam az ablakot, de nem volt ott. Azóta gyakran eszembe jut ez. Úgy gondolom, ez csak jót jelenthet. Közben azt mondta, hogy éljek vele, én pedig, hogy várjunk még, ne siessünk annyira, de ő már nem tudott várni, a végére értünk. Vajon ez nem valóságos élmény? Csak nehogy megbolonduljak. Verset megint nem tudok írni.

Július 3. hétfő

Melegfront. 32 Celsius. Ennek ellenére a hallt kitakarítottam. Az akácot behoztam a szobába, hogy a macska rá tudjon mászni, a pálmát kivittem. Más változást egyedül nem tudtam végrehajtani, nem akarok sérvet kapni. Miklósnak kellene levelet írnom.

Szeptember 12. KORFU

Tegnap 6 órakor érkeztünk meg. 13^{h}-ra jött értünk Miklós, de már semmit nem tudtam csinálni, reggel óta összepakolva vártam. A repülőtéren már nem voltam olyan ideges, mint tavaly. Miklós aranyos volt. A repülőn egy boglyas hajú, helyes fiú ült mellettünk, sokat mosolygott rám. Lehet, hogy az idegességtől. Nem zuhantunk le. Evéssel, ivással telt el az egy és negyed óra, ami a repülőút. Taxival mentünk a szállodába, ezt is a Neckermann fizette. A szoba nem olyan lakályos, mint Krétán, de meg lehet szokni. Az első kis fehér gyíkot tegnap láttam, de anyunak nem szóltam, nem akartam idegesíteni. A vacsora fantasztikus volt. Svédasztal, mindenki azt választ, amit akar. Salátát, zöldséget, túrót, olajbogyót, egy szelet húst és szőlőt ettem. A szőlő mézédes. Minden nagyon finom volt, a reggeli ugyanaz. Sok magyar van, nem lehet olyan nyugodtan

beszélni össze-vissza, mint tavaly, amikor szinte csak ketten voltunk magyarok. Ma reggel kiderült, hogy kifogyott az elem a fényképezőgépből. Közel van a beach, de meg se közelíti a krétai strandunkat, az egy teljesen civilizáció nélküli part volt, ez nem olyan, de még nem próbáltuk ki. Én már akartam fürdeni, de Anyu nem érzi jól magát. 14.30-ra jön a nő, elmondja, hogy mi a helyzet, buszjáratok, kirándulások stb.

Szeptember 13. szerda

Tegnap sorozatos csapások értek bennünket. Lekéstük a neckermannos nővel a találkozást, mert nem állítottam előre az órámat. Aztán bementünk busszal Korfura, de a buszok csak bizonyos időközökben járnak, az utolsó fél nyolckor indul vissza, de nem találtuk a buszmegállót, mert nem onnan indul, ahova érkezik. Legalább egy órát kerestük a buszmegállót, míg végre megtaláltuk. Viszont egy fotós boltban az eladó kicserélte az elemet a fényképezőgépben. Így már tudunk fényképezni. Korfu óvárosa gyönyörű, de még nem tudtuk rendesen megnézni, mert sietni kellett haza. Azután vacsora, olvastam egy kis Camus-t, és fél nyolcig aludtam. Reggel megijedtem, hogy be van borulva, de még nem jött fel a nap. Azután viszont istenien sütött. Az éjjel Gáborral álmodtam, csodás érzés volt, egész nap ezt próbáltam visszaidézni. Elképzeltem, milyen lenne, ha megjelenne itt. Küldtem neki egy képeslapot, de nem írtam rá semmit. Az *ÉS*-be is küldtem, és Szikszainak is. Miklósnak hagytam egy üzenetet. Egész nap strandoltunk, isteni volt. Ma már Anyu is bejött a vízbe. Ma hiába vártuk Babiloni Esmeraldát (a neckermannos nő), talán holnap megjön. (Enikőre várva.) Mindjárt megyünk vacsorázni. Szemközt Görögország partjait látjuk, ha kinézünk a balkonról.

Szeptember 14. csütörtök

Ma hajszál híján ismét elkerültük Babilonit. 17.15-re írta a papírra, hogy menjünk, mi ott voltunk, és már menni akart. Mondtuk neki, hogy mit írt föl nekünk, úgy tett, mintha nem tehetne semmiről. Röviden azért szóba állt velünk, de kezdetben nagyon flegma volt. A végére felengedett. Anyu mindig Krétára hivatkozott, erre ő persze bepörgött. Most viszont zuhog az eső, és igaz, ami igaz, ez Krétán soha nem fordult elő. Már reggel be volt borulva egy kicsit, és úgy döntöttünk, hogy ilyen időben inkább városnézésre indulunk. 10 órakor felszálltunk a buszra, és a 14.30-assal jöttünk vissza. Most már nyugodtabban sétáltunk, a város csodálatosabb, nagyobb, mint első nap láttuk. Kis zegzugos utcák, bazársorok, az ember mindig azt hiszi, hogy eltévedt. Valahol erődöt is láttunk, a régit vagy az újat, ez csak akkor fog kiderülni, ha térképet is viszünk. Két szép vendéglőbe is beültünk, én kólát ittam, az anyu kávét. 1000 drachmát

fizettünk mindkét helyen, jó sok. Eszméletlen sok ékszerbolt, népművészeti kütyük, csecsebecsék mindenütt. Egy helyen véletlenül levertem egy tengeri korallt, azonnal kifizettették velem (1000 drachma). Az egyik helyen a nő megdicsérte a ruhámat (a hosszú indiait). Olyan sokan megbámulnak, feltűnően néznek, hogy megkérdeztem anyut, van-e rajtam valami furcsa. Azt mondta, hogy nem, csak szép ez a ruha, jól le vagyok barnulva, és a hajam is jó. Érdekes, hogy én nem érzékelem. Szeretnék még sokat sétálni Korfun. Most mindenesetre várjuk, hogy elálljon az eső. Ha nem áll el fél 8–9-ig, akkor nem tudunk elmenni vacsorázni, mert nincs esernyőnk. Pedig az a nap fénypontja. A vacsora.

Szeptember 15. péntek

Van itt a szállodában két bolond nő is, értelmi fogyatékosok (Dawn-kór talán,) tegnap este fél tízkor eszméletlen műsort adtak pont a balkonunk alatt. Angolul rikácsolt az egyik, de éktelenül, erre lettünk figyelmesek. Annyit értettem, hogy „te mindig mérges vagy, ha én valahova el akarok menni". „Menj egyedül, menj már! Diszkó." Mikor kinéztünk, hatalmas röhögésben törhettünk volna ki, ha mertünk volna anyuval, de csak kuncogtunk. Cudarul ki voltak öltözve, a magasabbik, aki rikácsolt, hosszú, piros ruhában volt, a kisebbik és kövérebbik meg úgy nézett ki, mint amikor egy félbevágott krumplira ráadnak egy fehér báli ruhát. Ő volt megsértődve, a másik meg veszekedett vele. Elindult két lépést, aztán visszajött hármat. A másik utána. Kb. egy fél óra alatt értek el az étteremig, de még ott is hallani lehetett a hangjukat. Mi viszont nevettünk egy jót, és megállapítottuk, hogy mi még diszkóba se tudnánk menni, mert nem hoztuk a báli ruhánkat. Egyébként is vacsora után mindig hazajövünk, 9–10-ig olvasunk, aztán úgy alszunk, mint akit fejbe vágtak. Néha fél három körül a hazatérők hangoskodására ébredünk, kettőig van nyitva a bár, de azután alszunk tovább. Szúnyogok nincsenek. Ma is 8-kor keltem föl, fél 11-re értem le a strandra. Már nem volt nádtetejű napernyő, ágyat is csak a rozogábbak közül kaptunk. Fél négyig napoztunk, négerré aszaltuk magunkat. Ma este fél nyolc és nyolc között kell hívnom a Miklóst, nyilván csak akkor szabad neki a neje miatt beszélni. Kíváncsi vagyok, mi van otthon, szeretném már hallani a hangját.

Szeptember 18. hétfő

Péntek este nagyon nehezen sikerült beszélnem Miklóssal. Szombaton megint Korfu, egész nap. Lejártuk a lábunkat, Miklósnak hagytam üzenetet. Vasárnap délig napozás, aztán elromlott az idő, a szobában olvastunk délután. Még fáztunk is. Miklósnak ismét egy üzenet. Ma megint napozás. Hajat mostam. Elhatároztuk, hogy jövőre Tuniszba megyünk, az már Afrika (Camus). Voltunk Európában, Amerikában, még Afrikában nem. Kiolvastam a Garcia Márquez-könyvet,

elég jó, de mégsem az igazi. Camus félbehagyva hever az ágyon. Most a *Hitel*t nézegetem. Egy *Kortárs*at és egy *Holmi*t már kivégeztem. Elolvastam a *Tekintet*-ben egy Kiss Anna-interjút, az nagyon jó.

Október 15. vasárnap

Hazajöttünk Korfuról, ami fontos volt ott, az, gondolom, bekerül majd ebbe a naplóba. Tegnap háromszor is fölhívott valaki, de nem szólt bele. Az üzenetrögzítőn is volt három hívás, egyetlen szó nélkül. Szinte beleborzongtam, mert az jutott eszembe, hogy G. az. Így válaszol az üres képeslapomra. De jó lenne. Az az igazság, hogy már péntek óta rá gondolok. Pénteken Dérczy Péterrel dolgoztunk az *ÉS*-antológia végső változatán, s miközben csináltuk, végig arra gondoltam, milyen lenne ugyanez G-vel. Lehet, hogy annyira elrontottam az egészet, hogy soha többé nem fogunk beszélni egymással. Utoljára az egyik tokaji írótalálkozón (89–90-ben?) ültem mellette, akkor, amikor azt a sok, általuk kiadott könyvet adta. Akkor kérdezett tőlem utoljára valamit, hogy miért nem írok, és hogy miért nem mentem el Szederkényi temetésére. Ezután öt évig nem találkoztunk. És akkor idén jött ez az őrület. Most Dérczytől tudom, hogy 26-án Csorba Győzőre fognak emlékezni, ő, Bertók és Parti Nagy Lajos. (Eszembe jut, Lajoska mit mondott akkor, amikor először kértem tőle verset az *ÉS*-be: „De Erzsi! Ki ad verset az És-be?" Nem is értettem, mit ért ezen.) Most meg már bőszen ír ő is, ha úgy adódik. Nem hiszem, hogy el merek menni. Már kétszer nem mentem el oda, ahol biztosan tudtam, hogy G. ott lesz. De hiszen megígértem neki, hogy eltűnök újra. De az idén Tokajban és Pozsonyban is reménykedtem, hogy ott lesz. Ha Debrecenbe sem jön el, akkor azt hiszem, be kell vallanom, hogy tényleg nem akar velem találkozni. M. G. két versét leadtam, mielőtt elmentem nyaralni, de csak szept. 26-án írt egy furcsa, verses levelet, és egy elég rossz verset. Az furcsa, hogy nem reagált rögtön a megjelenésre, hiszen egy kezdő költő szerintem nem létezik, hogy ne figyelje a megjelenéseket. Nem reagált arra sem, hogy azt írtam, nem vagyok beszélő viszonyban a *Jelenkor* szerkesztőivel. Ez is gyanús. Ha lenne bátorságom, azt kellene írnom neki, hogy hívjon föl, vagy látogasson meg a szerkesztőségben, ha egyszer Pesten jár. Ha szemtől szemben állnék ezzel az M. G. nevű illetővel, csak akkor hinném el, hogy azokat a verseket nem Csordás írta. Vagy akkor sem? Totális tudathasadás. Közben meghalt Miklós édesanyja. Különös, de mintha mindketten megnyugodtunk volna. Szegény, már olyan régen haldoklott, hogy ez már csak megváltás volt. Miklós mellett, illetve az érzéstől, hogy tudom, mennyire szeret, nagyon megnyugszom. Még így is, hogy csak titokban van nekem, iszonyú nyugalom áraszt el néha, nem szabad ezt a nyugalmat feladnom. Azt hiszem, már csak G. kedvéért lennék képes feladni, de érte gondolkodás nélkül. „Aki kettőt-hármat szeret, nincsen arra jó világ." Hát nincs. Korfu nagyon jó hatással volt rám, egyszerűen sütött a férfiakból, hogy tetszem nekik, a strandon,

az utcán, az étteremben, mindenhol. Az egyik pincérrel komolyan flörtöltem, azt hiszem, az Anyu is észrevette, de nem szólt. Itthon ilyesmire nem nagyon adódik lehetőség. Itthon mindenki ismer, s ha tetszem is nekik, nem mutatják. Amikor Pozsonyba mentünk, nem volt valami jó napom, Pálinkás Gyuri is valahogy más volt, mint szokott lenni, visszafogottabb, szomorúbb. Talán Györgyi elmondta neki, hogy Miklós itt lakik nálam, persze mindez csak azért volt, hogy elmondja a Gyurinak, hogy hátha elmondja Gábornak. Gyurival még mindig úgy beszélek, hogy hátha továbbadja G.-nek. Nem sejtettem, hogy férfiak egymás között meg sem említik a nő nevét, akinél esetleg úgy érzik, játékban vannak. Mindegy. Pozsonyban azt mondja nekem Gyuri: Neked is szülnöd kéne egy gyereket, az jót tenne, mindent megváltoztat, egy nőnek gyereket kell szülnie. Nem haragudtam meg rá ezért, csak annyit mondtam, hogy ahhoz két ember kell, nekem olyan férfi kell, aki fel is neveli velem a gyereket. Sajnálom az apa nélküli gyerekeket. Gondoljon, amit akar. Most Karcsi, Zalán, Gyuri, Cipy, Györgyi is úgy tudja, hogy Miklóssal élek. Ami igaz is, csak éjjelre megy haza, én meg bőgök reggelig. Jobb is így, legalább békén hagynak egy kicsit. Lehet, hogy így fogom leélni az életemet. Van egy pasim, éjjelre szabad vagyok. De akkor meg sírok és alszom. Már egész jól belejöttem ebbe. Valójában egyetlen emberrel éltem együtt, Csordással, aki az egyik szilveszter napján küldött egy táviratot: „estére ott leszek". Aztán 3-4 hónapig el se ment. Ő volt az, aki azt mondta, nem nyugszik addig, míg a felesége nem leszek. Én meg pont akkor szerettem bele másba, és ő azonnal elment, mert megérezte rajtam. Most meg már más a felesége, én meg még mindig azt várom, hogy térjünk vissza erre a kérdésre. Néha szörnyen nevetségesnek érzem magam. Vagy legalább kiábrándulhatnék belőle, és teljes szívemből csak Miklóst szeretném?

Október 16. hétfő

Ma is hívott az illető, aki nem óhajt beleszólni a telefonba. Egyszer az üzenetrögzítőn is hallgatott. Nem akarok félni ezért. De jó, hogy van kaputelefon, és kulcsra lehet zárni a kaput. Ma elég jó napom volt, kaptam három szép verset (Dobai, Zalán, Háy J.) és egy negyediket is, egy ismeretlen pozsonyi költőtől. Dobai versét a felesége, Máté Mária hozta, szép, ötven körüli ősz hajú nő. Később megtudom: doktornő. Mondtam neki, örülök, hogy Péter általában rögtön küld verset, ha kérek tőle. „Őt meg lehet venni az ilyen levelekkel" – mondta mosolyogva. Én pedig mindig elégedetlen vagyok, suta, esdeklő leveleimmel. Mindegy, a lényeg, hogy itt a vers. Iszonyú szép, olyan, mint a *Találkozás*. A lány (Mariann), aki Edina helyett tördeli a lapot, szörnyen agresszív, fennhéjázó hangon beszél mindenkivel, főleg, ha nincs igaza, és többnyire nincs. Azt hiszem, nagyon primitív, és semmi érzéke nincs ehhez a munkához. Karácsonyra én is szeretnék egy szép verset írni, már éppen ideje volna. Talán ezekről a néma telefonokról kéne írni, vagy Korfuról.

Október 17. kedd

Tegnap háromszor szólt a telefon, egyszer felvettem, kétszer az üzenetrögzítő kapcsolt be, de ez már tíz körül volt, kihúztam a zsinórt. Ma este hatkor hívott, azóta nem. Olyan idegesség jött rám, csak ültem egy óráig, aztán kimentem sörért. Pedig féltem az utcán. De a sör egy kicsit elmulasztja a félelmet. F. I. – egy régi őrült zaklatóm – nem lehet, ő beleszólna, azt hiszem. Még mindig abban reménykedem, hogy talán G. Istenem, de jó lenne. Ma az ezüstöket vittük be a városba Anyuval, mert a kocsijavítás elvitte a pénzünket. Közben Miklós háromszor keresett. Sajnos tegnap nem mondta, hogy ma rá fog érni, mert akkor itthon maradtam volna. Most megint a telefonbetyár hívott. Egy kicsit ideges vagyok.

November 21.

Majd elmondanom holnap, mert ma nem tudom, pedig két napja ezt az álmot élem, és ezért élek. Nyár elején volt egy ilyen álom, de még az sem volt ilyen hatásos. Ez teljesen leterített, illetve életre keltett. Ma feküdtem az ágyon, teljes depresszióban, illetve a finomabb depresszióban, amikor csörgött a telefon, és nem tudom, miért, de fölvettem. Kovács Zoli volt, az antológiáról kérdezett, hogy holnap bemegyek-e, és mindenfélét kérdezett, „Jól van, szívem" – mondta, holnap megbeszéljük, ehhez képest este hét óra volt, és egy éve még, mióta az *ÉS*-ben vagyok, nem hívott itthon, talán megijedt, hogy megsértődtem valamiért. Ezt is majd holnap leírom.

1996. február 5. hétfő

Jó sokat kihagytam megint. Miklós akkor elég durván lerendezte a telefonbetyárt: „Ha még egyszer zaklatni meri a feleségemet, feljelentem. Tudom ki maga." Nem is hívott azóta. Valamikor, pár nappal azután volt az Írók Boltjában emlékezés Csorba Győzőre. Vettem egy mély lélegzetet, és elmentem. Rossz volt, mert G. egyszer sem nézett rám, s mintha még külön dühös is lett volna. Szóval nem volt természetes. Iszonyú feszült voltam. P. N. L. aranyos volt, odajött és megpuszilt. Balla Zsófival és Koszta Gabival beszélgettem elég felületesen. K. G. mintha terhes lett volna. Talán ez is közrejátszhatott, hogy elhatároztam, soha nem megyek el többé, ahol tudom, hogy G. is ott lesz. Eddig már kétszer meg tudtam állni, nem mentem el a *Jelenkor*-délutánra és Mészöly születésnapjára. Persze, az is lehet, hogy észre sem veszi. Muszáj volt radikálisan csökkenteni a bennem levő feszültséget, mert már nehezen bírtam. A karácsonyi szám nagyon jól sikerült, de én nem írtam bele verset. Illetve írtam egyet, de aztán nem adtam le. Nem mertem. Ez se jó így. Egy hónapja nem ittam semmit, és

nem is hiányzik. Sokkal jobban érzem magam… Közben más emberek is elterelik a figyelmemet G.-ről. Kemény, Tandori, Dobai Péter, hogy csak a legfontosabbakat említsem. Nagyon szomorú, hogy G.-vel kapcsolatos álmaim és képzelődéseim irreálisak, de muszáj élnem, nem szabad vele foglalkoznom. Ha ebben az évben sem tudok visszatalálni a költészethez, akkor nem is tudom, sikerül-e még valaha. Semmivel nem vagyok elégedett, amit írok, pedig az is nagyon kevés. Ma is bent volt Péter, mostanában gyanúsan sokat jár be, aranyosan átölelt, beszéltünk egy pár szót. Karcsival is kibékültem, igaz, nem volt az összeveszés, csak megharagudott rám egy kicsit. Soha nem gondoltam volna, hogy így megszeretem az *ÉS*-t. Úgy tűnik, csak rajtam áll, hogy addig legyek itt, ameddig akarok. Február 1-től 40 ezer forintról 50 ezerre emelkedett a fizetésem. Persze ez sem valami sok, de mégis jólesik. Már ebben az évben is álmodtam G.-vel, pedig igyekszem nem gondolni rá. Miklóssal kedvesebb vagyok, és ő is. Jó érzés, hogy van. Csak verset írni nem sikerül. Remélem, ha tudom tartani a fogadalmamat, írni is tudok majd. Türelem, türelem! Szörnyű érzés, de néha úgy érzem, alapvető szavakat felejtek el. Ma például percekig nem jutott eszembe a „szimmetria”. Főleg beszéd közben fordul elő. Bár csak képzelődnék. Sokszor nagyon ver a szívem, főleg éjszaka. Újra elkezdtem tornázni. Remélem, csak hipochondria. Három regényt olvasok egyszerre. Musil *Tulajdonságok nélküli embe*r, Doderertől a *Strudlhoff lépcső* és Proust: *Szodoma és Gomorra*. Plusz a Jack Kerouac-regény: *Művésztelep* és mindenféle egyéb. Pedig ha csak olvasok, soha nem veszem rá magam az írásra. Nem tudom, hogyan kényszerítsem magam.

(Folytatjuk)

Fenyvesi Ottó

Posztmodern folklór

Tájkép holnapután

Az égen fehér bárányfelhők úsznak.
Alatta templomtornyos falusi idill.
Egy kis ház, egy kis tehén.
Kapirgáló tyúkok. Röfögő malacok.
A kéményből füst gomolyog.
A nagycsalád kint áll a tornác előtt.
A ház falán sehol egy árnyék.
Fák ölelkeznek a fénnyel.
A mélyzöld leveleken mintha por csillogna.
Egy kicsit dolgozni kell, hogy megértsük a szituációt.
A kép sarokban aláírás kunkorodik:
Nagyapáti Kukac Péter.

Drea

Ha Szenttamás felől,
a poros országúton megérkezünk,
átvágunk a falun.
GPS szerint tekintsünk jobbra, a temető felé.
Keresztet vetünk.
Átvágott táj. Felszabdalt tájkép.
Neked és nekem mást jelent e vidék.
Géniusz locik. Fura alakok, fura akcentussal.
Öreg házak, a bútorokból áradó időn túli levegő
és doh. Egyre több.
Befészkelte magát, minden,
ami ott messze, a múltban van/volt.
Mongyá' még ilyeneket!

FENYVESI OTTÓ (1954) költő, író, szerkesztő, képzőművész. A Balaton északi partján, Lovason él. Legutóbbi kötetei: *Hatvanhat – válogatott versek* (Művészetek Háza, 2021) és *Paloznak overdrive* (Scolar, 2021).

A kocsma

Agyisten!
Akasztófáravalók!
Csak ülnek az asztalok körül, és szívják a cigarettát.
Fújják a füstöt. Meresztik a szemüket.
Csak sóhajtoznak. Néha nagyot krákognak.
Kajlabajszú, vasvilla tekintetű emberek,
már minden hajuk lekopott a homlokukról.
A guta csapná szét magukat!
És ne maradjon ki a kocsmárosné se,
őt is érje utol az átok!

Még egy kocsma

Az öreg Skatulya csak röstelkedik,
régebben nem beszélt magában,
akkoriban még olyan szépen járt templomba,
minden vasárnap délelőtt,
mostanában már nem jön.
Nem volt ő mindig ilyen, csak mióta
a Csuvikék lánya megszökött, elment a kedve,
megváltozott. A kocsma az utolsó támasz.
A Kanos Feri is ott üldögél naphosszat,
pedig meg kellene drótozni a disznókat,
a süldőket, mert mindent feltúrnak.
A Csimbók se nem jön mostanában.
Nem jön, elmaradozik. Köszvény gyötri,
a múltkor félrenyelt valamit,
azóta megállás nélkül köhög.
Az orvos azt mondta neki: a pálinka
már nem az ő belének való.
Az öreg Gubena meg egyfolytában
csak a padlót bámulja,
egész életében olyan fösvény volt,
hogy megenné maga alul a ganét is,
ha nem lenne olyan büdös!

Csuvik Klárika

Kopasztani járt a zsidó nővérekhez.
Szülei szegények voltak, mint az ecet.
De Klárika nagyon szép volt.
Arca pirospozsgás, az ajka csak úgy lángolt.
A kocsmában azt beszélték,
neki volt a legszebb melle a faluban.
A boldogság kék madara.
Aztán felbukkant egy mogorva özvegyember,
száz lánc földje volt a moholi határban.
Nagy baj az, ha a pénz beleszól a szerelembe.
Klárikának könny szökött szép,
szomorkás, barna szemébe, amikor
a szülei bejelentették, hogy megkérték a kezét.
Összepakolt és lelépett a mérnök úrral.
Tudta, hogy ha a szívét kétfelé kell osztani,
azt vagy kibírja, vagy belehal.

Teljes erővel

Az ablakon keresztül teljes erővel özönlött be a fény.
A szobában egy férfi ült a széken,
de a lába nem ért le a földre.
A másik széken egy nő ült lila pongyolában,
szétvetett lábakkal, hátravetett fejjel.
Hosszan sorolta a városok nevét,
ahol élete során megfordult.
Nem volt már vér szerinti rokona,
se nagykabátja, se sapkája, se zsebkendője.

Reggeli csendélet egy hokedlin

Minden reggel
a hokedlin ott kuporgott egy árnyék.
Csend volt körülötte, a madarak
már mind abbahagyták hajnali éneküket.
A hokedlin kuporogott,
az urát és a postást várta.

A konyhaasztal sarkára fel volt szerelve
a nagymama mákdarálója.
Az ablak előtt egy göcsörtös vadkörtefa állt.
A földi létezés egyéb nyomai lassan
mind elpárologtak.

Egyem meg a szívedet!

– mondogatta a Gizi nena.
Topolyán így hívják a nagynéniket: nena.
Az Ugrai nena, a Holló nena,
a Buzogány nena. A Balassa ángyi.
Egyem a szíveteket! – mondogatta a nagymama
az eperfa alatt gyülekező kiskacsáknak.
Olykor a görény megette őket szőröstül, bőröstül.

A besúgóink

Minden délben ott ültek a Forum kiadóház ebédlőjében.
Karmonádlit ettek sült krumplival, savanyú uborkával
vagy főzeléket fasírttal.
Szürke eminenciások. Munkahelyükön szürke kisegerek.
Buzgómócsingok, papírkutyák.
Jelentéseket írtak, adták tovább a híreket.
A befolyásos elvtársak pillantásait lesték.
Felügyelték a rendet. Kávét ittak, cigarettát szívtak.
Mindig jó kedvük volt, és nagyon kíváncsiak voltak.
A pártgyűlésen buzgón jegyzeteltek.
Jobban voltak a takarítónőkkel, a beíró kisasszonyokkal.
Ebéd után rágyújtottak és vártak bennünket,
a zöldfülű fecsegőket, a gyanús elemeket.
A besúgók között voltak „kettős" ügynökök,
színlelt mélymagyarok is, mert tudták,
akkor könnyebben kiugrik a nyúl a bokorból.
Szakszervezeti beutalókat kaptak a tengerre.
Fizették a tagdíjat, a szakszervezetnek és a pártnak.
Tellett.
Az emésztésük kicsit rendellenes volt.
Nem bírták a sok fűszert.

A baj (cirrózis, az epe- és a vesekő) ott ült az arcukon.
A besúgók igyekeztek jópofák lenni,
vicceket meséltek. Nagyokat röhögtek.
A gyerekük rendőriskolába járt,
vagy a kumroveci pártiskolába.
Tanulták a matériát,
fejből mondták a direktívát.
A társadalmi folyamatokról mindent tudni véltek.
Jártasak voltak politikai kérdésekben.
Nekik mindig igazuk volt.
Egyem a szívüket!

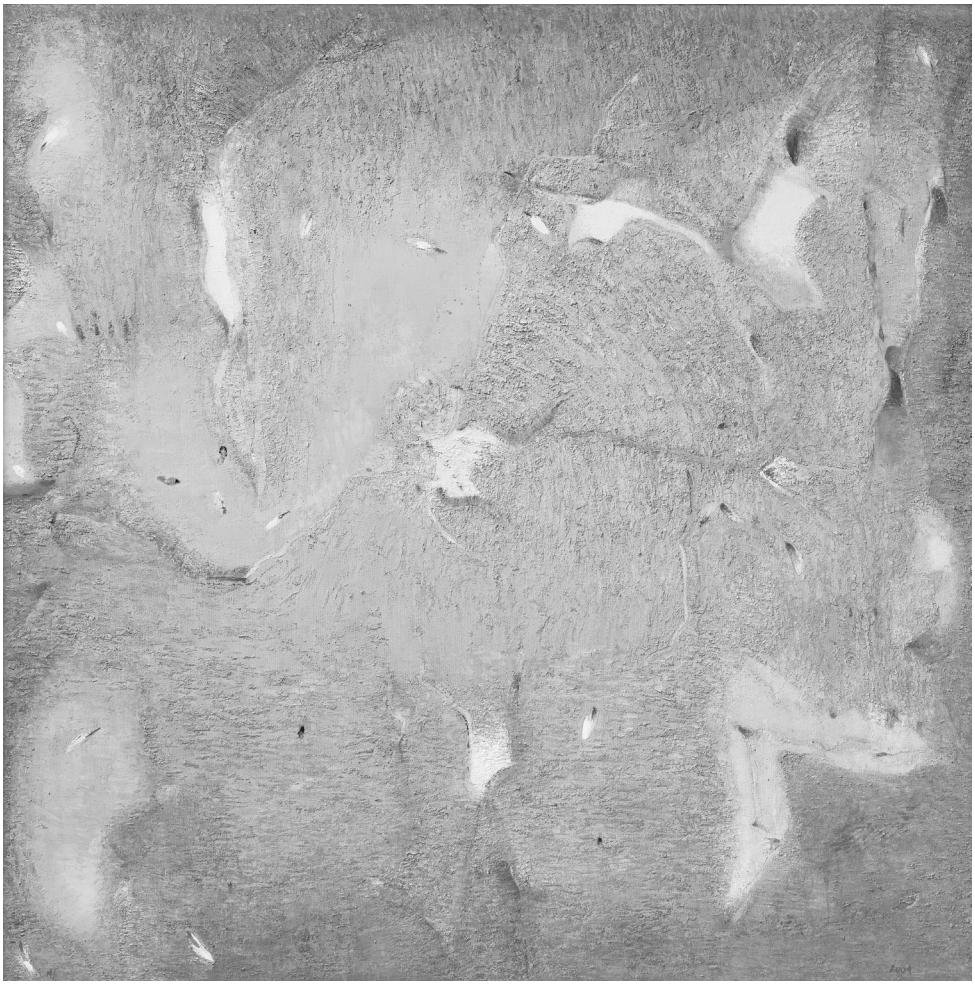

Molnár Sándor: Sunjata No. 11, 2004

Balogh István

Epheszoszi Hérakleitosz tévedése

Történt egyszer Szabadkán, e szecessziós városban, egy fölöttébb különös eset egy nyáreleji vasárnap délután, a húszas évek közepén. Az egyik városszéli futballpályán, amely libalegelőre inkább hasonlított, mint sporttelepre, sorsdöntő meccsét vívta az állami támogatású Vasút FK, amelyben akkor még messzi földről betelepített hegyvidékiek rúgták a bőrt, az ellenfelük meg a hazai pályán játszó Jaszibara SC volt, amelynek játékosai önmagukat finanszírozták szerény zsebpénzükből, lévén mindannyian diákok: gimnazisták, kereskedelmisek, ipari tanulók. A Vasútnak győznie kellett, akkor bajnokságot nyer, és felkerül a harmadik osztályba, a Jaszibara a dicsőségért játszott. Fel már nem juthatott, ki sem eshetett, mert ebből az osztályból kiesni nem is lehetett. Fickándoztak a nebulók, de a gólokat az állami csapat rúgta, negyedóránként egyet, így az első félidő végén éppen 3:0-ra vezettek, tehát eldöntöttnek látszott a bajnoki cím és a feljutás kérdése. Szilveszter úr, az asztalosmesterség nagy művésze, szenvedélyes szurkolója volt a kültelki csapatoknak, különösen kedvelte a Jaszibarát, mert e csapatnak más gazdagsága sem volt, mint a szurkolók szeretete és a játékosok egymás közti barátsága. Szilveszter úr, a különc temetkezési vállalkozó, a Funero Koporsógyár alapítója, mindig magával vitte nevelt fiát a kültelki meccsekre, szokja a légkört a gyerek, mert lelki szemei előtt a kis kakukkfióka egyszer egy ilyen diákcsapatban rúgja majd a bőrt. Ez esetben is ott álldogált Misike az apja mellett, s ahogy abbahagyták a játékot a csapatok, a gyerkőc odakiáltott a zöld mezes diákoknak, hajrá, fiúk! Győzzeteeeek! – A gyerek mellett álló Rozmayer úr, a szabó, a kecskék szakszervezetének bizalmija, egy fölöttébb hangos úr, nevetni kezdett a kisfiú megnyilatkozásán, csak úgy rengett a hasa, belevörösödött a képe a nagy nyihogásba. – Ezek, kisfiam?– kérdezte végül, és levegőért kapkodott a malacképű, hatalmas ember, ezek? Ezek a nyámnyilák kapnak még vagy ötöt! – Nononono, Rozmayer úr, csitítgatta a tűmestert Funero úr, ha akarnának, győzhetnének a diákok. Én úgy látom. – Vak ember ne beszéljen arról, hogy mit lát! – szellemeskedett a szakszervezeti funkcionárius. Szilveszter úr visszanyelte dühét, és nyugodt hangon kérdezte a szabót,

Balogh István (1946) költő, író, újságíró. Legutóbbi könyve: *Titokajtó kilincse* (2021).

fogadunk? – Fogadunk?! Mire?– nyerített Rozmayer úr. – A Jaszibara győzni fog, jelentette ki hősünk. – Állom, mondta Rozmayer úr. Tíz liter buckai kadarka meg Hājo tamburásai! – Legyen, így Szilveszter úr. Misikét Rozmayer úrra bízta, egy pillanatra vigyázzon rá, s odaballagott a pálya középkörében üldögélő Jaszibarához. A szurkolók csak azt látták, valamit mondott a gyerekeknek a gyászhuszárok generálisa, azok először mosolyogtak, majd komolyra váltott a képük, elszántak lettek. Szilveszter úr nyugodtan visszaballagott a fiához és Mekkencshez, a szabók bizalmijához. Nem szólt ő semmit, pedig Rozmayer úr oldalát cigányfúróval böködte a kíváncsiság, mivel biztatott a Főkuvik. Valami nagyon hatásost mondott, mert alig kezdődött el a második félidő, sólyomszárnyakon röpködött a Jaszibara minden játékosa, lefutották beképzelt, államilag pártolt ellenfeleiket, s alig telt el az első negyedóra, kiegyenlítettek, a második negyedóra végén már 5:3-ra, a mérkőzés befejeztével meg 6:3-ra vezettek, megnyerték a meccset, gyászba borították a Vasút FK játékosait, elnökségét és az állomásfőnök urat, a tiszteletbeli csapatkapitányt. A közönség nem hitt szemének, de leginkább rontva volt a bakkecske Rozmayer úr, fogait csattogtatta, miként ollóját szokta, ha veszettül haragos, ilyenkor az inasok menekültek a közeléből. – Ez nem lehet igaz, fuldokolta végül. – Csak hazaviszem a gyereket, s találkozunk Beretkáék pincéjében! Tíz liter buckai kadar legyen az asztalomon, Hajo tamburásai pedig a legszomorúbb bunyevác dalt pengessék beköszöntőnek! – Hazafelé menet Szilveszter úr bekopogott egy ablakon. Kócos öregasszony, a Polikárp utcai sógoregylet mosónője, dugta ki bibircsókos orrát: mi van? – Üzlet, Piri mama! Üzlet! Kapja össze magát, nehogy elijedjen a nép a boszorkányképétől! Futás a Polikárp utcába, aztán mondja meg Madám Kátónak, hogy egy órával előbb legyenek bent a lányok! Egész focicsapat érkezik. Az én vendégeim! De kedvesek legyenek a drágáim, mert csupa szűz gyereket röpíthetnek mennybe! Borravaló mindenkinek!

Nyitás előtt egy órával, zárt ajtók mögött, a Jaszibara minden játékosa, még a tartalékok is, levedlették fiúbőrüket, mint a kígyók, s férfivá értek, legnagyobb gyönyörűségükre. Szilveszter úr és Rozmayer úr meg még sokan mások, jóbarátok, Beretkáék présháza előtt, a nagyeperfa alatt, kecskelábú asztal mellett buckai kadarkát hörpöltek, Hajo Tumbas meg áldott tamburásai kipengettek minden magyar, bunyevác, szerb és jiddis dalt, édest, keserűt, szívet megindítót, szembe könnyet varázsolót.

A városi rendőrparancsnokságon ez idő tájt Turanov detektív szidta Nedics próbarendőrt, egy sándori vasutas származékát. Az ominózus mérkőzés éjszakáján arra volt kíváncsi Turanov főfelügyelő úr, hogy a főnök szerint tátott szájúnak titulált Nedics próbarendőr miért nem figyelt jobban, miért nem tudja azt, mivel vette rá a Jaszibarát Funero úr, hogy egyetlen félidő alatt sárga földbe gázolja a Vasút FK-t? – Most ez a legfontosabb kérdés, te címeres ökör!– ordított a detektív. – Mi lehet hatásosabb támogatás, mint az állami?

Turanov másnap reggel megbizonyosodhatott arról, hogy Nedics próbarendőr mégsem kétbalkezes, és nem alszik meg szájában a tej, dereng előtte

néminemű rendőrségi jövő, mert a főfelügyelő úr az igyekvő fiatalember beszámolójából megtudhatta, hogy nem üldözendő magyar titkokat sugdosott ám Funero úr a diákoknak a félidőben, hanem megnevezte, már bocsánat felügyelő úr, a női szemérmet, s győzelem esetén minden csapattagot meghívott Madám Kátó Polikárp utcai műintézetébe. Rejtett őserők ébredtek a fiúi testekben-lelkekben, kancaszagot érző csődörökké változtak, világos, hogy a Vasútnak szemernyi esélye sem volt ellenük. A Jaszibara minden tagja, közvetlenül a mérkőzés után, a bejárat feletti vörös lámpa gyújtása előtt, zárt ajtók mögött, nehogy valamely tanár urak esetleg diákjaikba botoljanak, ott viháncolt a Polikárp utcai kupiban életében először. De mindeme hatalmas dürögés azzal kezdődött, hogy Rozmayer meg Szilveszter a félidőben fogadtak tíz liter kadarkába, Szilveszter szerint a Jaszibara 0:3-ról még győzhet. Aztán megcsinálta a győzelmet, Rozmayer meg fizette a kadart. Reggelig énekeltek a Gányó soron, végül vagy húszan voltak, főleg magyarok meg zsidók, de bunyevácok is, meg két szerb is, egyikük nyugalmazott ezredes, a másik földbirtokos, no, ezek vigadtak a Jaszibara meglepő győzelme után Beretkáéknál, a Buckában, Tumbas Hajo bandája meg tamburált. Hát így volt! – Felhő takarta el a főfelügyelő szeme elől az ébredő napot, aztán tele szájjal hahotázni kezdett. Nedics próbarendőr meg vigyázzban állt, mert jelentés után elfelejtett ellazulni. – Az anyja úristenit, röhögte Turanov, mindig e gyászhuszárnak vannak a legjobb ötletei! – Aztán csak vakarta a fejét, mind a két kezével, morgott, átkozódott sárga fogai közt, affene! –, hogyan mondjam el a rendőrfőnök úrnak, hogy tíz liter bor miatt seggre ejtették az állami kötényben ringatott futballcsapatát?

1931. május 29-én játszotta életbe vágó mérkőzését a Vasút FK a belgrádi Jugoslavija ellen. Győzelem kellett, hogy a szabadkaiak megőrizhessék első osztályú státusukat. A félidő a belgrádiak egygólos vezetésével zárult. Szilveszter úr, a különc temetkezési vállalkozó, a szünetben megjelent a Vasút öltözőjében, s felajánlotta a játékosoknak ugyanazt, amit annak idején a Jaszibara SC csapatának, ráadásul a vezetőség által kiválasztott legjobb játékost meghívta Pestre, a Conti utcába.

Csoda történt, fordított a Vasút!

Ordított a szenzáció másnap a belgrádi Vreme napilap címoldalán.

Madám Kátó műintézetében reggelig tartott a viháncolás, gyönyörök kertjében éltek a hegyvidékekről származó focisták, hősünk vendégei, s a helyi sportbarátok nyíltan dicsérték Funero urat. Újra bizonyságot nyert, hogy az Úristen a nőkben rejtette el a férfinép leghatásosabb doppingszerét.

Azonban két nap múlva a belgrádi Vreme az első oldalon, szalagcímben közölte:

Tisztátalan viszonyok futballberkekben Szabadkán!

Név szerint ugyan nem emlegettek senkit, de beszámoltak arról, hogy egy helyi vállalkozó a Jugoslavija feletti győzelmet a Polikárp utcai nyilvános ház művésznőinek kegyeivel honoráltatta. A mérkőzés legjobbját meg Pestre invitálta, egy ottani reprezentatív bordélyba. Miért nem Belgráddal jutalmaz a szabadkai vállalkozó? – tette fel a kérdést a cikkíró.

A szecessziós zsinagógával szembeni borbélyműhelyben a zöld hokedlin ülve várakozó nyugdíjas rendőrszázados, valami Gyorgye Milenkovics olvasta föl a Vreme cikkét. Hallgatósága nem ismerte a szöveget, így az idős fogdmeg szemrebbenés nélkül, emeltebb hangon folytathatta tovább szózatát, mintha az újságból olvasná a személyes szentenciát.

– Belgrádban is teremnek osztályon fölüli kurvák, nem csak repedtsarkúk, és léteznek ott is fényesebbnél fényesebb tükrös kuplerájok.

A kiválasztott balszélsőnek, valami Milivoje Jovicsnak (aki mellesleg nem volt a sorsdöntő meccs legjobbja, de tagja volt a csetnikszervezetnek) Nedics törzsőrmester hozta meg az útlevelet Belgrádból, példásan gyorsan elkészült a dokumentum: két nap alatt. A balszélső feladatul kapta Nedicstől, hogy mindent alaposan figyeljen meg, Szilveszter minden lépéséről tudjon, mert hazatérvén be kell számolnia a történtekről, ez hazafias kötelességed! – biztatta őt Nedics, amikor a legény arca e felkészítés során arról árulkodott, legjobb lenne sehova se menni.

Pedig nagy élmény volt Milivoje Jovics számára a pesti kirándulás. Lelkesen számolt be hazatértekor Nedics törzsőrmesternek, aki arról bizonyosodhatott meg, hogy az átszállított szemfedőket – hősünk kéthetente ezer szemfedőt szállított Pestre egy ottani vállalkozónak, ez legális üzlete volt – rendben átadták egy zsidó kereskedőnek, utána felmentek a budai várba, ott ebédeltek egy előkelő étteremben, és felsorolta Nedics törzsőrmesternek pontosan, mit; nagyon jó volt, zárta az ebédről szóló beszámolót a balszélső. Aztán lefiákereztek a Szarvas térre, a Szarvas vendéglőbe, itt lakott, dolgozott és étkezett annak idején Vuk Sztefánovics Karadzsics, a szerb hősi énekek begyűjtője és a szerb cirill írásmód megteremtője, amikor Budán élt, mert Szerbiából elüldözte a hatalom. E tudós embernek hazájából el kellett menekülnie. Tudja ezt maga, törzsőrmester úr? – kérdezte Jovics. – Aztán kimentünk Szentendrére, ahol több gyönyörű szerb templom van, egy meg püspöki templom, és találkoztunk a pravoszláv püspök úrral is, mindketten kezet is csókoltunk neki, Szilveszter elsőnek, ő mutatta, mit kell tennem. A mi ottani püspök urunk jól ismeri Szilveszter urat, mert egyszer valami fontos javítást végzett a püspöki templom ikonosztázán. Gyönyörű a templom ikonosztáza, mesések azok a képek, törzsőrmester úr! Nagyon barátságos volt Szilveszter úr irányában püspök urunk! Törzsőrmester úr, tudja maga, hogy Szentendrén valódi szerb püspökség van? – Nedics kezdte elveszíteni a türelmét. – Arról beszélj, te gányó – biztatta –, kikkel találkozott Szilveszter a magyarországiak közül? – Senkivel, mert kegyelmes püspök urunktól egyenesen a kuplerájba mentünk. Ott vacsoráztunk, s megint felsorolta a balszélső szinte a teljes étlapot, ültünk az asztalnál, beszélgettünk, csak akkor váltunk el egymástól, ha kimentünk hugyozni. Dehát annyit ittunk, csodás borokat (!), hogy néha ki kellett menni. Aztán lányt választottam, nagyon szép lányok voltak ott, törzsőrmester úr, olyanok is, akik tudtak szerbül, de én magyaricát kívántam, és reggelig vele voltam. Szilveszter úr pezsgőt hozatott nekem meg a lánynak, én voltam a *harambasa*! A mellettem levő szobában meg ott időzött Szilveszter úr, szintén egy csinos lánnyal, hallottam dörmögő

hangját, aztán meg a horkolását. Kegyetlenül horkolt, biztosan a sok bortól, amit magába döntött, mert ittunk becsülettel, én kettő helyett is. Reggeli az állomáson, a restiben, de ez nem egyszerű resti ám, mint a mieink itt, Szabadkán, hanem tiszta, mint a patika, valódi étterem, cigányok muzsikálnak benne! Aztán fölültünk a vonatra. Ott Szilveszter úr azonnal elaludt, fújta a határig, nekem kellett ébresztenem. Ennyi.

Nedics törzsőrmester jelentésébe belekomponált némely imaginárius adatot is, de kapott is emiatt nagyokat az orrára a titkos csetnik felettesétől, így meggyőződhetett arról, hogy a balszélső Milivoje Jovicsot mások is kihallgatták. Különösen fájdalmas volt a törzsőrmester számára az a fölöttes figyelmeztetés: vigyázz, el ne veszítsük a bizalmunkat irántad! Mentegetőzni sem mert, csak lehajtotta a fejét, forrt benne a méreg, Szilveszter urat legnagyobb ellenségének érezte, halálos ellenségének. Vagy ő, vagy én! – hajtogatta a hazafelé úton.

Így gyülekeztek a viharfellegek Szilveszter úr feje fölött, ám ő nem törődött a veszéllyel! Ha a nagy háború teljes idejét, az első naptól az utolsóig megúsztam, akkor engem Szűz Mária biztosan a kötényében ringatott!

Kár volt Szilveszter úrnak e szivárványoptimizmusa! Nedics törzsőrmester titokban adatokat gyűjtött hősünkről, ha majd sor kerül rá, kegyetlenül összerúghatom a bokáját! Megátalkodott csempész és hazaáruló! Horthy Miklós valóságos ügynöke! Évről évre szinte éjjel-nappal szimatolt, csapdákat állított számára, de Szilveszter úr soha nem akadt horogra. Viszont néha mégis fülébe jutott a fogdmegnek, hogy a koporsógyáros alighanem kommunistákkal cimborál, tán híreket hordoz Pestre, onnan meg vissza. És látták már az orosz nagykövetség környékén is. Próbálgatott valami legendát megrajzolni ügynöki tevékenységéről, de a főnöke, Turanov úr, kinevette, leintette a buzgó törzsőrmestert, s nem ajánlotta soha rendőrtiszti iskolába.

– Zsákutcába juttatott ez a rohadék magyar!

Nedics örökös törzsőrmester zakója zsebében egy pisztolygolyót hordott, kicsi fekete vászonzacskóba rejtette, nehogy véletlenül valakinek mégis a kezébe kerüljön, s baja lehessen belőle, mert egy nagy háborút járt baka lenyúzta a golyó hegyéről a rézinget, levágta az ólomcsúcsot a sima felületbe egy keresztet metszett fanyelű bicsakkal. De vigyázzon ám, törzsőrmester úr, senki meg ne lássa, mert ez most már dum-dum golyó! Nemzetközileg tiltott. Ha az osztrákok szerb fogolynál találtak ilyet, azonnal fültövön lőtték, de mi is így tettünk velük.

A magyar világban Nedics úr rájött, hogy folyékonyan beszél magyarul, így a Zentai úti temető mögött levő téglagyárban éjjeliőr lett. Megúszta a magyar sorozásokat, mert elárulta, hogy a jugoszláv királyi rendőrségnél szolgált, bakának megbízhatatlan lett.

1944 októberében, amikor a szovjet egységek bevonultak Szabadkára, nagyon félt, hogy Szilveszter úr esetleg beárulja, mert vannak vagy voltak tán valami kapcsolatai oroszokkal Pesten, de nem történt semmi, a szovjetek elhagyták Szabadkát, és átadták a hatalmat a bevonuló Tito-partizáncsapatoknak. Nedics rendőr lejelentkezett, azonnal beosztást kapott az elhárításnál. Már mint alhadnagy elvtárs, egy sötét éjjel bekísérte Szilveszter urat a szecessziós városháza

harmadik emeletére, módszeresen törögette el a székhez kötött szerencsétlen ember oldalbordáit, végül aláíratta a halálra kínzott emberrel, hogy jó pénzért megvásárolta tőle koporsógyárát és temetkezési vállalkozását. Az ügylet lezárása után hosszú késsel egyetlen nyisszantással vágta át a haldokló torkát. A hulla titokban utazott Zentai úti temető melletti aszanációs elhagyatott téglagyárgödörbe, amelybe a városban kivégzett, a fasiszta megszállókkal együttműködő egyének maradványait gyűjtötték, és rajtették volna el kíváncsi szemek elől.

Nedics rendőr hadnagy elvtárs adás-vétel után sikeresen érvényesítette tulajdonjogát, ám vállalkozóként fuldoklóként szalmaszálba kapaszkodott, mert a cégvezetéshez nem konyított. Viszont gyorsan bekövetkezett az államosítás, újra nyomozni kezdett, de rövid, sikertelen belügyi szolgálat után nyugdíjazták. Morgós, elégedetlen polgára lett a színeváltó titói Jugoszláviának, bele is halt csalódottságába és a gyomorrákba, mely hite szerint Isten reá küldött kegyetlen büntetése volt.

Unokája, egy tehetségtelen borbélysegéd rátalált egy porlepte cipős dobozban a *deda* eldugott iratcsomagjára. Olvasgatta a lapokat, s rájött, hogy elődje valami temetkezési vállalat tulajdonosa volt az államosítás előtt. Sokáig töprengett, mitévő legyen, végül 2005 tavaszán jelentkezett a jóvátételi bizottságnál, követelte a nagyapjától államosított koporsógyár és temetkezési vállalkozás árának megtérítését. A bizottság megszavazta a jóvátételt, ám a bizottság elnöke, egy vicces alak, a Városi Bírósághoz fordult, vizsgálandó, hiteles-e a szerződés, mert a dátumozás Szilveszter úr eltűnése után három nappal történt.

Egy fiatal bírósági jogászgyakornok tüzetesen átnézte az okmányokat, megtalálta az irattári hitelesítési másodpéldányt, az indigósat, amely tiszta volt, de gyanús foltocskákat talált az eredetin. A szerződést kivitte a kórházba, amelynek laboratóriumában megállapították, hogy a hat barnásfekete foltocska embervértől származik, méghozzá egyetlen ember vére spriccelhetett a papírra.

– Mikor? – kérdezte a fiatal bírósági jogászgyakornok.

– Vagy hat évtizede.

Hivatalos jegyzőkönyvet kért és kapott a vérvizsgálatról az igyekvő fiatal jogászgyakornok. Beszámolója szerint, amelyet nagy komolyan osztályvezetőjének prezentált, kényszer hatására történhetett az adás-vétel. Az osztályvezető bólogatott, megdicsérte a szorgalmas, ifjú munkatársát, és nagy jövőt jósolt neki.

A dicsérgető osztályvezető még azon a délelőttön elment borotválkozni a kétbalkezes borbélysegéd kése alá. Miután az reszkető kézzel levakarta az ügyvéd úr képéről a borostát, a kuncsaft így szólt szépítőjéhez:

– Rajtam áll, mi lesz a sorsa beadványodnak. Megvizsgáltuk az udbás nagyapád és a koporsógyáros szerződését, bizonyítható, hogy az adás-vétel kényszer alatt történt. A kis barna foltok Szilveszter úr vérének maradványai.

A borbélysegéd nem szólt semmit.

– Mennyit adsz, ha kártérítést kapsz?

– A harmadát.

Osztályvezető úr megköszörülte torkát.

– Felét – súgta a kétbalkezes borbélysegéd.

Kicsi történet szecessziós térben

Szabadkán, e határ menti városban, először csak suttogók terjesztették pártkörökben a nagy kommunista titkot, amelyet közemberek fülétől elzárt a hatalom.

– Hazánk hős fia, Nagy Tanítónk, maga Tito marsall látogat el hozzánk!

A koncentrikus körökben hullámzó örömhír könnyen átléphette a városházi korlátokat, így nem volt meglepő, hogy a messzi földről idetelepített vezetők, különösen a párttitkár és a városelnök testét lázrohamok tüzelték forráspontig.

Partizán múltjuk emelte égig e vezető kör tagjainak tudományát, és a város fölszabadítóinak nevezték magukat, mert kipucoltuk a gaz, fasiszta bandát a környékről, hangoztatták. Pedig az úgy volt, hogy a szovjet csapatok már alig látható lábnyomát követve találtak rá a homokon épült soktornyú városra, ahol tömegével ritkították a megszálló magyarokkal együttműködőnek tűnő helyi fasisztának bélyegzett magyarokat. Tették mindezt a kommunista és az emberi szabadság nagy dicsőségére. A valóságos együttműködők előbb eliszkoltak, mint a magyar helyőrség és csendőrség.

Viszont az ingatlanok maradtak, egy-két napig árválkodtak csak a házak, a jövevények belakták a pompás polgári szobákat, de hideg volt az ősz, így gyorsan hamuvá lettek az értékes bútorok.

Ami maradt, csak hideg tél világa volt.

Meg égen a fogyó hold.

És most hívatlanul látogató érkezik.

Bejelentették. Megjön. Az Úr ereszkedik Égből a Földre,

– Mit mutathatunk meg Titónak városunkból? – nyögdécselt a városi párttitkár.

Hallgatói plafonra pislogtak.

– Itt minden Ferenc Józsefre emlékeztet.

– Meg Mária Teréziára – kottyantott közbe egy helyi tanító, aki őrmesterségig mászott a csillagos ranglétrán, pedig negyvenötben kétnapi rejtőzködés után kocsonya lélekkel jelentkezett a partizán behívóparancsra. De ezt nem tudta meg róla soha senki.

– Ki az a Mária Terézia? – sápadt el a városelnök.

– Osztrák császárnő. A tizennyolcadik században ő adott szabad királyi városi rangot Szabadkának.

– Már megint ez az Osztrák–Magyar Monarchia! – bosszankodott a zord hegyek szülötte. – Mikor lesz már ennek vége?

– Hát ennek, hála istennek, régen vége van! – mosolyodott el a tanító.

– Itt még nincs vége! – ordított a párttitkár. – De majd én végét csinálok! Ha kell, tűzzel-vassal!

– Ilyet már csináltunk, elvtársam – szólt közbe az államvédelmi osztály főnöke. – Ma már kicsit más a helyzet. De szétcsaphatunk a kommunisták és

szocialista önigazgatói rendszerünk megrögzött ellenségei között. A Kopársziget neve errefelé ismerős még a csecsszopók számára is.

Hosszú, de vonalas vita után a szűk városvezetés megegyezett abban, valami tanárokat kell fölparancsolni a ferencjóskás városháza egyik termébe, ott megmagyarázzák a helyi viszonyokat, várostörténetet meg más szép tudnivalót is, dióhéjban, és nagy hangsúlyt fektetünk majd a Népfelszabadító Háború és Forradalom, valamint az újjáépítés hatalmas vívmányaira.

– Az államvédelmi osztály vezetője letapogatja a tanárok életútját, ez igazán tüzetes vizsgálat legyen ám! – végszavazott a város párttitkára.

Hat pedagógus járt éjjelenként a magyar szecesszió legpompásabb épületének harmadik emeletére, az államvédelmisek kérdéseire válaszolgatni. A kíváncsi fiúk arra is rákérdeztek, megkönnyebbülés befejeztével melyik kezükkel törlik ki seggüket a megfélemlített tanárok.

Miután a gimnáziumi katedrák beidézett mestereit átvilágították, és a legborzasztóbb keresztkérdések után sem találtattak könnyűnek, az első emeletre helyezték őket, sötétedéssel oda lépdeltek az udvari, piszkos följáró lépcsőin, hogy egy varázsajtó megnyitásával szinte a mennybe kerüljenek. A díszes folyosó falain még nyíltak a magyar virágok, de a suttogók azt híresztelték, mire a marsall megjön, forradalmi vörös színnel takarják el a fasiszta pingálást.

Tanáraink szótlanul vonultak el a feketével firhangolt, pokolszín díszterem előtt. Hang nem jött ki egyikük torkán sem, ám elhaladván köhécselni kezdtek, valami csudaroham kaparászhatta torkukat.

Hallgatóik az előadások alatt kávéztak, cigarettáztak, egyik-másik néha vacsorázott is.

Az előadók óraszünetekben kimehettek pisilni. Mentek is. Egymáshoz nem szóltak, csak nagyokat sóhajtoztak. Mintha rabok lennének, sóváran tekintgettek ki a nyitott klozetablakon a város tetőire. A szülővárosra. A városházán éjszakáztak, fülüket savként marta a fekete hegyek egyik városkájából származó államvédelmis útra bocsátó kellemes üzenete:

– Ha a meghallgatáson dadognának a vezető elvtársak, ha válasz nélkül maradnának, és Tito csalódna bennük, lenyúzom a bőrötöket, kiheréllek benneteket! Sötét cellában rohadtok meg!

– Ó, én szegény Szabadkám! – nyögdécselt a székszorulással küszködő öreg tanár.

Szabadkát sokan Európa legnagyobb falujának nevezik ma is. Kosztolányi Dezső, a nagy magyar poéta bölcsőhelyét poros-boros jelzővel illette, s büszkén emlegette, hogy elemi iskoláját a Vörös Ökörben járta ki. Ez a tanoda más nevet nem is kaphatott volna, hiszen messze földön híres-neves volt a por- és borfészek Vörös Ökör csárda, majd fogadó, végül vendéglő. Egyesek azt mesélték róla, végzete a nádtető lett, leégett szinte porig az ősi intézmény. Mások úgy tudták, ráuntak a nagyfejű szenátorok a verekedésekre, bicskázásokra, vér- és bélontásokra, amelyek ott szinte naponta megestek, porig rombolták, ám helyét nem szórták be sóval, hogy ott többé a fű se nőjön, hanem építettek oda egy tanodát, pallérozódjon jóra a jövendő!

Ezzel kezdődött tán a város aranykora, mely igen rövid ideig tartott, mindössze néhány évtizedig, ám állhatott volna városszerte e rövid időszaknak is sok építészeti emléke, csak az utókor hálája elmaradt. Magyaros stílusú, mintázatú épületeket sokat ledöntöttek, porig romboltak, helyére a jellegtelen nyolctíz emeletesek erdejét húzták föl, elidegenítettek volna mindenkit ebből az ingyen kapott világból. Csakhogy a szabadkaiak teremtettek néhány olyan épületet is, amelyek a magyar szecesszió gyöngyszemei, szentek és sérthetetlenek, ismertek világszerte. Jakab Dezső és Komor Marcell tervei alapján Nagy Ferenc és Kladek Lukács vállalkozók építették föl a csodát, a városházát, 1908 és 1910 között. A tanácsterem üvegablakait, amelyeken magyar királyok és történelmünk nagy alakjai sorjáznak, Nagy Sándor festőművész alkotásai nyomán Róth Miksa készítette el. A tetőt egyedi zsolnai cserepekkel fedték, s minden ma is pompázik, száz év elteltével is jelképe a városnak. Tornya messzire lát, átnéz, ha akar, a trianoni határvonalon is. Még Szögedéből is észlelhetik, akik kíváncsiak rá.

A városi tanácskozásokat, ünnepségeket a díszteremben tartották meg. Róth Miksa keze által megszentelt nyílászárók üvegeinek fő helyén, középen, Mária Teréziát és I. Ferenc Józsefet, balra tőlük Árpádot, Szent Istvánt, Szent Lászlót, jobbra Mátyás királyt, Nagy Lajost és Könyves Kálmánt látjuk. A díszteremben még más híres magyarok is helyet kaptak körben kisebb ablakokon. A baloldalon Hunyadi János, Werbőczy István, és II. Rákóczi Ferenc, a jobbon Széchenyi István, Deák Ferenc és Kossuth Lajos néznek le ránk.

Ám az 1918 végén bevezetett hirtelen impériumváltozás 1919 tavaszán ezt a hősi magyar panteont megszüntette, jó két évtizedig eltakarták a pompás vitrázsokat.

Aztán megint kitakarták őket, változott a gazda, nagyon rövid időre.

Végül véres váltás, gyors eltakarás!

Történetünk idején e gyönyörű térben, a magyar szecesszió legnagyobb és legszebb, világhíres épületében fészkelt Szabadkán a párt- és városi vezetés, a harmadik emeleten meg, ahol cellák is voltak, az államvédelmi osztály félelmetes hivatala.

Elég az hozzá, hogy amióta csak létezik, Szabadka városát szerették meglátogatni valóságos és önjelölt uralkodók, kormányzók, helytartók, elnökök meg mindenféle hatalmakat gyakorlók. Némelyek ilyen joga Isten kegyelméből, némelyeknek meg a népfelség akaratából fakadt. Legalábbis ezt tölcsérezték az alattvalók fejébe az arra hivatottak. Az alattvalók feje mindig üres, s azt mindig fentről csurgatják tele megfelelő folyadékkal.

Történt egy tavaszon, valamikor a huszadik század ötvenes éveiben, hogy az ország első embere vizitációját jelentették be e poros-álmos városba, amelynek borissza lakóját, ha elfeledkezett volna magáról, föl-fölébresztették fölsőbb régiókból megjelent látogatók, hogy lelkesebben, serényebben önigazgassa szocializmusát. A vendég megérkezése után leült a szecessziós torony alatti zöld teremben egy tölgyfából készült faragott székbe, meghallgatta hajbókoló, mosolyképű alattvalói összevont kurta beszámolóját, s amikor kitakarodtak

a kisebb-nagyobb alapszervezeti párttitkárok, az üzemek igazgatói meg más csepűrágók, megkérdezte a vendéglátó városelnököt és városi párttitkárt, mondjátok, elvtársaim, él itt közöttetek egy magyar asztalos és koporsógyártó mester, aki egyben temetkezési vállalkozó és szemfedőgyáros is? Engem, amikor szöknöm kellett a kegyetlen diktatúra fogdmegjei elől, ő segített át a harmincas évek elején Szabadkáról Magyarországon át Ausztriába. Ha akkor itt nyakon ragadnak engem, a nyílt színen akasztatott volna föl az akkori jugoszláv király, Országegyesítő Első Karagyorgyevics Sándor.

A városelnök lélegzete elakadt.

Hónapok óta készült már az ország legnagyobb fiának fogadására, és bevágott mindenféle politikai brosúrát meg a jugoszláv Népfelszabadító Háború főbb mozzanatairól is rengeteget; hat tanár gyúrta, csurgatta belé a tudományt, hogy mindenről tudjon, ha éppen úgy hozná a beszéd sora, mert vendége egy világhírű győzedelmes partizánvezér, aki akkorra megjárta már Amerikát is meg a Szovjetuniót is, sőt Kínát is; s akinek majdani temetése 1980-ban világesemény lesz, és mindenütt, amerre csak megfordult, kapitalisták és kommunisták nagy pompával fogadták. Az ilyen ember csakis proletár-forradalmi fennkölt tartalmakról értekezhet.

A komoly kurzus alatt a felkészítő tanárok mindent megtettek, izzadtak, szegények, de leginkább az ideg-összeroppanáshoz álltak közel, mert itt a rossz osztályzatot a hegyvidékről ideirányított háborús hős polgármester nem, csak a tanár kaphatta. A látogatás napját megelőzően vagy két napon át ismételgetett, izzadt, félt, mindene remegett, mert úgy érezte, nem tud semmit. Szidta és fenyegette felkészítőit, lehülyézte őket. Azok csak hallgattak, lehajtott fejjel tűrték a város leghatalmasabb emberének pocskondiázásait. A látogatást megelőző nap estéjén a városelnök és a párttitkár magához rendelte mind a hat tanárt, akik azt hitték, most jön a köszönet, talán valami jutalom is, de felettébb naivak voltak. Olyan letolást kaptak, amilyet soha életükben, s a városelnök tanári képességeiket is megkérdőjelezte. Ordított rájuk, durva szavakat vagdosott fejükhöz, fenyegetőzött, és nyíltan bevallotta, hogy hiába volt a rengeteg felkészülés, ő nem tud semmit. A tanárok lehajtott fejjel tűrték a jégverést, s miután a városelnök buldogjaival kidobatta őket, búsan botorkáltak le a lépcsőkön, el az Elzába, egy őszes asszony államosított vendéglőjébe pompás palicsi rizlingre. Szótlanul kóstolgatták a nedűt, végül a legöregebb, akinek alig volt néhány éve a nyugdíjazásig, talán ezért is nem ijedt meg annyira, mint a többiek, köhintett egyet-kettőt, s halkan megjegyezte, az ilyen szarházikat én azonnal kirostálom, menten bezúgatom, ha kell többször is, megjámborodásukig. Dehát ezt a párt helyezte magas polcra, ez azt hiszi, mindent elérhet. A tudományt tanulás nélkül.

Marhaság az egész, sóhajtotta a legfiatalabb. Nem is marhaság, marhaszar. Az! Ezen csúszom el. Egy ilyen tehénlepényen! Még ő vágja az én fejemhez, hogy nem tudok semmit. Csak azért is doktorálni fogok! (Meg is tette hamarosan, aztán egyetemi tanár lett, majd az Akadémia levelező, később meg rendes tagja.) De hát ő azt sem tudja, mi az, tudományok doktora!

A harmadik, akinek cinóberes volt az orra, s diákjai pontosan tudták róla, hány liter borra regisztrálták a jókedvét, azt dünnyögte, lópikula, cintányér, kócmadzag, hitvány bér, kössék föl magukat a hülye seggfejek, én meg kérek még egy litert! Kedves kollégáim, borban az igazság, borban a vigasz!

Úgy esett, hogy mindannyian hozattak szépen egy-egy kört, teljesen megnyugodtak, még meg is lapogatták egymás vállát, lapockáját búcsúzáskor. – Gyerünk haza, pihenni, holnap ki kell vezetnünk a diákokat az utak mellé, integetünk majd az államelnöknek, örüljön csak, mennyire szeretjük!

A világunk meg, a félelmetes, valamiért mégis változott. Furcsa tavasz jött.

Ágak között, tetők fölött lengett szép ruhája, megdobogtatta a férfiszíveket, mosoly lubickolt nők szemében.

Keleten, messze nagyvárosban feküdt kiterítve a fekete halott.

Parasztbarokk városunkba különös látogató vizitált, akiről azt hitték a gyökértelenek, addig soha nem járt e szecessziós térben. Olvadni kezdtek a legvastagabb jegek is, a zsolnai eresz csurgott, csöpögött. Igaz, vonakodva bár, de kitakarták újra a művészi vitrázsokat. Vidám szivárvány fészkelt a széksorokban.

– A kommunista szövetségnek nincs félnivalója királyoktól! – deklarálta valami belgrádi magas lovat megnyergelő.

– De ezek magyarok… – dadogott a városi pártbizottság titkára.

– Üvegkirályok, elvtársam! – nevetett nagyot a kinevezések és leváltások hatalmas ura.

A marsall látogatását követő második napon tanáraink idézést kaptak az államvédelmi hivataltól. Átborzongott, álmatlan éjszaka után pontosan megjelentek a félelmetes helyen, a szecessziós palota harmadik emeletén, ahonnan sűrűn-sűrűn az Adriai-tenger Kopár-szigete kegyetlen lágerében találhatták magukat a megidézett államellenes, sztálinista, tájékoztatóirodás páciensek. Lábzsibbadásig, fenékfájásig kuporogtak a folyosón felejtett ferencjóskás padon. Gerincükön hideg-meleg futkározott, éles körmével bele-belecsípett kopottabb csigolyákba. Szó nem esett közöttük. Köhintettek néha, halkan torkot köszörültek, idegrendszerük citerázott.

Vártak vagy három órát. Vörösből fehérbe váltott arcuk, aztán sárgás, kutyabőrös pergamenbe.

Végül kilépett irodájából egy jégszavú harmincas asszony.

– Mehetnek haza!

Az oktatók nyögdécselve keltek föl a számtalan nadrágfenékkel kifényesített császári és királyi ülőalkalmatosságról. Lebotorkáltak a hátsó lépcsőn. Az épülettel körülzárt udvarból csak az eget láthatták. Vidám színe volt, fényes, aranynyal, jáspissal kevert. Michelangelo ilyen kékről nem is álmodhatott.

Fölszabadultan sóhajtottak. Zsibbadt tagjaikat élesztgették.

Az utcán, már hazafelé, így szólt a cinóberes orrú:

– A titkárnőnek nagyon szép lába van.

Acsai Roland

A szőlőfürtről

Darázs a nyári napban
    hosszan törölközik,
időnk madárcsapatban
    felhők alá szökik.

Ki visszanéz, az látja
    lebegni testüket,
a hangjukat csodálja,
    ha éppen nem süket.

Az élet árnyékából
    is van még visszaút –
a szőlő fürtje lángol,
    darázs a mustba fúl.

A múlt idők mohájáról

Hibiszkusz arca néz ránk
    kerítések mögül,
a tóra árnyék hullik,
    és máris ránk kövül.

Kaszáspókláb kaszálja
    a múltunk zöld füvét,
a régi gázpalackok
    sötétkék lángja ég.

A megfizethetetlen
    még megfizethető,
a múlt idők mohája
    a szíven újra nő.

Acsai Roland (1975) író, költő, műfordító, drámaíró. Legutóbbi kötete: *Titusz, a hős* (2022).

A szivárványról

Szivárvány volt felettünk,
szivárvány részlete.
Nem érte el felét sem,
volt csak a negyede.

Te voltál ott mellettem,
meg még a két gyerek.
Csak erre emlékezzem,
ha innen elmegyek.

E szivárványszilánkra,
mi úgy szórta a fényt,
miként egy emlék lángja,
ha mindent felidéz.

Rákosmezei elégia

Nincs gyönyörűbb patakok kifakult, sima mályvaszínénél,
nincs szaporább sugaras köveken fura fényzivatarnál.
Ámulatunk a miénk, csoda szent helye árva lakunk,
évszakaink szakadó zivatarja a zárdafalak közt.

Tiszta a név sebe, néma a szó szava, tűzfal a múlt már:
átigazolt maradék vigaszunk hideg, őszi napokhoz.
Hárfa a nyárfa, a szél keze pengeti hangtalan újra –
elsodor árvize, mint levelet, mi lehullt a patakra.

Romfalakon feketén fütyörész a rigó: feledés ez.
Hangja a szél meg a víz, tüdejében az édeni semmi.
Szűk begye őrli a múltbeli édes idők csigaházát.

Salamon Konrád

Ez volt az élet

Második rész

Első gyermekkori emlékeim Sándormajorból valók. Arra emlékszem, hogy az állomásépület tetején nagy háromszínű zászló lengedez. Ez csak 1944. március 15-én lehetett, két és fél éves koromban. Emlékszem hozzánk látogató rokonokra, utazásokra. Egy alkalommal Zalaszentmihályra is hazalátogattunk. Keresztanyám és nagyanyám mosolyogva jöttek elénk, de én leginkább csak a földet néztem, így a találkozásból mindenekelőtt azt jegyeztem meg, hogy egyikük piros, a másikuk fekete papucsban volt.

1944 nyarán a Zombortól 15 kilométerre levő Monostorszegre helyezték apámat, így oda költöztünk. Ez már vegyes lakosságú, tehát veszélyes terület volt, ami számunkra majdnem végzetessé vált. A körülményekről egy emlékem maradt: tejért mentünk, a tágas udvaron egy nálam pár évvel idősebb kisfiú, hitvány kalappal a fején, a tűz fölött fortyogó bográcsot kavarta. Anyám kérdésére, hogy mit főzöl? – határozott, barátságtalan hangon így válaszolt: „Babot magyarszki, babot."

1944 októberének elején – amikor a környéken a szerb partizánok már robbantgatták a síneket – egy mozdonyvezető, látva anyámat és engem az állomásépület előtti padon üldögélni, leszólt apámnak: Kolléga, maguknak nincs otthonuk? Majd apám igenlő válaszára így folytatta: Hát akkor miért nem küldi el innét a feleségét és a gyerekét? Nem látja, hogy mi megy itt? A figyelmeztetés ideje korán jött, így éppen hogy el tudtunk menekülni a szerb vérengzések egyik majdani központja, a Bezdántól mindössze hét kilométerre levő Monostorszegről. Édesanyám tehát összecsomagolt, s elindult velem Szentmihályra. Hiába laktunk a vasútállomás épületében, lovas kocsit kellett fogadniuk, mert már a vonat is csak néha járt. Egy falusi asszony által hajtott egylovas kocsin jutottunk el Zombor közelébe, onnan gyalogosan be az állomásra. Emlékszem, a vasút mentén egy téglagyár mellett a repülőktől félve, görnyedve osontunk. A zombori váróteremben pedig a sziréna felbúgásától megijedve sírva fakadtam, majd a mellettem kuporgó csontos, borostás arcú férfi határozott fenyegetésétől

Salamon Konrád (1941) történész, az MTA doktora.

megrettenve, hogy ha nem leszek csöndben, beletesz a lábainál levő zsákjába, elnémultam. A „zsákos embert" tehát valóságosan is láttam, még a zöldes színű zsák zsebeire, szíjaira is emlékszem. Apám a végsőkig az állomáson maradt, de rövidesen menekülnie kellett a szerb fegyveresek elől. Szabadon engedte az állatokat: birkákat, disznókat, baromfit, majd egy bőröndbe bedobált néhány használati tárgyat, anyám szerint még a macska tányérját is ahelyett, hogy az értékes, fonásra előkészített gyapjút hozta volna magával, és egy mozdonyra felkapaszkodva jutott el Zomborig, ahonnan még épp indult vonat Bajára.

Ami Monostorszegen maradt, az elveszett. Szerencsénkre szüleim a gyors költözés miatt csak a legszükségesebb bútorokat és holmikat vitték oda magukkal, bútoraik, használati tárgyaik, ruhaneműik több mint háromnegyede Sándormajorban maradt. Ezt a háború után meg is találták, mert az állomás a trianoni határokon belül volt, és egy közeli tanyát birtokló sváb család, akikkel jó barátságban voltak, szemmel tartotta az otthagyott javainkat. A Reflecsaláddal a háború után is tartották a kapcsolatot, 1948 tavaszán édesanyámmal meg is látogattuk őket. Ekkor már Katymáron levő házukban laktak, ahol moziba is elvittek, hogy ilyent is lássak. Hatéves lévén természetesen semmit sem értettem, csak egy karmester vezénylő mozgására emlékszem, bár arról fogalmam sem volt, hogy mi az. Tanyájukba – ahová kilátogattunk – egy menekült csángó családot költöztettek, az istállóban egy nagyon sötétbőrű férfit láttam dolgozni. Anyám a sváb családdal együtt sopánkodott a csángók betelepítése miatt.

Visszatérve hazamenekülésünkre az is meglepő volt, hogy Zalában még teljes nyugalomban éltek. Az utcán lovaskocsik, tehenes szekerek jártak, ami nekem egyébként is nagy újdonságot jelentett. Az emberek végezték őszi munkájukat. A történelem szele néhány nap múlva, október 16-án érintette meg a falut, amikor híre érkezett, hogy Horthy kormányzót lemondatták. Anyám elájult, mert egy pillanat alatt megértette: a háborút elvesztettük, vele együtt a Sándormajorban maradt értékeinket is. Ez utóbbiban szerencsénkre tévedett.

1944–45 telén ment át rajtunk a front. Félelmekre és sírásokra emlékszem. A házban német katonák szállásolták el magukat. Előttem van egy kép, ahogy a szobánkban az asztalnál kártyáznak. A lakosság nem félt tőlük, mert a nőkkel nem erőszakoskodtak, s a családok értékeit sem rabolták el. Amire viszont szükségük volt, azt elvitték, így a kétlovas fogatunkat. Régóta pihenő lovaink, Fáni és Röpke szinte tánclépésben vitték ki a kocsit az udvarról. Csak egy csikó élte túl a háborút az istállóban, miután egy orosz katonát ledobott magáról, így az sem tudta elvinni. Nagybátyámék annyival szerencsésebbek voltak, hogy megmaradt a kocsijuk és a lószerszámok, sőt az oroszok otthagytak náluk egy beteg lovat is. Ezt sikerül meggyógyítani, majd a megerősödött csikónkat mellékfogva e közös fogat el tudta végezni a két család legfontosabb mezei munkáit.

A háborúnál maradva, a rövid téli nyugalom után folytatódott az orosz támadás. A pajta alatt volt egy téglából rakott pincénk, a lövöldözések idején oda menekültünk a szomszédokkal együtt, bár egy löveg vagy bomba ellen nem

adott volna védelmet. Március végén bejöttek az oroszok. Az első katona, akit közülük láttam, egy nagyon barátságos arcú fiatalember volt, benézett a pincébe, hogy nincs-e ott megbújó német, s mutogatva magyarázta, hogy itt hideg van, „zima", menjünk ki a napra. Az utána jövő oroszok viszont vadállatként viselkedtek. Úgy látszik, az emberszabású, kötelességtudó katonák az első vonalban teljesítettek szolgálatot, majd következtek a gazemberek, a lógósok, s ezzel megkezdődött a rettegés, a nők bujkálása, megerőszakolása, valamint a lakosság értékeinek az elzabrálása. Úgy tudom, családom nőtagjai megmenekültek a „felszabadító" szovjet szextől. Bár ehhez egyik előmerészkedő fiatal nagynénémet majdnem hozzásegítettem. Egy orosz ugyanis észrevette az udvarra kikémlelő nőt, s azonnal rángatni kezdte a pajta felé a szénára. A nagynénémnek sikerült kiszabadulnia a kezei közül, s ölbe kapott engem, mintha a kisfia lennék. Én azonban nem értettem a helyzetet és elhúzódtam tőle, mire a ruszki megállapította: „nyet mamka", és folytatta az „udvarlását", de apámnak valahogy sikerült leszerelnie.

Napjainkban felvetődött, hogy ezek a katonák nem is oroszok, hanem ukránok voltak. Ezt majd lehet tisztázni. A lényeg, hogy a Szovjet Vörös Hadsereg katonái voltak, akiket később felszabadítókként kellett ünnepelni, de akiket a lakosság – joggal – rettegett megszállóknak tekintette, és általában ruszkikként, oroszokként emlegette.

A háború végétől – egy rövid kitérőt kivéve – én Szentmihályon éltem édesanyám testvérével és férjével, azaz a keresztszüleimmel, valamint a nagymamámmal. Apámat a vasúton gyakran helyezték más-más helyekre, így anyámmal kettesben mentek, ahová a szolgálat megkövetelte, majd 1946-ban Nagykondára költöztek, ahol apám állomáskezelő lett. Ekkor engem is magukhoz vettek, az öcsém születésekor nagyanyánk is hozzánk költözött, hogy a lányának segítsen. Sajnos az állomás mellett, ahogy ez a legtöbb helyen lenni szokott, kocsma üzemelt, ahová apám engem is el szokott vinni. Én általában egy meztelen baba formájú cukrot kaptam. Egyszer a kocsmárosné nevetve azt kérdezte tőlem: mi van akkor, ha nem törölték ki a baba fenekét? Engem nagyon meghökkentett ez az undorító butaság, s csodálkoztam, hogy mondhat ilyent egy felnőtt? Ők sem tökéletesek tehát, ahogy apám sem, aki állandóan részeg volt. Néha annyira, hogy az esti vonat érkezésekor lábra sem tudott állni. Ilyenkor anyám adta kezébe a lámpát, tette fejére a sapkát, majd hátulról a hóna alá nyúlva az iroda elé támogatta, s mögé bújva tartotta, hogy el ne essen. Nyilván a vonat személyzete is észrevette a holtrészeg állomáskezelő és felesége sajátos magánszámát, az állomást elvették tőle.

Apámra később is rá-rájött a duhajkodás, de a születésem idején tapasztalt embertelen viselkedéséhez hasonló többé nem fordult elő. Tizennégy évesen egy alkalommal tanúja voltam, hogy megütötte édesanyámat, a látottak hatására valóságosan is úgy éreztem, hogy megfulladok. Mindezek ellenére azt kell mondanom, hogy külön is hálával tartozunk édesanyánk önfeláldozó magatartásáért, amivel sikerült megmentenie a családot. Így volt hova tartoznunk,

voltak szüleink, volt apánk olyan, amilyen, aki szerette a fiait, s a maga módján édesanyánkat is. Egy alkalommal arról beszélt nekem, hogy nagyon kell szeretni az anyánkat, mert mindent neki köszönhetünk. Ez meglepett, ahogy később édesanyámat is, amikor elmondtam neki. Egy pillanatra felnézett, s csak ennyit mondott: Mi történhetett vele? S ugyancsak fontos volt a család számára, hogy apánk a vasúti szolgálatát a maga módján mindig teljesítette, így az ő szerény, de biztos fizetése a család rendelkezésére állt.

Apám részegeskedése következtében 1947 nyarán kénytelenek voltunk visszaköltözni Szentmihályra, attól kezdve a család folyamatosan itt élt. Apámat részint távirászként alkalmazták, majd beosztották tartalékosnak, azaz a szabadságra mentek, megbetegedettek helyettesítőjének. A részegeskedést azonban nem tudta abbahagyni. 1947 őszén, községünk Szentmihály napi búcsúján meglátogatta velem kedves nagybátyánkat, ahol a felnőttek az egyik szobában beszélgettek, iszogattak, én pedig belevegyültem az udvaron játszó gyerektársaságba. Nagyon jól éreztem magam, s az emlékezetem a környezetet is szépnek és fényesnek őrizte meg. Azért is örültem ennyire, mert óvoda nem lévén, ritkán voltam gyerekek között. Egy nálam pár évvel idősebb fiú irányította a játékot, épp a távolugrásban versengtünk, amikor kiszólított a nagynéném, hogy vezessem haza apámat, aki már jött is imbolygó, botladozó léptekkel, részeg vigyorral az arcán. Boldogságom egy perc alatt a szégyen miatti keserűséggé változott. Megfogtam a kezét, ő le akart hajolni hozzám, hogy megsimogasson, de majdnem elesett. Elindultunk a főutcán a falu másik végén levő házunk felé. Én végigzokogtam az utat. Akik láttak bennünket mosolyogtak, nevetgéltek rajtunk. Mi mást tehettek volna? Pszichológus nem volt köztük, aki – ha nem is akkor, de később – elbeszélgessen velem, hogy a mások miatt érzett szégyen a későbbiekben ne torzítsa a lelkemet. Így azután, egyébként is túl érzékeny lévén, kamaszkoromtól kezdve betegesen féltem minden megszégyenüléstől, s ebből következően az átlagosnál többször szégyenültem meg. Vagy csak így éreztem? Lehet, mert egyszer egy kedves hölgyismerősöm megjegyezte: „Miért vagy olyan szigorú magadhoz?"

Mivel a keresztszüleimnek nem volt gyermekük, a keresztapám Salamon Béla pedig nagyon beteges volt, felrémlett annak veszélye, hogy örökös nélküli halála esetén az ő tulajdonában levő több mint 5 hold földön és a házrészen osztozni kell a másik családdal. Ezért a mi, közös háztartásban élő családunk, azaz nagyanyám és két lánya, valamint két veje úgy döntöttek, hogy gyermektelen keresztszüleim engem örökbe fogadnak. Az eljárás 1949 februárjában fejeződött be, ettől kezdve lett a nevem Salamon Konrád. Az életemben ez látszólag semmi változást nem hozott, csupán a vezetéknevem változott meg. A héttagú család ugyanis az eddigiekhez hasonlóan élt tovább, én pedig örökbefogadóimat továbbra is keresztanyának és keresztapának szólítottam.

A Szentmihályon parasztként élő család munkájában apám is részt vett, aki 1951-től Bélatelepre járt 24 órás szolgálatra mint váltótárs, így minden második nap, tehát a szabadnapjain velünk együtt dolgozott a földeken, évi szabadságát

is a mezőgazdasági munkák két csúcspontján, aratáskor és az őszi betakarításkor vette ki. Ennek az önkizsákmányoló kétlaki életnek a következtében az átlag falusiaknál egy kicsit jobban éltünk. Sőt lehetőség volt arra, hogy nyaranta, amikor a bélatelepi szolgálat vasárnapra esett, a hajnali vonattal többször is apámmal mehettem, s egész nap a Balatonban fürödhettem. Néha édesanyám is velünk jött. Éjszaka az irodában és a váróteremben levő padokon aludtunk. Hétfőn hajnalban indultunk haza, mint vasutas család a „párnás", azaz első osztályú kocsiból 9 óra körül Szentmihályon leszállva visszazuhantunk a paraszti létbe. Megreggeliztünk, és mentünk a mezőre dolgozni.

Ezek a balatoni kirándulások nekem nagyon nagy élményt jelentettek; a kikapaszkodás, a felkapaszkodás igényét és lehetőségét sugallták. Annál is inkább, mert magunkat a fürdőzőkhöz képest is alacsonyabb kasztbelieknek láttam. Ahogy édesanyám arra sem költött, hogy e néhány alkalomra fürdőruhát vásároljon magának, így a pesti sógonője – két maradék anyagból – vart neki egy fürdőruhafélét. Bélatelepen kérdezgette is tőlem, „ugye nem az én fürdőruhám a legszegényesebb?" Én élénken tagadtam, annak ellenére, hogy szomorúan láttam: neki volt a legócskább fürdőruhája. Apám lenézésének is tanúja voltam, amikor egy fiatal hölgy az irodába belépve arról kérdezősködött, hogy hol van a WC. Miután ezt apám megmondta, az iránt érdeklődött: van-e ott papír, majd a nemleges válasz után azt kérdezte, hogy nem vihetne-e innen. Apám a papírkosárra mutatott. Erre a nő kiment, s várakozó barátnőinek – sűrű fejkopogtatás közben – nevetve magyarázta, hogy micsoda bunkó vasutas ül az irodában. Én, aki a hölgy után szintén kiléptem az irodából, tágra nyílt szemmel néztem a széles gesztusokkal előadott jelenetet. A társaság egyik jóérzésű tagja, látva csodálkozó jelenlétemet, szemével intett barátnőjének, aki rám pillantott, majd lecsendesedve elmentek.

1948 szeptemberében kezdtem iskolába járni. A legnagyobb gondot számomra az utcákon szabadon kószáló kutyák jelentették. Ezektől szinte rettegtem, s alig mertem elmenni az iskolába. A tanulás természetes volt a számomra, a szüleimnek nem kellett győzködniük, hogy ez fontos. Jó tanuló voltam, de nem stréber, amit igazságtalannak éreztem, azt szóvá tettem, így osztálytársaim kedveltek. Jellemző, hogy a 40 éves osztálytalálkozónkon is hallani akarták a véleményemet, én pedig megemlékeztem néhány régi hiányosságról, kellemetlenségről, aminek következtében az egykor nagyon erőszakos, de immár megöregedett igazgató sírva fakadt, amit természetesen nem akartam. Több osztálytársam viszont helyeslően gratulált, mondván: megérdemelte.

Az igazgató és családja a harmadik osztály előtti nyáron költözött a falunkba, és szerencsétlenségemre a fia az osztálytársam lett. Így alakult ki az a helyzet, hogy mivel nála jobb tanuló nem lehetett senki, így ő is végig kitűnő volt. (A gimnáziumban már nem jártunk egy osztályba, ő egy közepes érettségivel be is fejezte tanulmányait.) Mindez azt is jelentette, hogy már az általános iskolában meg kellett ismerkednem a hátrányos helyzetből való indulás kellemetlenségeivel, s ez az állapot elkísért egészen a diplomáig. Ugyanakkor e kedvezőtlen

körülményeim ellenére néha meglepően szókimondó voltam. 1955-ben – néhány tanáromat is meghökkentve – szóvá tettem, hogy az iskola farsangi rendezvényét miért hamvazó szerda után, tehát a nagyböjtben tartja, amikor már nem illik jelmezbált rendezni? Máskor azt nehezményeztem, hogy az igazgató a nekem adott jó jegy után miért írt be a naplóban előttem levő fiának is jó jegyet, miután kénytelen volt őt az osztály előtt megdorgálni hanyagul elkészített és mindenki által látott feladata miatt.

Az igazság melletti kiállásomnak meg is lett a következménye. A negyedik osztály végén, 1952-ben mindenkit felavattak úttörőnek, ötödiktől kezdve több osztálytársamat is úttörőtáborokban nyaraltatták, elsősorban Csillebércen. Engem viszont soha nem küldtek úttörőtáborba, annak ellenére, hogy nemcsak kitűnő tanuló voltam, de az osztályfőnök kijelölése alapján végig őrsvezetőnek kellett lennem, ami szerencsére csak egy cím volt. Az igazgató így éreztette velem, hogy csak másodrangú jótanuló lehetek. Rosszul esett ez a hátrányos megkülönböztetés, és szóvá is tettem, hogy azok közül legyen valaki az őrsvezető, aki úttörőtáborban volt, de ezzel is csak magamnak ártottam. Az osztályfőnök ugyanis keményen letorkolt, és maradt minden a régiben. A lány őrs vezetőjének is a közülük legjobb tanuló lett kijelölve, a két őrs rajvezetője pedig az igazgató fia volt. Ezt a tisztséget soha nem irigyeltem tőle, bár neki sem volt semmilyen feladata.

Az ötvenes évek első felében át kellett élnem családom és a község parasztságának megpróbáltatásait, tönkretételét. Mivel az én kis zalai falumban nem voltak a marxista elmélet szerint kuláknak minősíthető nagygazdák, ezért a viszonylag leggazdagabbaknak látszókat jelölték ki kulákokká. Engem különösen azoknak az idős embereknek a tragédiája érintett meg, akik vagyontalan cselédgyerekekként születtek. Közülük kettőt az első világháborúban tanúsított hősies harctéri helytállásukért nagyezüst vitézségi éremmel tüntettek ki, és az 1920-as évek elején, vitézzé avatásuk alkalmával egy 10 hold körüli vitéztelket kaptak, ami a feleség hozományával 20 hold körülire kerekedett. A harmadik egykori cselédgyereket azért nyilvánították kulákká, mert ő az Amerikában kemény munkával előteremtett pénzét haza hozta, és itthon vásárolt belőle mintegy 20 hold földet, házat, pincés szőlőt. Néhányszor hallottam ezt a hetven év körüli bácsit keserűen átkozódni, hogy akkor törött volna el a lába, amikor annak idején haza indult. Engem mindenekelőtt az az igazságtalanság háborított fel, amit ezeknek a helyüket megálló, becsületes és szorgalmas embereknek el kellett tűrniük. Ha egy politikai rendszer annyira elfogult és ostoba, hogy a látástól vakulásig dolgozókat gyalázza és üldözi, miközben az önhibájukból is nincstelen, nem éppen szorgalmukról ismert hangoskodó követelőzőket dicséri, közülük jelölve ki a község vezetőit, akkor ott nagyon nagy a baj. Apám többször is mondta: látod, ezek a piszkok (értsd: kommunisták) kizárólag a szorgalmas, becsületes embereket üldözik, köztük a kulákká nyilvánított nagybátyánkat.

Volt egy negyedik, ritkának mondható vagyonszerző történet is a faluban. Egy nagyon jó megjelenésű, de nincstelen fiatalember a katonaságnál egy pederaszta

őrnagy tisztiszolgája lett, jó pénzért hajlandó volt engedni a főtiszt altesti kívánságainak. A pénzből földet és egy kocsmát vásárolt, s a község egyik tisztelt vagyonos polgára lett. A falu többsége tudta a történetet, annál is inkább, mert az őrnagy felesége – a férje halála után – megjelent a faluban, és nagy botrányt csinálva megpróbálta visszakövetelni a pénz. Mindezek ellenére az emberek a vagyonszerzésnek ezt a módját is hajlandóak voltak tudomásul venni. A befejezés azonban szomorú, de nem véletlen. A hatvanas éveinek elején járó férfi 1948–49 telének egy hideg napján fáért akart menni az erdőre. Épp a lovakat szerszámozta, amikor véletlenül bereccsentett a nadrágjába. Az egyébként szigorú ember elképzelhetetlennek tartotta, hogy ezt bárki is megtudja, tehát levetette a nadrágját, majd az összemocskolódott alsónadrágját az istállóban kimosta, kicsavarta, s úgy nedvesen újra magára vette, a többi ruhájával együtt. Ezt követően kocsira ült és kihajtott az erdőre. Mondani sem kell, a téli hidegben annyira átfázott, hogy néhány hónap múlva meghalt, így a kuláküldözést már nem érte meg. A történet a vagyonszerző „sorstragédiájának" is tekinthető, mert minden valószínűség szerint az őrnaggyal folytatott homoszexuális viszony következtében lazultak meg végbelének szorító izmai, ezért nem tudta székletét visszatartani.

A falu – a személyes haragosokat kivéve – sajnálkozott és gyanakodott is a kulákká nyilvánított, általában szorgalmas, dolgos emberek üldözése miatt. Bizalmatlanságuk hamar igazolódott, mert elkezdődött a téeszekbe kényszerítés, amit minden paraszgazda, sőt az újonnan földhöz juttatottak jelentős része is elutasítóan fogadott. A paraszti lét alapja ugyanis – amihez ragaszkodtak – az önállóság, a vagyonbiztonság és az erre épülő cselekvési szabadság, továbbá egy panteizmushoz hasonló hit. Ez adja meg az egyénnek a testi-lelki biztonságérzetet. Így nevelődik a családban teljes értékű, önmagáról gondoskodni képes fiatal, aki tudja, hogy hol a helye a világban. Az individuális létet megalapozó, évszázados paraszti értékek tehát mindenben szemben állnak a kommunisták elképzelésével és céljával, amely mindenkit a tömeg egyenlő és egyforma, a vezetőik utasításait gondolkodás nélkül végrehajtó tagjának akartak látni. Mindez megfejelve egy gyermeteg materializmussal, amit néha azzal „bizonyítottak" az ilyen-olyan alkalmakon összekényszerített embereknek, hogy a „felvilágosult" szónok rámutatott pl. az előtte levő vizespohárra, mondván: Ha van Isten, vegye el előlem ezt a poharat. A pohár maradt, a materializmus bizonyítottnak látszott. Egy ilyen gyűlés után nem sokkal, motorbaleset áldozata lett az istentagadó szónok, foglalkozására nézve a falu egyik kőművese. Az emberek csak annyit mondtak egymás közt: Na, Isten elvette előle a poharat.

Néha egymás közti vitáktól, sőt szerelmi szenvedélyek kitörésétől volt hangos a falu. Egyik éjszakán tűz van, tűz van! kiáltozásra ébredtek az emberek. Elsőként az a nő kezdte ezt kiabálni, mint később kiderült, aki rágyújtotta a házat a benne alvó hűtlen szerelmére és annak új babájára. Közben egy fazék oldott lúgkővel az égő ház ajtaja elé állt, és az onnan kirohanó férfit leöntötte. Lehet, hogy tudatos célzás következménye volt, ugyanis a férfit a legérzékenyebb

testrészén érte a lúgköves folyadék, ami egyre nagyobb maró fájdalmat okozott. Így a tűz terjedésével és az oltásra igyekvők sokasodásával arányosan vált mind hangosabbá a kiabálása: „Jaj, a zacskóm! Jaj, a zacskóm!" Az időközben megérkezett plébános nem tudta mire vélni ezt az értelmetlennek látszó kiabálást, ezért nyugtatni kezdte a kárvallottat: „Ugyan már, Feri, most ez a legnagyobb baja, hát vesz majd egy másik dohányzacskót." Mire jött a felvilágosító válasz: „Jaj, plébános úr, dehogy amiatt kiabálok, a tököm zacskója az, ami rettenetesen fáj." Miután így tisztázódtak a dolgok, mintha a kiáltozás is csendesedett volna. Sőt a sérült férfi az események múltával élettársi kapcsolatba lépett a gyújtogató asszonnyal, s vele élt haláláig. Úgy látszik, hogy a hatalmas indulatok kitörése döbbentette rá arra, ki is az ő igazi társa.

A kommunisták „népet szolgáló", igazságosnak hirdetett politikájának 10-12 éves gyerekként is láttam a hazug voltát, annál is inkább, mert az a családom és a rokonságunk üldözését jelentette, akik szorgalmasan dolgozó és becsületesen élő emberek voltak. Ellentétben a hatalmat gyakorló kommunistákkal, akik viszont a falusi szegénység nem éppen szorgalmas tagjai közül kerültek ki. Ugyanakkor mint jó tanulónak szavalnom kellett a rendszert dicsőítő verseket, amelyekben ilyen kitételek voltak: „nyakamon már a vörös kendő, egy lépéssel előbbre mentem" továbbá: „minden ötös egy-egy kis tégla épülő országunk nagy falán. Rákosi elvtárs tanít engem…" stb. stb. Keresztanyám, aki mindig ellenőrizte, hogy tudom-e a verset, az idézetteket hallva, jó zalaisasan csak ennyit mondott: „A rossebb ott egye meg, fiam. Ha ezt kell szavalni, ezt mondod."

Ebben a helyzetben tehát a kettős nevelés ellenére is egyértelmű volt számomra, hogy a paraszti hagyományokhoz, az egyéni gazdálkodáshoz való ragaszkodás az értelmes jövő. Az új elképzelések ugyanis csak szavakban jelentettek a réginél jobbat, de valóságosan nem vagy csak részben. Annak például mindenki örült, hogy 1952-re felépült egy új, szépen berendezett, négytantermes iskola. Az viszont nem volt elfogadható, hogy miért kell a hittan tanítását akadályozni és a szülőket azzal ijesztgetni, hogy a hittanra beiratottak nem tanulhatnak tovább. Eleve visszatetszést keltett, hogy a változásokat miért erőszakos úton akarják megvalósítani. Ugyanakkor az erőszak átmenetileg hatásos volt, aminek következtében nyolcadik osztályos korunkban a legjobb tanulók közül egyedül én jártam hittanra, ennek ellenére a gimnáziumba is gond nélkül felvettek.

Az 1940-es évek második felének fontos változásaival a falusi emberek s a szüleim is egyetértettek. Jónak tartották, hogy a nincstelenek is kaptak földet, így parasztgazdák lehetnek. Épp ezért meglepetten utasították el, hogy a kiosztott földet kezdik visszaszedni, s az „újgazdákat" téeszekbe szervezni, sőt a régi paraszti birtokokra is szemet vetettek. Emellett tisztában voltak a vallás üldözésének kártékony hatásával is, mert látták, hogy helyette a kommunisták semmit sem adnak. Gyakorlatias gondolkodásuk mindenekelőtt azt hiányolta, hogy a bírált régi helyébe nem fogalmaznak meg új erkölcsi alapelveket, amelyek

hiánya a társadalom szétzülléséhez vezet. Ráadásul a kommunisták életidegen, világmegváltó terve azért is bukásra volt ítélve, mert a paraszti termelési módot, a családi gazdálkodást a városi nagyüzemek mintájára, sajátos szocialista nagyüzemi rendszerré akarták alakítani. Ezzel a leghatékonyabb termelési mód helyére a legköltségesebb nagyüzemi formát állították, ami eleve csak ráfizetéses lehetett. Sőt a gazdálkodás gyakorlatába is beleszóltak. A mi zalai vidékünkön – a hazai „gumigyártás" megteremtésére készülve – gumipitypangot kellett volna termeszteni. Az alföldi részeken a gyapotot erőltették. Jelentős területeken kellett ezeknek a termelését megkezdeni, a falu népét kivezényelték gumipitypangot kapálni. Családomat egy alkalommal én képviseltem ezen a szocialista közmunkán, ahol a gyermekláncfűhöz hasonló növényfélét kellett kapálnunk. Termés azonban nem lett, ahogy másutt gyapot sem. A kár kettős volt: e munkának nem lett semmi haszna, ráadásul a „pitypang-föld" is kiesett a termelésből. A téeszek erőltetésével és a gazdálkodásba való szakszerűtlen beavatkozásokkal oda jutott az ország, hogy nem termett meg az évi kenyérgabonának való sem. A helyzetet az 1952-as aszály csak súlyosbította.

A kommunista hatalom a városi emberek észjárásával úgy gondolkodott: a hiány okozói a terményt elrejtő parasztok. Tehát meg kell keresni az eldugott gabonát. Így 1951-ben gyakorlattá vált a padláslesöprés. A gabona ugyanis nem eldugva, hanem a helyén a padláson volt, száraz, szellős helyen, hogy meg ne dohosodjon. Ott tárolták a vetőmagot, valamint a család élelmezésére szükséges mennyiséget. A nem kevés adógabonát ugyanis már a cséplőgéptől el kellett vinni a begyűjtőhelyre, amit mindenki természetesnek tartott. Normál esetben az ezután maradt felesleget – ha maradt még – a piacon lehetett volna értékesíteni, hogy a gazdálkodó némi pénzhez is jusson. A rossz termés és a kötelező beszolgáltatás következtében viszont a parasztoknak nemhogy feleslege nem maradt, de még a vetőmag és a fejadag is csak hiányosan. S amikor a városokban liszt és kenyérhiány keletkezett, a padlásokról ezt a maradékot vitték el.

A kétbalkezes kommunista politikából következő ínségben a parasztoknak is a boltban kellett volna megvenni a kenyeret, de ott is kevés volt. A szomszéd falu kis péksége akkor sem tudott volna ilyen hirtelen megnövekedett feladatnak eleget tenni, ha lett volna elég lisztje. Bevezették tehát a kenyérjegyet, ami nagyon szűkre szabta a fejadagot, s az a kis darab bizonytalan színű, keménnyé száradt valami, ami egy embernek jutott, a korábban megszokott kenyérhez nem is hasonlított. Ráadásul egy részeges kocsisra bízták a szállítást, aki a pékségben átvett kenyeret csomagolás nélkül beleszórta a hitvány szekerébe, s télen, hogy ne fázzon, befészkelte magát a kenyerek közé. Ez volt az úgynevezett munkáshatalom kenyérellátása.

A mi padlásunkat nem söpörték le. Valószínűleg a keresztapám, aki tanácstag volt – mert abba egy-két középparasztot is be kellett venni –, elérte, hogy bennünket kihagytak. A krumpliért azonban eljöttek. Ott volt a pincében három kupac, az étkezési, a takarmány és az ültetésre való. Amikor ezt meglátták, a vezető elvtárs felkiáltott, hát itt rengeteg krumpli van! Keresztanyám próbálta

magyarázni, hogy mi mire való és éppen csak elég. Összetett kézzel, szinte letérdelve könyörgött: Drága Uram, szólította meg a városról odakerült tanácsi elvtársat, ne vigyék el, mert nem lesz mit ültetni! Soha nem feledem, nem az mondta, hogy nem lesz mit enni, mert az előfordulhat, de vetni – hogy jövőre is legyen termés – mindenképpen kell. Mert a paraszt eleve a jövőre gondol, a létezés folyamatára, amit az éhezés ellenére is fenn kell tartani.

Ekkoriban történt, hogy a házunk közelében levő bokros területen katonásdit játszottunk. Egyszer csak észrevettük, hogy jön a padláslesöprők lovaskocsija, s megáll az utcában. Az egyik idősebb fiú csendben magához intett bennünket, és suttogva közölte, igyekezzünk a másik irányba észrevétlenül eltűnni, nehogy bármelyikünkkel is kinyittassák a házat. A katonásdit játszó gyerekek álcázósdija a körülmények hatására igazivá vált. Távolról láttuk, hogy a kocsival érkezők – miután néhány házat zárva találtak – elmentek.

1952 szeptemberében lettem ötödik osztályos. Akkor helyeztek az iskolánkba egy fiatal tanárt, aki az iskolán, a tanításon kívül is nagyon sokat foglalkozott a gyerekekkel. Rövidesen megtudtuk, hogy piarista szerzetes, aki a tanárhiány miatt vállalhatta, hogy – civilként – egy kis zalai faluban tanítson. A tanár úr, akit akkor mindenki „tanárbácsinak" nevezett, az iskola meghatározó egyénisége lett. Késő délután 10-15-en, néha ennél is többen összegyűltünk az albérleti szobájában, ahol felolvasott (Twist Oliver, Sándor Mátyás, vallásos könyvek stb.), majd beszélgetés, játék következett. 1953 nyarától el-elbicikliztünk a 27 kilométerre levő Keszthelyre, ahol nemcsak fürödtünk, de néhányszor a Balaton Múzeumba is elmentünk. Itt láttam először Egry József-képeket, s emlékezetem szerint meghökkentett, hogy azokon a Balaton vize nemcsak a kék, de a sárga és a piros árnyalatait is mutatta. A tanár úr próbálta magyarázni, hogy ez a víz és a napfény találkozásának ábrázolása, de nem sokat értettem belőle. Ő hívta fel a figyelmemet Aba-Novák Vilmos festészetére is, akinek csak jóval később ismertem meg a *Körhinta* című képét, mely a régi falusi búcsúkban használt, gyerekek által hajtott „ringist" ábrázolja. (Néhány menet hajtásáért egy menetre fel lehetett ülni.)

1956 nyaráig a „tanárbácsi" minden nyáron egyhetes kerékpár-túrára vitt 7-8 jelentkezőt. Mint volt cserkésztiszt, ő hozta egykori sátraikat, amelyekben az aznapra kitűzött cél közelében megaludtunk. Ezeket a vándortáborokat cserkészszellemben vezette. Reggel és este, valamint étkezések előtt és után imádkoztunk. Reggel, ahogy elkészültünk, és felszedtük a sátorfánkat, odabicikliztünk a legközelebbi település katolikus templomához, ahol ő a felkeresett plébános beleegyezésével misét mutatott be előttünk, amelyeken én voltam a ministráns. Egy alkalommal – talán Balatonalmádiban – a szokásos reggeli mise előtt érkeztünk a templomhoz, s az ottani plébános azt javasolta, hogy akkor a tanár úr mutassa be a szentmisét. Kevesen járultak szentáldozáshoz, mivel én tartottam az áldozók álla alá a tálcát, feltűnt köztük két jóságos arcú, középkorú hölgy. A szentmise után felkerestük a strandot, majd egy cukrászdához mentünk, hogy megvegyük az egyforintos fagylatot. Ez azért is volt

fontos, mert a falunkban nem volt cukrászda, tehát fagylatot csak nagyon ritkán ehettünk. Megdöbbenésemre a fagylatos pult mögött, valamint a süteményeknél a két templomban áldozó hölgy állt, azaz a két egykori apáca, aki itt talált megélhetést magának. Felismertek bennünket, de az egyikük csupán annyit kérdezett tőlem: „A tanárotokkal vagytok?" Igennel feleltem, s azt hiszem mindketten értettük egymás „inkognitóját". Jellemző, hogy egyik kirándulásunk alkalmával a központi úttörő lap, a *Pajtás* újság is hírt adott rólunk, természetesen nem a valóságnak megfelelően, hanem mint a szentmihályi úttörők nyári vándortáboráról. Ha majd az 1954–55 körüli események iránt érdeklődő történész megtalálja ezt az újsághírt, nem hiszem, hogy a valóságos történetet meg tudja belőle állapítani.

A tanár úr tehát nem a kötelező materialista szellemben nevelt bennünket, s az 1956-os forradalom idején, október 28-án, vasárnap nyíltan is színt vallott: Ő mutatta be a falu hálaadó szentmiséjét. A templom úgy megtelt, mint még soha. Olyanok jöttek el, akiket addig a templom környékén sem lehetett látni. Mindenki egy alapvetően megváltozott, boldogabb és szebb életben reménykedett. A tanár úr szentbeszédében a megbocsátást és a régi magyar értékekhez való visszatérés fontosságát hangsúlyozta. A forradalom eltiprása után némi zaklatást és pofozást követően községünket el kellett hagynia, de egy eldugottabb faluban továbbra is kapott tanári állást.

A nyolcadik osztályban már javában kamaszodtunk, s a szépnek látott lányok másként tetszettek, mint korábban. Kerestük a társaságukat, szerelmesek lettünk. Nekem egy nálam tapasztaltabb lány Beczássy Judit *Mindenért fizetni kell* című regényét adta olvasásra, így figyelmeztetve, hogy tanuljak meg csókolózni. Egy nagyon kezdetleges tánctanfolyamon eljutottam a tangóig és keringőig, az akkori falusi táncos rendezvényeken ez nagyjából elég is volt. Az ezek után történtek: szerelmek, udvarlások, kapcsolatok mindenkinek a magánügyei.

1956 szeptemberétől a nagykanizsai gimnáziumban tanultam, ahová naponta vonattal jártam be. Mehettem volna kollégiumba, de a tanár úr is a bejárást javasolta, mert a kollégisták vasárnaponként nem járhattak templomba. Ezt a szüleim is, én is így tartottuk helyesnek. Nagy hátránya viszont az volt, hogy a kollégiumi tanulószobát és az ott kapható, korrepetálás lehetőségét nélkülöznöm kellett, így sokat kínlódtam egyes házi feladatokkal és a tanulással is. A bejárás egyébként bevett szokás volt. A vonat 5 óra 30 perc körül indult, tehát minden reggel háromnegyed ötkor kellett kelni, és egy óra alatt értünk Kanizsára. E közben a „diákkocsi" meg is telt középiskolásokkal és ipari tanulókkal. A tanítás után általában fél háromra értem haza, kivétel az a heti egy nap, amikor 6 óránk volt, s akkor csak este 6-ra.

15 éves gimnazistaként nagy hatással volt rám az 1956-os forradalom. Október 24-én reggel a váróteremben vártuk a vonatot, amikor a vezetékes rádió mondani kezdte a félhatos híreket: „Ellenforradalmi, reakciós elemek fegyveres támadást intéztek középületeink ellen…" stb. Ez annyira meghökkentett, hogy nem tudtam elfelejteni. Szüntelen arra gondoltam, hogy Budapesten valami

nagyon nagy dolog történhetett. Az osztályunkba megérkeztek a többi bejárók, majd a kanizsai diákok. Ők már újabb híradásokat is hallottak, de így sem tudtak többet, mert a közlemények csak az ellenforradalmat emlegették. Alig vártam, hogy hazaérve meghallgassam a Szabad Európa Rádiót. Ez ma talán furcsának tűnik, de amikor apám 1953-ban vett egy rádiót, én a Szabad Európa rendszeres hallgatója lettem. Mindenekelőtt Gallicus rovatára, a *Reflektor*ra emlékszem, de ott hallgattam pl. az *Egri csillagok*ból, illetve a *Pál utcai fiúk*ból készült hangjátékokat is. Most a híreket hallgattuk a tanár úrral, de sokkal okosabbak nem lettünk.

Október 24-én és 25-én órarend szerinti tanítás volt a gimnáziumban. Erre készülve utaztunk be 26-án, pénteken is Kanizsára. A vasútról a gimnáziumba menet a szovjet hősi emlékmű mellett kellett elhaladnunk, s ott meghökkenve láttuk, hogy a magas oszlop tetején állt szovjet katonaszobor – részint összetörve – a földön fekszik. Tehát 25-én délután nagy tüntetés volt, amelynek során ledöntötték. Ezen kanizsai osztálytársaink közül többen is részt vettek. Valamelyikük a felszabadultan vidám hangulatról beszélt: Drótkötelekkel húzták le „Iván" betonból készült szobrát. A tömeg csöndben figyelte, hogy sikerül-e a többedik kísérlet, s csak a már meghajolt szobor törmelékének a zaja hallatszott, amikor közbe kiáltott egy erőteljes férfihang: „Most potyog az óra a zsebeiből."

26-án már nem volt tanítás. A középiskolák diákjai kivonultak a forradalom melletti rokonszenv-tüntetésre, s a „Segítséget Budapestnek!" volt az egyik legtöbbet ismételt jelszó. Végig jártuk a város fontosabb utcáit, az üzemek környékét, ahonnan sokan csatlakoztak hozzánk. Kimentünk Kiskanizsára is, ahol többségében a földműveléssel, kertészkedéssel foglalkozók éltek, s a tojásbeszolgáltatást gúnyoló rigmusunkkal – „Nem kell nekik a tojás, van már orosz betojás" – nagy sikert arattunk. Egy laktanyához is odamentünk, hogy fegyveres segítséget követeljünk a fővárosnak. Válaszul a laktanya elé frissen ásott lövészárkokba katonák ugráltak, s ránk szögezték fegyvereiket. Erre még hangosabb lett a követelés. Egy munkás kinézetű ember a kerítéshez nyomulva, mellét verve kiabálta, ide lőjetek. Egy tisztféle lépett hozzá, és nagyon udvariasan csitítani kezdte. Ekkor egy katonazenekart küldtek ki a laktanyából, amit megtapsoltunk, majd azt kiabáltuk, hogy nem csak zenét. Közben egyre többen igyekeztek a tanulókat az iskolákba visszavinni, s lassan mi is visszaindultunk a gimnáziumba, mintha beláttuk volna, hogy nincs értelme itt tovább követelőzni.

Október 27. után a vonatok járása is bizonytalanná vált, így otthon maradtam. Október 28. a győztes forradalom első napja, amikor Nagy Imre az addig történteket nemzeti demokratikus mozgalomnak nyilvánította. Ezzel kezdetét vette az új, demokratikus Magyarország megteremtése. Arra emlékszem, hogy ezekben a napokban nagyon boldogok voltunk. Apám, aki szűkszavú ember volt, szinte egy szónoklatot intézett hozzám, hogy milyen nagyszerű dolog most élnem, s hogyha majd én is idős ember leszek, akkor beszélhetek a forradalomról a gyerekeimnek és unokáimnak, ahogy az 1848-as forradalomról is beszéltek

az azt megélők. Én boldogan, de meglepetten hallgattam, mert ilyen megnyilatkozása sem azelőtt, sem a forradalom eltiprása után nem volt. A forradalom az emberekből a legjobb érzéseket és gondolatokat szabadította fel.

November 1-jétől már érkeztek aggasztó hírek, de még reménykedtünk. November 4-én reggel minden összeomlott. Apám elkeseredett dühében a rádió hírei után azzal rohant ki, hogy a pajtában felakasztja magát. Véget ért az a néhány reményteli szép nap, amilyen még nem volt az életünkben, amikor az egyén büszkén érezhette hazájának az országot, és bízhatott maga, családja és az ország jövőjében. S most a szovjet agresszió véget vet e féltett reménységnek, visszaállítva a gyűlölt kommunista rendszert. Újra meg újra eszembe jutott nagyanyámnak az elmúlt néhány napban ismételgetett aggodalmas kérdése: Te fiam, azok a piszkos oroszok engedik ezt? Sajnos a helyzetünket megint ő értette meg a legjobban.

Időközben a családomban is szomorú változások történtek. 1954-ben 45 éves korában, rövid betegség után meghalt a keresztanyám, aki – édesanyám testvéreként – a család összetartója volt. Ezt követően eléggé gyenge jellemű keresztapám asszonykeresésbe fogott, s mint tüdőbeteg a szombathelyi szanatóriumból akart hozni egy ápolónőt feleségnek. Utólag kiderült, hogy a hölgy – a vagyonszerzés érdekében – már kötött házasságot halála előtt álló beteggel, most az újabb hasonló akciót tervezte. Mindez nagy riadalmat okozott, mert nemcsak a földnek, de a lakóházunknak is a fele a keresztapám nevén volt, aminek ugyan én lennék az örököse, ha ezt addig el nem dorbézolja. Kétségbeesetten szaladgáltunk fűhöz-fához, eljutva a megyei gyámügyi előadóhoz, aki azt a békés megoldást javasolta, hogy a keresztapámat beszéljük rá, az én javamra kötött vagyon-átajándékozási szerződés aláírására. Az ügyben én jártam el – 16 évesen – a szombathelyi szanatóriumban, így találkoztam a „menyasszonnyal" is. Nem emlékszem, hogy miről beszélgettünk, csak arra, hogy nagyon rossz volt. S végül nagy megkönnyebbülésünkre a keresztapám aláírta a szerződést, majd megkötötte a házasságot. A veszekedések azonban folytatódtak, mert az újasszony – aki az átajándékozásról semmit sem tudott – a férje házába akart költözni, azaz csak jelképesen, de birtokot foglalni. Ez a gyakorlatban is nehéz lett volna, hiszen a kétszoba-konyhás parasztházban öten laktunk, így üres helyiségek nem voltak. Nagy veszekedésekkel ezt is el lehetett hárítani, majd keresztapámnak vissza kellett menni a szanatóriumba, ahol 1958-ban meghalt. Az új asszony, akit nyilván megrázott a várt örökség elmaradása, ismét megjelent Szentmihályon, hogy a család fizesse ki a temetkezési költséget. Anyám viszont ezt azzal utasította vissza, hogy a keresztapám mintegy 30 ezer forint készpénzéből, ami akkor nem volt kis összeg, s amit megkaparintott, eltemetheti.

Örökbefogadóim váratlan elhalálozása után a vér szerinti szüleimmel, valamint nagyanyámmal és öcsémmel maradtunk egy család. Ekkor vált nyilvánvalóvá az is, hogy örökbeadásomnak csak részben volt értelme, mert az általam öröklött föld az 1959 tavaszán megalakított „községi termelőszövetkezet"

használatába került, tehát értékét vesztette, mivel nem rendelkezhettem vele, így el sem adhattam. A parasztság téeszekbe kényszerítése 1961-re fejeződött be, ami egyet jelentett a szabad parasztság felszámolásával és a családi gazdálkodás lehetetlenné tételével. Ez pedig a magyarság, az ország pusztulásához vezetett. A születések száma lezuhant, és azóta is vészesen alacsony.

1957 januárjában folytatódott a gimnáziumban is a tanítás. A köztiszteletben álló igazgató helyére egy elöregedett kommunistát állítottak, aki egyébként kiváló matematikatanár volt. Jellemző, hogy az osztályunkban levetette a tanári asztal mögötti falról Madarász Viktor *Zrínyi és Frangepán a bécsújhelyi börtönben* című festményének színes nyomatát, mert egy nagyméretű feszület látható a képen, amit mi nyilván azért tettünk oda, hogy a feszületet így csempésszük vissza a falra. Ő volt, aki az akkor divatba jött, zöld tintával írt faliújság cikket átíratta piros tintával. Orosztanárunk s egyben osztályfőnökünk hasonlóan korlátolt ember volt. Az 1958–59-es tanévben részt vett egy moszkvai jutalomutazáson, s nekünk azt mesélte, hogy egyedül elment várost nézni, találomra becsengetett egy moszkvai lakásba, amelyben épp egy többgyermekes munkáscsalád lakott, s lakásukban két zongorát látott. Ezen az osztály többsége csak röhögni tudott. 1959 őszén negyedikes osztályunkat dekorálva arra jutottunk, hogy a tábla fölé kiírni kötelező „Világ proletárjai egyesüljetek!" felszólítást középre, a címer fölé félkörívben raktuk fel, továbbá e félkörív kezdete alá vízszintesen kiírtuk, mint latinos osztály, hogy „Carissima est patria mea", s a másik oldalra pedig ennek magyar megfelelőjét „Hazám, hazám, te mindenem". Ezt végül mindenki tudomásul vette, a hazafias feliratok 2:1 arányban győztek.

1956 után a március tizenötödikék és október huszonharmadikák előtt rendszeresen átkutatták táskáinkat, nacionalista, illetve ellenforradalmi szellemiségű irományokat, röpcédulákat stb. keresve. Sőt azt is nézték, hogy ezeken a napokon a ruháinkon nem viselnünk-e valamiféle jelet, de nem találtak semmit. 1958 októberében viszont „sikerrel" jártak. Vékony, úgynevezett dolgozat füzetekbe másolt anyagot találtak, ami viszont nem a politikával foglalkozott, hanem a férfi és nő testi kapcsolatának nagyon is aprólékos és szinte látványos és zaftos leírásával. (Hol voltak még akkor a nyomtatott, fényképekkel illusztrált pornókiadványok, pláne videók?) A kamaszok tehát – ahogy ez természetes – a politika mellet a szexualitás nagy kérdéseire is válaszokat kerestek. A füzetek kézről kézre jártak, s egyik a nyomozás kezdetekor épp nálam volt. El kellett dugni, ezért a kötelező irodalomként tárgyalt Jókai-regény, az *És mégis mozog a föld*ben olvasható történet, a diákok által titokban írt „Csittvári krónika" katedrába rejtése adta az ötletet, hogy a tanári asztal fiókjába tegyem, a fiókot bélelő kék papír alá. Ott senki sem kereste. A nyomozás azonban eredményesen haladt, mert mindenkit megkérdeztek, hogy kinek adta tovább, s aki ezt megmondta, enyhébb büntetést kapott. Így eljutottak ahhoz is, akitől én kaptam. Ekkor előszedtem a füzetet és elégettem. Így az éppen vallatott fiú nyugodtan válaszolta, hogy ő ezt az erkölcstelen írást elégette. Mivel a nyomozás már elég

régóta tartott, elfogadták a válaszát, s a kérdezősködést abbahagyták. Így én gyanúba sem kerültem.

1955–56 körül kaptak diplomát és jelentek meg a mi gimnáziumunkban is azok a középiskolát hajdan nem végzett tanárok, akik az 1950-es évek elején úgynevezett szakérettségivel kerültek egyetemre. Egyikük borzalmas műveletlenségénél csak az alkalmatlansága volt nagyobb. Ezt a szerencsétlent sok évvel később egy felháborodott diák leszúrta, de – a fiú szerencséjére – nem halt meg, viszont a tanári pályáról végre eltávolították. Két ilyen fiatal, teljesen alkalmatlan történelemtanárom volt a gimnáziumban, de még ők sem tudták megutáltatni velem a történelmet. Ezek a szerencsétlenek mindenekelőtt a mi rendszerellenes megnyilatkozásainkra akartak rábukkanni, s 1957. május 1-je előtt találtak is ilyent. Akkor még nem mertek kivinni bennünket az utcára felvonulni, így az osztályokban kellett megemlékezni a másnapi szünnap politikai jelentőségéről, ami abból ált, hogy az épp órát tartó egyik töritanár felolvasott egy unalmas szöveget május elsejéről. Egyik osztálytársunk már a gyufát is kezében tartva nagyon várta a szünetet, hogy kimehessen a vécébe cigizni, s unalmában meggyújtott egy szál gyufát, de rögtön el is fújta. A tanár azonban feljelentette, s a tantestület kommunistái a diák kicsapását követelték. Végül nagy nehezen beleegyeztek abba, hogy a „május elsejei megemlékezés tervszerű megzavarása" miatt csak igazgatói rovót kapjon.

Azért jó tanáraink is voltak. Az érettségi előtti két évben szerencsénkre megfelelő történelemtanárokat kaptunk, magyarból nagyobb szerencsém volt: két, szintén fiatal, de jó tanár tanított két-két évig. Ez is szerepet játszott abban, hogy inkább az irodalommal foglalkoztam. 1960-ban érettségiztem, felvettek az ELTE bölcsészkarának magyar–történelem szakára. A felvételi vizsgám nagyon jól sikerült. Irodalomból azt kérdezték: mit olvastam. Erre a *Puszták népét* említettem meg. A következő kérdés: Tudom-e, melyik írócsoporthoz tartozott? Jobbat nem is kérdezhettek volna. Elkezdtem beszélni a népi írókról, majd eljutottam Szabó Dezsőig, aki nemhogy gimnáziumi, de akkor egyetemi tananyag sem volt. Egyértelművé vált tehát, hogy a tananyagon túl is foglalkoztam a felvételi tárgyaimmal.

Falusi Márton

Séta egyirányú arcomon

caplatok úton-útfélen estébe nyúló
árnyékomból míg kimegy a közízesítés
rág kiköp és emészt ez az őslény s rágódom
azon mit kiköpni lenyelni is tilalmas

nem jövök ki a városból hiába mossa
éjt nappallá téve a relatív téridő
összemennek évről évre csillagképeim
a rikító sötétet ritkító sörétek

tágul a világegyetem leszállítanak
a villamosról felszállok a villamosra
nem jövök ki jól abból hogy folyton igazam
van vagy nincs tehát acél tételeket mozgatok

söralátét a pohár folyóirat a szó
nyomát veszíti hogy nyomdafestéket tűrjön
az alkalmazkodásra képtelen valóság
felitatom a halált foltot ne hagyhasson

toronydarun beruházás falon beázás
szárad s mi minden az üzemvezető lelkén
megköt a látszóbeton ideg csomósodik
munka nélkül nő a megtérülési ráta

megsárgulnak számlatömbjeim meglazulnak
izomkötegeim hogy elfogulatlanul
lessem meg a szabadságot mégse láthatom
elfogultságomban kényszerűen egy vagyok

közületek ti fele-ismeretlenjeim
megoldatlan egyenletben hányadán állunk
egymással örök állandóim változóim
ti derékszaggatóan görbék részrehajlók

FALUSI MÁRTON (1983) költő, esszéista, kultúrakutató. Legutóbbi kötete: *Kiöltözünk és bemosakszunk* (versek, 2020).

bárcsak anélkül kéne számolnom veletek
hogy létezésetekről megbizonyosodnék
bárcsak hatalmad lenne fölöttem ó mesés
bürokrácia mindenre tudod a választ

levéltáraidban sosem kallódhatok el
hónod alá csaphatsz aktával hónom alatt
az írás ideális kristályszerkezetén
futtatod életprogramomat hibátlanul

törvényed úgy töri meg a fényt hogy elszalassz
vagy összes lehetőségemmé sokszorosíts
ahogy partra vetett kékcápák az óceán
kék-fehér nyomatát engem a vers a hamis

hang más és más színében tüntet fel mondom hogy
lesz egy ezmegaz és a pincér megsértődik
ide jön ezmegaz és a költöztető cég
trógere kikéri magának mert ő viszi

nem *lesz* nem *jön* mégsem én teszem vagy mi teszünk
így vagy úgy a tettek állapodnak meg bennünk
szánk szögletét szemünk sarkát hajszálunk híját
kidolgozza nyelvünk a városképzavarban

miért szomjazom a tiszta eljárásokat
vágatom le az utca hosszát nyáriasra
vonok hajnalban szakállnyírással új határt
körforgalomban és egyirányú arcomon

értékesítjük-e a lakást hogy pénzünknél
legyünk ismerkedünk-e kapcsolati hálót
feszítünk-e ki homlokzatra hogy felfogja
zuhanásunkat az orgazmus csúcspontjáról

felbontott burkolatot nagy ívben kerülve
befordulok a király és királyné sarkán
kifordul gyomrom az éttermi gyorsaságtól
lassítok megérkezem nekiiramodom

óránként hat és fél kilométer gyaloglást
mutat a kijelző percenként száz ütést mér
rám a szív vérnyomásomat elég pontosan
megbecsülhetem bizserget a kimerültség

nincs mozgás exeim az órából kiemelt
fáradt elemek folynak szét mindenhatóan
teóriáim úgy mint teremtés szerelem
nehezen ültethetők át a gyakorlatba

ó gyakorlat nem tettél semmiben mesterré
útra kelve a sétától is távolodom
a gondviselés veszélyeztet mint a fészket
a szőnyegporoló állványt és a jéghegyet

Keresztelő

Kocsim elakad, nem jelzi
műhold, kutakban nincs benzin,
se víz, se múlt.
Valahol ott a kápolna,
hitetlenségét cáfolja
a porba hullt.

Igyekszem keresztelőre,
cipőm lábamat feltörte,
eltévedek.
Nem te vagy, ki dühös lett rám,
a vér, a hormontabletták
sérelmesek.

Közösség: fal, hogy megérintsd,
hogy odatartozhass, még sincs
hozzá közöm.
Imám, bár tudom betéve,
idegen, mint a kert vége
s a lábköröm.

Távvezérelt, automata
húsvéti bárány tolat a
templomkertben.
Távol berreg egy krosszmotor,
gyülekezet vagy komszomol
viharverten

tör fölfelé, kétlen-szomjan
fogy az ég, a bizalomnak
nincs korlátja.
Sorompó zöldhatárra nyit,
erdő filmszakadásait
perforálja.

Falvak közt, idézőjelben
olvasható ki a szellem
betű szerint.
Turistajelzés, vadnyomok
értelmében mit alkotok,
a bűneim

gyónáshoz nem állnak össze,
ok s okozat mindörökre:
rózsafüzér.
Szavam csak aláiratlan
csekk, ha lelkes, nem miattam
tesz jó ügyért.

Ki modern, többé ne lássa,
büszke immoralitása
mily ingatag.
Magáért beszél, másért szól
a harang, noha játékból
mindent tagad.

Tájseb az ösvény és térseb
az ablak, űr csövén James Webb
keresztülnéz.
Csak a szerelmen át láthatsz,
Uram, szép halált, hű társat
ezért küldtél.

Szárnyverdeséssel kerúbok
ébresztenek, ha berúgok,
és föladnám
ruhástul fekve, testestül,
galamb súlyától megrendül
angolaknám.

Lukács László

Petőfi-forgácsok

2. rész

6. Találkozásaim Petőfi Sándorral

Döntő találkozásom általános iskolai olvasókönyvünk segítségével történt, ahol a győztes pesti forradalom első napját, 1848. március 15-ét Petőfi naplója alapján mutatták be. Annyira magával ragadott a naplóbejegyzés mozgalmassága, hogy megtanultam, könyv nélkül gyakran idéztem: „Landerer nyomdája a legközelebb volt hozzánk, oda mentünk. Jókait, Vasvárit, Vidácsot és engem neveztek kiküldöttnek, hogy a sajtót lefoglaljuk. Mi megtettük azt a nép nevében, s a tizenkét pontot és a Nemzeti dalt rögtön nyomni kezdték… A szakadó eső dacára mintegy 10 000 ember gyült a muzeum elé, honnan a közhatározat szerint a városházához mentünk, hogy a tizenkét pontot magokénak vallják a polgárok is, és velünk egyesüljenek. A tanácsterem megnyilt, s megtelt a néppel, először. Rövid tanácskozás után a polgárság nevében aláírta a polgármester a tizenkét pontot, s az alant álló sokaságnak az ablakból lemutatta. Óriási kitörése a lelkesedésnek!… – Budára, Budára!… a helytartó tanácshoz!… nyittassuk meg Stancsics börtönét!…

A nagyméltóságú helytartó tanács sápadt vala és reszketni méltóztatott, s öt percnyi tanácskozás után mindenbe beleegyezett. A katonaságnak kiadatott a tétlenség iránt a rendelet, a cenzúra eltöröltetett, Stancsics börtönajtaja megnyílt. A rab írót diadallal hozta át a töméntelen sokaság Pestre…” (Petőfi 1974, 330–331). Március tizenötödike és Petőfi iránti lelkesedésemet látva édesanyám megtanította nekem a *Nemzeti dal*t.

Már vizsgáztam 1848/49-ből, 1973-ban én mondtam március 15-én az ünnepi beszédet a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen, de még akkor is Petőfi sorai visszhangzottak bennem. Abban az évben ünnepeltük a költő születésének 150. évfordulóját. Tiszteletére a történész tudományos diákkör titkáraként tanáraink, Irinyi Károly és Veliky János segítségével megszerveztük a *Petőfi és kora* című előadás-sorozatot. Budapesti történészek: Vörös Károly, Gergely András, Spira György mellett egyetemünk magyar intézetének tanára,

Lukács László (1950) néprajzkutató, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia doktora.

Julow Viktor tartották az előadásokat. Megjelentettük az *Egyetemi Élet*, a debreceni egyetemek lapja Petőfi-emlékszámát, ahol részletesen beszámoltam előadás-sorozatunkról (Lukács 1973, 5). Szerzőink közül ma ketten a Magyar Tudományos Akadémia tagjai (Gyáni 1973, 5; Kulcsár Szabó 1973, 7).

Petőfi fájdalmasan rövid ideig élt. A szűk emberöltő, huszonhat év alatt mégis bejárta a korabeli Magyarországot és Erdélyt. Vándorlásai, utazásai során alaposan megemelte a magyar irodalmi helynevek számát. Mivel sírhelyét nem ismerjük, kegyelettel tekintünk azokra a helyekre, ahol járt, ahol megfordult, szomorúságban vagy boldogságban időzött. Emléktáblák, szobrok, emlékkiállítások jelzik útját a Kárpát-medencében. Emlékhelyei napjainkban is vonzzák nemzeti érzelmű honfitársainkat. Én is közéjük tartozom, fokozottan őrzöm, dédelgetem emlékezetemben a Petőfi-emlékhelyeket, ahova eljutottam. Azokat is számon tartom, amelyek művei helyszínei, ahonnan szereplői származnak. Közülük első a költő szülőhelye.

Kiskőrösre már gimnazista koromban, 1966-ban eljutottam, de csak a vasútállomásra. Soltvadkertre mentünk almáért, itt szálltunk át a gyorsról a személyvonatra, amely Soltvadkerten megállt. Mivel már hallottam a Petőfi szülőhelyét övező vitáról, nem csodálkoztam, hogy a vasútállomás homlokzatán a KISKŐRÖS felirat alá egy sorban, világító neonbetűkkel kiírták: PETŐFI SZÜLŐVÁROSA KÖSZÖNTI VENDÉGEIT. Petőfi szülőházába, amely 1880 óta múzeum, katona koromban, 1970 tavaszán jutottam be. Küszöbe fölött *Palota és kunyhó* (1847) című verséből olvashattam:

Szent a küszöb, melyen beléptem én.
Oh szent a szalmakunyhók küszöbe!
Mert itt születnek a nagyok, az ég
A megváltókat ide küldi be.

A ház nyitott kéményű konyhájából balra nyílik az utcai szoba, ahol Petrovics Sándor 1823 szilveszter éjjelén megszületett. Itt láthattam a keményfából készült ágyat, amelyben az édesanya, Hrúz Mária megszülte első gyermekét. Elsősorban a Petőfi családtól fennmaradt ereklyék ragadtak meg: az ágy mellett Petrovicsék öreg almáriuma (szekrény), rajta a jó öreg kocsmáros csutorája. Az ajtó melletti sarokban állt Petőfi ládája, ami eredetileg édesapjáé volt domonyi székálló legény korában, ahogy erről felirata tanúskodik: STEPHANUS PETROVITS DOMONYI Szék. álló Legény. Die 7. Sept. Anno 1815. A láda Petőfi hűséges útitársa volt, csak nősülése után került vissza szüleihez. *Anyám tyúkja* című versében örökítette meg 1848-ban:

Itt szaladgál föl és alá,
Még a ládára is fölszáll,
Eszébe jut, kotkodácsol,
S nem verik ki a szobából.

A szülők halála után öccse, Petrovics István őrizte meg kedves családi ereklyeként a ládát, tőle került nagybátyjukhoz, a Cinkotán élő Hrúz Ádámhoz, aki Kéry Gyulának, a Petőfi-emlékek szorgos gyűjtőjének ajándékozta, ő helyezte el a kiskőrösi kiállításon. Még két eredeti ereklyét láthattam: egy óncancsót, a kiskőrösi evangélikus gyülekezet keresztelő kancsóját, amivel Petőfit megkeresztelték, és édesapja kedves, fafaragású pipáját 1745-ből. A szoba további bútorai nem Petrovicséktól maradtak fenn, hanem korabeli bútorok Kiskőrösről. Petőfi szülőházának két udvari szobájában életművéből láthattam irodalomtörténeti kiállítást. Istenes József *„Szent a küszöb…" Petőfi szülőházának története* című munkájában, amit látogatásom óta őrzök, *Petőfi kiskőrösi születését igazoló érvek történeti összefoglalását* is közölte. A körültekintően összegyűjtött adatokkal természetesen a kiskőrösi szülőhely mellett érvelt (Istenes 1960, 35–70).

Első magyar életrajzírója, Gyulai Pál, aki felesége, Szendrey Mária révén Petőfi sógora, szülőhelyének megállapításánál *Szülőföldemen* című verséből indult ki:

Itt születtem én ezen a tájon,
Az alföldi szép nagy rónaságon,
Ez a város a születésem helye,
Mintha dajkám dalával vón tele,
Most is hallom e dalt, elhangzott bár:
„Cserebogár, sárga cserebogár!"

Mivel a költemény alá Petőfi maga írta: *Félegyháza, 1848. június 6–8.,* Gyulai ezt tekintette szülőhelyének. Ezzel szemben a *Vasárnapi Ujság* 1857. január 4-ei számában megjelent Sárkány János cikke: *Felvilágosítás Petőfi Sándor születés-helyéről s napjáról* címmel: „A szerző 1845 óta volt Kiskőrös evangélikus lelkésze, Petőfinek pedig hajdan osztály-, sőt lakótársa a sárszentlőrinci lutheránus kisgimnáziumban, s később is jóbarátja. Most ő tette közzé elsőként a kiskőrösi evangélikus egyház anyakönyvéből Petrovicsék Sándor fiának keresztelési adatát, 1823. január 1-jéről, amelyet – az első »szülőhely-vitában« – végül Gyulai is elfogadott, mint perdöntő érvet" (Kerényi 1998, 10–11; Gyulai 1961, 175–179).

Petőfi saját kezével egyetlen alkalommal, a pápai református kollégium iskolai törvényeit, házirendjét 1842-ben elfogadva, írta le személyi adatait. Az 544. sorszámú diák Petrovics Sándor, 19 éves, lutheránus, kis-kőrösi születés Pest megyében. Ugyanakkor a pápai kollégium hivatalos értesítőjében szülőhelyeként Kiskőrös mellett Szabadszállást is szerepeltették.

A *Petőfi-album*ban a költő gyermek- és diákkoráról írta Kéry Gyula: „A gyermek még csak 22 hónapos volt, amikor apja sorsa jobbra fordulván, a nagyobb félegyházi mészárszéket árendálta ki, és családjával Kis-Kőrösről Félegyházára költözött. Velök ment a dajka is…" (Kéry 1907, 11). Petőfi választott szülőföldjének a Kiskunságot tekintette, félegyházinak vallotta magát 1842-ben a fehérvári

színtársulatban és 1847-ben házasságkötése alkalmával. *Kiskunság* című versében is ezt nyilvánította ki 1848-ban:

Hova szívem, lelkem
Mindig, mindenhonnan vissza-visszavágyott,
Ujra láttam végre születésem földét,
A szép Kiskunságot!
Bejártam a rónát,
Melyet átölel a Tisza–Duna karja,
S ölében, mint kedves mosolygó gyermekét,
Az anya, úgy tartja.
…

Végre ott a város,
Közepén a templom, nagy komoly tornyával,
Szanaszét a város végén a szélmalmok
Széles vitorlákkal.
Ugy szeretek állni
A szélmalmok előtt! elnézem ezeket,
Amint vitorlájok hányja, egyre hányja
A cigánykereket.

E sorokból Félegyházára ismerünk.

A szülőhelyvitát Kerényi Ferenc ezzel zárta: „Ha nem is annyi, mint amennyi görög város Homéroszért, Petőfi születéséért is három város vetélkedett az idők során: Szabadszállás, Kiskőrös és Kiskunfélegyháza. Ma már mindháromnak meghatározhatjuk szerepét Petőfi Sándor életrajzában. Szabadszálláson nyomon követhetjük a család emelkedését; Kiskőröst illeti az anyakönyvi születés dicsősége, míg Kiskunfélegyházát ugyanolyan jogosan a költő szellemi szülőhelyének tekinthetjük… Kiskőröst tekintjük Petőfi Sándor szülővárosának, születésnapját pedig hagyományosan szilveszter éjjelén ünnepeljük” (Kerényi 1998, 11, 13).

Petőfi kultusza Kiskőrösön ma is eleven. A Petőfi Szülőház és Emlékmúzeum az Országos Petőfi Sándor Társasággal közösen 1997 óta szervezi meg a Petőfi-szilvesztert. Minden évben a költővel azonos napon, azaz január elsején született egyéves gyermekeket és szüleiket Kiskőrös város önkormányzata meghívja az ünnepségre: megajándékozzák őket Petőfi összes költeményeinek kötetével. A galériában képzőművészeti kiállítást nyitnak, színielőadásra is sor kerül. A Szarvas Fogadóban Petőfi korabeli receptek alapján készült vacsora, éjfélkor a Szülőháznál koszorúzás, végül a résztvevők az evangélikus templomba vonulnak, ahol megtekinthetik Petrovics Sándor születési anyakönyvi bejegyzését. A résztvevő hölgyek és urak közül többen is reformkori magyar viseletben jelennek meg a Petőfi-szilveszteren. A Petőfi Szülőházat és Emlékmúzeumot évente 20 000 látogató keresi fel.

Petőfi 1843. május végétől július elejéig próbált szerencsét Pozsonyban. Fekete Gábor nem vette fel országgyűlési színtársulatához, az *Országgyűlési Tudósítások* másolásából tengette magát. Itt írta *Távolból* című versét, küldte üzenetét édesanyjának a dunavecsei kis lakba. Szülei 1844. november 1-jéig a dunavecsei árendás kocsma épületében laktak, pár lépésnyire a Duna-parttól. Utolsó versszakában az olvasónak elárulja szomorú helyzetét:

…Szép hazámba ismerősök mennek;
Jó anyámnak tőlök mit izenjek?
Szóljatok be, földiek, ha lészen
Útazástok háza közelében.

Mondjátok, hogy könnyeit ne öntse,
Mert fiának kedvez a szerencse…
Ah, ha tudá, mily nyomorban élek,
Megrepedne a szive a szegénynek!

Július elején Pestre jött Nagy Ignác hívására, hogy regényfordításokat készítsen.

Magam felvidéki kutatóutam második állomásán, 1980-ban jártam Pozsonyban, ahol váratlanul elért Petőfi Sándor. A Szőlészeti Múzeum állandó kiállításában Szent Orbán, a szőlőhegyek, szőlőművelők védőszentjének tiszteletéről beszélgettünk német nyelven František Kalesný kollégámmal. Egy hatalmas Orbán-szobor mellett álltam, amikor a teremőr, egy idős hölgy felém jött, és elszavalta Petőfi Sándor *Orbán* című versét (1845):

Komor, mogorva férfiú
Volt Orbán,
Bár oly vidám hajnal pirult
Az orrán.
De hisz mogorva ép azért
Volt Orbán,
Mert oly vidám hajnal pirult
Az orrán.

Oka egyébiránt maga
Volt Orbán,
Hogy oly vidám hajnal pirult
Az orrán.
Temérdek borfélét ivott
Meg Orbán,
Vidám hajnal azért pirult
Az orrán.

A teremőr hölgy a régi pozsonyiak közül való volt, akik mindhárom nyelven beszéltek: magyarul, németül és szlovákul. Bizonyára magyar iskolába járt, ott tanult Petőfiről. Szavalata ma is kedves pozsonyi emlékem.

Az Alsó-Garam menti néprajzi gyűjtés során 1985-ben jutottam el Pató Pál úr sírjához a szőgyéni temetőbe (Esztergom m.). Bartra utaztam, s az autóbuszról Szőgyénben kellett átszállni. Tudtam, hogy a szőgyéni temetőben nyugszik Pató Pál, akiről Petőfi 1847-ben megmintázta, kifigurázta a semmittevő köznemességet *Pató Pál úr* című híres versében. A barti csatlakozásig volt annyi időm, hogy a temetőben megkeressem sírját. Gyorsan megtaláltam *Pathó Pál* és második felesége *Wargha Erzsébet* hazai vörösmárvány síremlékét. A vers így hangzik:

Mint elátkozott királyfi
Túl az Óperencián,
Él magában falujában
Pató Pál úr mogorván.
Be más lenne itt az élet.
Ha egy ifjú feleség…
Közbevágott Pató Pál úr:
„Ej, ráérünk arra még!"

Roskadófélben van a ház,
Hámlik le a vakolat,
S a szél egy darab födéllel
Már tudj' isten hol szalad;
Javítsuk ki, mert maholnap
Pallásról néz be az ég…
Közbevágott Pató Pál úr:
„Ej, ráérünk arra még!"

Puszta a kert, e helyett a
Szántóföld szépen virít,
Termi bőven a pipacsnak
Mindenféle nemeit.
Mit henyél az a sok béres?
Mit henyélnek az ekék?
Közbevágott Pató Pál úr:
„Ej, ráérünk arra még!"

Hát a mente, hát a nadrág,
Úgy megritkult, olyan ó,
Hogy szunyoghálónak is már
Csak szükségből volna jó;

Híni kell csak a szabót, a
Posztó meg van véve rég…
Közbevágott Pató Pál úr:
„Ej, ráérünk arra még!”

Életét így tengi által;
Bár apái nékie
Mindent oly bőven hagyának,
Soha sincsen semmije.
De ez nem az ő hibája;
Ő magyarnak születék,
S hazájában ősi jelszó:
„Ej, ráérünk arra még!”

Pathó Péter Pál kisnemesi családban született 1795-ben Muzslán (Esztergom m.). Esztergom vármegye alszolgabírája, Szőgyén község jegyzője, 1848-ban a helyi nemzetőrség megszervezője volt. Mindehhez tevékeny, aktív élet szükségeltetett. Családi élete is mozgalmas lehetett. Házasság révén került Szőgyénbe Bényből. Kétszer nősült (1818, 1843), mindkét felesége: Menyhárt Terézia és Varga Erzsébet is szőgyéni illetőségű. Két feleségétől hat gyermeke született. Mindez ellentmond a költő által róla rajzolt elszomorító képnek. 1855-ben hunyt el Szőgyénben.

Feleségemmel és két fiammal 1990 tavaszán felkerestük Teleki Pál sírját a máriabesnyői temetőben. Ekkor jutottunk el a szomszédba, a Petőfi Múzeumba, a költő aszódi iskolájába. Petőfit a sárszentlőrinci evangélikus gimnáziumban töltött két év, a pesti evangélikus majd a piarista gimnáziumban abszolvált egy-egy tanév után 1835 szeptemberében íratta be édesapja az aszódi evangélikus gimnáziumba, ahol három évig tanult. A Petrovics család aszódi kötődéséről, az iskoláról, elismert tanáráról, Petőfi felkészültségéről, eredményeiről Kerényi Ferenc írta: „Mind a Petrovics, mind a Hrúz családnak volt már ez a mezőváros lakóhelye, és Petrovics Sándor elmondhatta, hogy nemcsak szülei, de apai nagyszülei is itt házasodtak össze, apját pedig itt is keresztelték. Az iskolát és tanárát, Koren Istvánt Martiny Károly, a kisdiák keresztapja ajánlotta. Okkal tehette: Koren a Podmaniczky bárók pártfogoltja, nagy múltú evangélikus tanintézménynek már 27., névről ismert »rektora« volt. Egyike a hazai oktatásügy közkatonáinak: Aszódon 1833-tól 23 esztendőn át tanított (teljes pályája 46 évre terjedt), hat nyelven beszélt (szlovák anyanyelvén kívül magyarul, latinul, görögül, németül és franciául). Petrovics Sándor „kis világfinak” érezhette magát osztálytársai körében; pesti tapasztalatai, rajztudása, német és latin nyelvismerete emelték ki őt a többiek közül. Iskolai bizonyítványai soha nem is voltak ennyire jók; olvasott, tanult az iskolán kívül is; itt ismerkedett meg a francia nyelv alapelemeivel” (Kerényi 1998, 18).

Megerősítette ezt tanára, Koren István, a *Vasárnapi Ujság* 1875. május 31-ei számában közzétett levelében: „Csak röviden megérintem még az aszódi iskolába

járásának végeredményét: latinul és németül elég helyesen beszélt, verseket faragni is próbálkozott; a magyar irányban annyira kitüntette magát, hogy ő bízatott meg az akkoriban szokásos búcsúszó (valedictio) elkészítésével és elmondásával; írt és rajzolt minden társai közt a legjobban, s ő volt egyedül, ki a közös szépírási mutatványok szóalapját csinos koszorúval díszítette; zongorázni is tanult, de kevés hajlammal" (Koren 1875, 338).

Szállása a módosabb otthonnak számító Neumann Frigyes tekintélyes német iparos özvegyénél volt a Hatvani úton, a városháza utáni második házban, a gimnázium közelében. Szüleitől jelentős anyagi áldozatot követelt itteni lakása, de a Neumann család jótékony hatása minden pénzt megért, amiben Petrovicsék akkor még nem szűkölködtek: „Hasonló a helyzet az ekkor már számottevő vagyonát folyamatosan gyarapító, saját házzal és tekintélyes belső fundussal, szántóföldekkel, legelőkkel, 500 barázda szőlővel, csordányi állatállománnyal rendelkező mészáros, kocsmabérlő, malomtulajdonos Petrovics István esetében is, akinek anyagi viszonyai ekkor még megengedték, hogy fia számára költségesebbet ugyan, de jó, kényelmes szállást biztosítson. Mindez a különórának számító zongoratanítással és francia nyelvleckékkel és a nélkülözhetetlen zsebpénzzel együtt évi 120–150 forintos kiadást jelentett számára, ami akkor bizony tekintélyes összegnek számított. A kényelem mellett fontos szempont lehetett az a családias, nyugodt polgári légkör, amit az igényes Neumanné a házában kialakított. Azt se felejtsük el, hogy a Birodalomból származó család minden tagja anyanyelvi szinten beszélt németül, mely nyelv ismeretét a fiatal mészáros fiú e baráti légkörben tökéletesíthetett. Hangsúlyozni kell: Petőfi hároméves, sikeres aszódi diákoskodásának az egyik alapját, szilárd pontját jelentette a Neumann-ház, a Neumann család, ami – bizonyos vonatkozásban – még kedvezőbb állapotokat biztosított a tanulónak, mint a szabadszállási otthon" (Asztalos 2005, 70).

Egy évtized múltán a kassai társzekérrel Aszódon keresztül utaztában felidézte, az *Uti jegyzetek*ben megírta iskolavárosával kapcsolatos érzelmeit: „Aszód! Hanem ezt nem olvasnod kellene a phlegmaticus papirról, de hallanod, ah, hallanod, a mint ajkaimról legördül társaságában az elandalodás sohajtásának: Aszód – ! – ! – Csak egyszer kellene ezt a szót tőlem hallanod, s azonnan kitalálnád, hogy én itt három esztendeig tanultam… akarom mondani: jártam iskolába. S mily eseménydús három esztendő!

1. Itt kezdtem verseket csinálni – –
2. Itt voltam először szerelmes – –
3. Itt akartam először színésszé lenni. –

A verselés a szerelem eredménye volt. A színésszé lenniakarásnak pedig nem annyira eredete, mint következménye nevezetes. Nevezetes és szomorú! Professorom (Isten áldja meg őt!) jónak látta, tettbe menendő tervemet egy olly férfinak megírni, kinek eléggé nem dicsérhető tulajdonsága volt: a színészetet csodálatra méltó képen való módon gyülölni. Ezen ritka tulajdonú férfi történetesen éppen az atyám volt, ki – mint jó atyához illik – a veszedelmes hirvétel után egy percig sem késett pokoli örvénybe sülyedendő fija megmentésére

rohanni. S istentelen szándékomtól csakugyan eltérítettek atyai tanácsai, mellyek még hetek mulva is meglátszottak… hátamon és lelkem porsátorának egyéb részein. Mind e történetek keresztülhuzódtak emlékezetemen, mialatt szekerünk Aszód utcáinak sarán huzatott keresztül, melly mély, mint itt keletkezett első szerelmem volt" (Petőfi 1956, 19).

Aszódi eseménydús három esztendejének történéseiből elsőként említette: itt kezdett verseket írni. Aszódon keletkezett korai költeményei közül első és egyetlen verse a búcsúbeszéd megírására és elmondására Koren István professzor az iskola egyik legjobb tanulóját: a végzős Petrovics Sándort kérte fel. A vizsga, szokás szerint, az aszódi egangélikus templomban zajlott le, az egyházi felügyelő, báró Podmaniczky Lajos, a további felügyelők: Sárkány Sámuel főesperes, Esztergály Mihály alesperes, Braxatoris Károly dékán, Mikulás Dániel aszódi és környékbeli lelkészek, Ode Vilmos a mezőváros bírája, a település más előkelőségei, a szülők és a diákok jelenlétében. Petőfi 54 hexameterből álló költeményében tőlük, tanítójuktól, társaiktól búcsúzott:

Mai ünnep válni megenged
Tőletek s a tanulástól, míg belekezdeni kell majd.
Nagyságos báró, tanodánk kegyes elnöke s atyja!
S ti tisztelt figyelők, ti nagytudományu atyáink!
Volt türedelmetökért szívünk mit nektek adózzon,
Hogy minket hallgatni nem untatok el, rebegőket?
Gonditokért hálás kebelünk forró köszönetjét
És a csekély szálkú koszorúnkat kegybe vegyétek!
Hosszú éltetöket soha gond, bú, baj ne epessze,
Létünk és tanodánk folyton kegyetöknek örüljön!

Drága tanító úr, ki fáradhatatlan iparral
A tudományokban jártassá tenni akartál
Bennünk', vedd végső együttlétünkben ezen pár
Búcsúszót, mert elválunk sok időre tetőled!

S ti kedves helyek, ahol számt'lanszor mulatoztunk
Vagy nagy körbe' leülve, vagy a labdát veregetve
És kapkodva, vagy ugrándozva, vagy édes örömben
Víg dallokra fakadva, ezentúl csend üli kedvelt
Tájitokat, már-már elhagyni fogunk mi ezennel!
…
S most társim! miután végét már érte a munka,
Amely tíz hóig szűnetlen foly vala köztünk,
Jóisten veletek! Tanodánkat hagyjuk örömmel
És szaporán édes szüleink kebelébe siessünk!

Aszód, 1838. június

Petőfi teljesítményét ezekkel a szavakkal értékelte Asztalos István: „A Búcsúzás tehát nem más, mint az aszódi iskolát kitűnő eredménnyel befejezett Petrovics Sándor jól sikerült verses »dolgozata«, mely műnek alkotójáról még senki sem gondolta, hogy néhány év múlva ő lesz a magyar költészet, nemzeti kultúránk legfényesebb csillaga" (Asztalos 2005, 104).

Másodikként említette aszódi életéből: itt volt először szerelmes. Feltehetően az 1836/37. tanévben beleszeretett Cancrinyi Károlyné a hartai evangélikus lelkész özvegyének Emília nevű lányába, az aszódi evangélikus elemi iskola (*kisiskola*) tanulójába. Cancrinyi Emíliához leveleket vagy verseket írt, aki talán kapcsolatban állt a szerelmes fiúval, de az is lehet, hogy szót sem váltottak. Mocskonyi József tápiószelei evangélikus lelkészhez ment feleségül. Grácban katonaként 1840-ben írt a *Galga partihoz* című versében állított emléket Aszódnak, itteni első szerelmének, egy barna lánynak:

Üdvözöllek messze bérctetőkről,
Szent helyek!
Hol a Galga lassu andalgással
Hempelyeg.

Hol pályája éden volt a gyermek-
Ifjunak.
Hol az életüdv örömvirági
Nyíltanak.

Lángszerelmem szép viszonozója,
Emlékezve küldsz-e még sohajt a
Szív után,

Mellyet annyi kéjnek bölcsejében
Ringatál,
Mellynek első éneket lantjára
Te csalál?

Ah, rád vissza bús könyhullatással
Néz szemem:
Vesztve téged vésze boldogságom,
Mindenem!

Grác, 1840. május 1.

Harmadikként említette Aszódról: itt akart először színész lenni. A történetet idéztem úti jegyzeteiből (1845), azt csupán néhány adattal egészítem ki. Petrovics Sándor 15 éves aszódi diák 1837 júniusában kikérte iskolai bizonyítványát Koren István professzortól, mivel csatlakozni szeretett volt az Aszódon fellépő

Balogh István színtársulatához. Tanára megtagadta kérését, a színészek távozásáig bezárta a szökni próbáló diákot, és szándékáról értesítette szüleit. Azonnal Aszódra utazó apja megtorlását szemléletesen írta le a költő. *Első esküm* című versében, 1847-ben visszatért életének erre a szomorú eseményére:

Nem az fájt már, hogy nem leszek színész,
De hogy maradni kényszerítenek.
A kényszerítés égett lelkemen,
Mint a görögtűz, olthatatlanúl.
Itt tettem első esküvésemet,
Nagy és szent esküt mondék börtönömben,
Hogy életemnek egy főcélja lesz,
S ez: a zsarnokság ellen küzdeni.

Petőfi személyiségfejlődésére Aszódon hatott az önképzés, az olvasás is. A gimnázium könyvtárát báró Podmaniczky Lajos alapította 76 kötettel, köztük német, latin, magyar nyelvű művekkel. 1838-ra az állomány 118 kötetre gyarapodott. Petőfi a három tanév során 47 kötetet kölcsönzött az iskolai könyvtárból, ezzel a harmadik a legtöbbet olvasó diáktársai közül. Koren István professzor magánkönyvtára komoly szakkönyvekből, tankönyvekből állt: magyar irodalom, német irodalom, francia–angol irodalom, szlovák irodalom, pedagógia, geográfia, történelem, ásványtan, botanika, zoológia, fizika, matematika, teológia, filozófia témájú könyvekkel. E tematikai sokszínűséget megkövetelte: minden tantárgyat egyedül oktatott az iskolában, amihez a felkészülést könyvei segítették. Könyvtárában megtalálható volt Ján Kollár három műve, köztük 1834-ben Budán megjelent, híres szlovák népköltési gyűjteménye: *Národnie Zpievanky,* mai helyesírással: *Národnie spievanky.* Petőfit a pesti evangélikus és a piarista gimnáziumban is Ján Kollár (1782–1852) a nemzetébresztő szlovák papköltő tanította evangélikus hittanra, nála konfirmált. Nem voltak különösebb hatással egymásra (Asztalos 1989, 54, 58; Kerényi 2008, 37, 42; Kollár 1953).

Petőfi aszódi tanulmányainak végére nyilvánvalóvá vált Petrovics István tönkremenése, amely fia további anyagi támogatását, taníttatását lehetetlenné tette. A Petrovics család tönkrejutását elemezte Kerényi Ferenc: „Petrovics egyre kevesebbet foglalkozott eredeti mesterségével. Vásárokra járt, állatokat vásárolt, körbelátogatta bérleteit, és mindinkább vállalkozásai pénzügyeivel foglalkozott. Mészárszékeibe székálló legényeket (afféle üzletvezetőket), italméréseibe és fogadóiba kocsmárosokat kellett állítania. Ehhez már nem volt elég a család és a rokonság; az alkalmazottak számával pedig egyenes arányban nőtt a kockázat lehetősége… A készpénzkihelyezések során óhatatlanul kialakult a körbetartozások hálója… Bukásának közvetlen oka mégis az volt, hogy 1835. március 29-én felesben szabadszállási székálló legényével, Matulay Andrással három évre kibérelték a Dunán túl fekvő, Fejér megyei Ercsi mezőváros mészárszékét. Petrovics feladata ebben a felállásban a jószágok beszerzése volt.

A közös bérlet 1835-ben – a marhavész miatt – veszteséggel járt. Ezért 1836-ban Matulay kilépett, a veszteséges vállalkozást minden kötelezettségével együtt társára bízva, viszont a Petrovicsnál letett 6000 váltóforint biztosítékát azonnal követelni kezdte. Ennek jogszerűségét Petrovics elismerte. Az 1837–38-ban székálló legényként tovább dolgozó Matulay a távolabbi, ritkán felkereshető és nehezebben ellenőrizhető Ercsiben azonban be is csapta, amikor a kimért hús árából 1579 forinttal maradt adósa. A családi vagyon még ezt is elbírta volna (a szerződésekben lekötött földjei értéke 8400 váltóforintot tett ki), ám ekkor bekövetkezett az árvízkár" (Kerényi 2008, 47–48).

Az aszódi evangélikus gimnázium a földbirtokos Podmaniczky család támogatásával 1769–1771 között épült. Falait a határban bányászott homokkőből és a Podmaniczkyak téglaégetőiből származó téglából rakták. Zsuppal fedett, földszintes, hatablakos épület volt. Petőfi aszódi tanulmányai idejében egy nagy és egy kisebb tanteremből, valamint a professzor háromszobás-konyhás lakásából állt. 1871/72-ben a széles földszinti falakra emeletet húztak, így nyerte el mai formáját, amelyben 1948-ban bekövetkezett államosításáig a gimnázium működött. Az épületben 1958-ban helyezték el a Petőfi Múzeumot, amelynek gyűjtőterülete 19 Galga-menti település. Kiállításán a Galga-menti gazdag viseletkultúra bemutatása mellett hangsúlyt kap Petőfi Sándor aszódi diákéveinek és a Petőfi Gimnázium történetének ismertetése. A múzeum előtti parkban áll a fiatal Petőfi Sándor mellszobra, Kovács Ferenc alkotása (1972).

FEHÉREGYHÁZA. A magyar honfoglalás millecentenáriumi évében, 1996 nyarán fiaimmal a székelyföldi Illyefalvára (Háromszék m.), a néprajzi szemináriumra utaztunk. Útközben megálltunk a segesvári csatatéren, Fehéregyházán. Petőfi Sándor Bem tábornok segédtisztjeként az erdélyi hadművelet során 1849. július 30-án érkezett meg Székelykeresztúrra, Fehéregyházától 17 kilométerre. A szerencsétlen kimenetelű csatát megelőző utolsó éjszakáját Székelykeresztúron a Gyárfás-házban, a birtok akkori bérlőjénél, Varga Zsigmondnál töltötte. Vacsora után a társaság a kert nagy körtefája alatt szórakozott, dalolt. A vén körtefa megérte a 20. század második felét, úgy mondják: a Gyárfás család időközönként marhavérrel öntözte a tövét, ezért maradt meg. Az 1970-es években pusztuló törzsét már vaspántok fogták össze, de egy-egy ága tavaszonként még kihajtott. Körülötte kerítés, rajta márványtáblán Kányádi Sándor verssorai:

Haldoklik az öreg tanú,
Petőfi vén körtefája.
Azt beszélik, ő látta volt
verset írni utoljára.

A Petőfi-körtefáról számos településre vittek oltóágat Erdélyben és Magyarországon. Legutóbb Szarvas József színművész 2022-ben Fejér megyében a seregélyesi tájház udvarára ültette el a körtefa egyik utódát. A színművész eddig

16 oltóágat kapott Petőfi körtefájából (Dávid–Mikó 1972, 264–266; Tihanyi 2022, 10).

Három helyszínen róhattuk le kegyeletünket: 1. A Petőfi Múzeumban a fehéregyházi síkon, amit a helyi földbirtokos, Haller Louise grófnő alapított. Az itt kiállított Petőfi-ereklyéket 1916-ban elmenekítették az Erdélybe betörő román hadsereg elől. Az impériumváltozást követően a román hatóságok a múzeumot megszüntették, 1940–1944 között az ünneplést is betiltották. 1945. július 29-én fényes ünnepségsorozat csúcspontjaként nyitották meg. Ezt követően az évenkénti hivatalos ünnepségek hagyománya csak 1987-ben szakadt meg, amikor újra betiltották a megemlékezést. 1998-ban fenntartását a helyi Petőfi Sándor Művelődési Egyesület vette át. Kertjében felállították Petőfi és Bem szobrát. 2. A falu szélén, az országúttól 3 km-re délre egy kis dombon áll a fehéregyházi csatában elesett honvédek turulmadaras emlékműve, magas obeliszk. Valószínűleg Petőfi Sándor is alatta nyugszik. A közös sír helyét Haller Ferenc 1867-ben bekerítette, köré hársfákat ültetett. Az emlékoszlopot 1887–1888-ban Alpár Ignác tervezte, tetejére a bronz turult 1897-ben Köllő Miklós készítette. A csata színhelyét 1900-ban a Magyar Állam vásárolta meg nyilvános árverésen Haller Louise-tól. Az obeliszken 1949. július 31-én magyar és román nyelvű emléktáblát helyeztek el. 3. Fehéregyháza és Héjjasfalva fele útján, az Ispán-kútnál 1969-ben domborműves, zömök emlékoszlopot állítottak, Hunyadi László alkotását. Magyar és román nyelvű felirata gyászos helyszínről tudósít: *Itt esett el 1849. július 31-én Petőfi Sándor forradalmár költő, a népek szabadságának harcosa. Július, 1969* (Dávid–Mikó 1972, 274, 297, 300).

A vesztésre álló csatában menekülő, civil ruhás fegyver nélküli költő utolsó órájának helyszínét és történéseit Dienes András 1956 nyarán magyar–román akadémiai munkaközösség keretében vizsgálta. *Az utolsó év. Petőfi és a szabadságharc* című könyvében olvashatunk az utolsó percekről, 1849. július 31. délután hat óra tájban: „A kukoricaföldekkel szegett országúton ekkor már alig volt ember, a lovasok és szekeresek valahol Héjjasfalvánál jártak. A költő még egy pár száz lépést tett a kaptatótól Héjjasfalva felé, oldalt, jobbkézről egy füzest látott, ma is ott van, a környékbeli nép által Ispánkútnak (románul: Fintina Spanului) nevezett forrás vize bugyogott itt – nagyon értelmes volt az a lépése, amikor letért az országútról, és a fedett tereprész felé igyekezett. De már nem érte el, az üldöző lándzsás lovasok hat óra tájban az úttól pár lépésnyire beérték és leszúrták" (Dienes 1962, 258–259).

Kerényi Ferenc professzor megvilágításában: „Foglaljuk össze, mi az, amit a bizonyosság erejével mondhatunk el Petőfi haláláról. A költő részt vett mint szemlélő a fehéregyházi ütközetben. A menekülés során még túljutott a falun, valahol a Fehéregyháza és Héjjasfalva közötti országút mellett szúrták le az üldöző lovasok. A foglyok és a sebesültek között nem volt, az ütközet után hitelt érdemlően senki élve nem látta" (Kerényi 2008, 465). Az ütközetről a magyar sajtóban az első tudósítás augusztus 7-én jelent meg a kolozsvári *Szabadság* hasábjain. Egy ismeretlen, Árokalji álnevű cikkíró viszonylag pontos képet adott

a történtekről: „Aránytalanul csekély és gyakorlatlan seregünk huzamos ideig elegendő elszántsággal küzdé a csatát, de alkony felé új erő érkezvén az ellentáborhoz, ez az ütközetnek eldöntő fordulatot adott. Hős vezérünk maga is szinte áldozata lőn túlmerész vállalatának, míg koszorús népköltőnk, a tűzlelkű P. S. hír szerint elveszett" (Endrődi 1911, 537).

A népi emlékezet szibériai hadifogságban folytatja a költő életét, ahogy ezt Juhász János, 1956-ban 62 éves, fehéregyházi lakos Dienes Andrásnak elmondta: „Én úgy hallottam az öregektől Petőfi halálát, hogy Petőfi itt volt a Szőlőhegyen, mikor jöttek a kozákok. Katonaruhában volt, a kozákok észrevették. Akkor hirtelen odatermett egy lovasember fekete lovon és azt mondta Petőfinek: »Ülj fel, Sándor!…« – Hogy ki volt a lovasember, nem tudom, azt senki se tudja. Petőfi felült a lóra, a lovas vitte az úton, de a Spánkútjánál Petőfi leugrott a lóról, és beszaladt a mocsárba, ami ott volt. A kozákok körülfogták a mocsarat, megtalálták Petőfit, és elvitték Szibériába. Mikor az első háború volt, egy magyar katonatiszt megtalálta Szibériában Petőfi sírját, haza is akarta hozni a csontjait, de ő is ott halt meg, nem hozhatta haza" (Dienes 1957, 266).

Fehéregyháza Petőfi-ereklyéi között felidéztem Sárosi tanító nénit, aki negyedikes korunkban, Zámolyon gyakran mesélt Petőfi Sándorról, a segesvári csatáról. Azt mondta: ha feltárnák a tömegsírt, azonosítani tudnák Petőfit, mivel farkasfoga volt. A farkasfogas költőt azóta keresem Kiskőröstől Fehéregyházáig, eltúlzott reményekkel még Barguzinban is.

A Dunaújvárosban rendezett Fejér megyei ifjúsági honismereti tábor diákjaival 1997 nyarán jutottunk el Szalkszentmártonba, a Petőfi Sándor Emlékmúzeumba. Dunapenteléről a túlparti Szalkszentmártonba közlekedő komppal keltünk át a Dunán, ott és ahogy 1843 januárjában a Székesfehérvárról nyolc szekérrel Kecskemétnek tartó színtársulat tagjai, köztük Petőfi Sándor. Átkelés előtt a hidegben a színészek a parti révcsárdában melegített, paprikás bort ittak.

Petőfi szülei Dunavecséről költöztek Szalkszentmártonba, ahol 1844. november elsejétől előbb a Duna parti révcsárdát, majd 1845 áprilisától 1846 áprilisáig a belső vendégfogadót és mészárszéket bérelték. Utóbbit Szalkszentmárton mezőváros földesura, gróf Festetics György építtette 1810-ben. Az épületegyüttesről kitűnő leírást készített Magyar Imre uradalmi jószágigazgató 1822-ben: „A Nagy Vendégfogadó vagyon a belső Városban, a Boltos ház, és az oskola között, vagyon benne két vendég szoba, egy bor ivó, a vendégfogadós lakása, egy konyha és két kamara, alatta pedig egy pincze; ezen kívül itt vagyon a mészárszék, és ahhoz egy faggyús kamara mind egy zsindelyes födél alatt, falai téglából vagynak rakva mind jó karban állanak – az udvara közepén vagyon a szekér szin kő oszlopokra; napnyugotnak pedig éjszaki déli Directióban vagynak istállók mind fa sindely födél alatt az udvarra téglából rakott falakkal vagy békerítve…" (Majsai 1996, 41–42). Az új bérlő, Petrovics István ilyen körülmények között élt és dolgozott egyesztendős bérlete során.

Az országos ismertségűvé vált költő 1845 júliusában látogatta meg szüleit az új bérleményben. Tele volt tervekkel, feladatokkal. A nyugodt háborítatlan

alkotómunkát édesanyja teremtette meg azzal, hogy a két vendégszoba közül az egyiket, az ablakaival az udvarra nézőt biztosította költő fiának. Petőfi édesanyja iránti szeretetét szalkszentmártoni beköszöntő versével: a *Fekete kenyér*rel fejezte ki. Édesapja felé irányuló hálját a *Jó öreg kocsmáros* című verséből érezzük:

Itt, ahonnan messze kell utazni, míg az
Ember hegyet láthat, itt a szép alföldön,
Itten élek én most megelégedéssel,
Mert időm vidáman, boldogságban töltöm.
Falu kocsmájában van az én lakásom;
Csendes kocsma ez, csak néha zajlik éjjel.
Egy jó öregember benne a kocsmáros…
Áldja meg az isten mind a két kezével!

Szalkszentmárton, 1845. augusztus 20. – szept. 8. között

1845. július 12. és 1846. április 24. közötti több mint kilenc hónapot, apróbb megszakításokkal, a szülői házban töltötte: pontosan 150 napot, azaz öt hónapot. Ideje kemény munkával telt, ahogy erről szemtanúként Kardos István szalkszentmártoni segédtanító 1854. április 25-én kelt, Jókai Mórnak címzett levelében olvashatunk: „Rendesen, – egy nap ugy, mint más nap, – szüntelen iró asztalánál ült, mellyet csak alkonyatkor hagyott el, 's az estebéd elérkeztéig hozzánk, mint tőszomszédi tanitókhoz átjött, hogy beszélgetés, vagy egy két párti tárkli játszás, vagy mezőnni sétállás által szerezzen magának szórakozást, vagy ujjulást. Ezután ismét iró asztalánál találta őt sokszor még az éjfél is, – írva vagy olvasva. Ki arra elment, azt gondolá, hogy ott talán beteget vírasztanak. Midőn a' szorgalmas anya, korán – dolgai tevése végett – ajtaja vagy ablaka előtt kiméletesen lábujhegyen elment, hogy csendes álmában fiát ne zavarja: többnyire ébren találta. Már akkor ő kedves barátját – a' hajnalt – köszönté" (Majsai 1996, 94). Munkás hétköznapjait a szalkszentmártoni szóbeli hagyomány is megőrizte. Kanász Mihály, 1955-ben 70 éves, visszaemlékezése szerint: „Öregapám jól ismerte Petrovics Istvánt, a községtől árendálta a kocsmát. Öregapám sokszor járt a kocsmában, ott ismerte meg a kocsmáros fiát, Petőfit. Petőfi néha bement a kocsmaszobába, leült az asztalhoz, szóba állt a falubeli legényekkel, beszélgetett velük, egyszer egy versét is elszavalta nekik. De mikor írta a verseket, akkor senkivel szóba nem állt, nem szerette, ha zavarják. Bezárkózott a szobájába, a ház végében volt az utolsó szoba; sokszor látta öregapám Petőfit: az ablaknál állt, gondolkozott. A szobája ajtaján volt egy keresztvas, ha írta a verseket, feltette az ajtajára a keresztvasat, senkit be nem engedett" (Dienes 1957, 153–154).

Megfeszített munkájának meg is lett az eredménye: Szalkszentmártonban 112 verset, két színművet (*Zöld Marci, Tigris és hiéna*), egy regényt (*A hóhér kötele*) írt. Ha fellapozzuk összes költeményeit, meggyőződhetünk róla, hogy Pest után a legtöbb versét Szalkszentmártonban írta.

Bérleti szerződésük lejártával Petrovics Istvánék Dömsödön vettek ki egy kisebb bérletet, ahova átköltöztek. Ingóságaik egy részét Szalkszentmártonban árverésre bocsátották, hogy adósságukból törleszteni tudjanak. Használati tárgyaikat helyi családok vették meg. Közülük többen megőrizték Petrovicsék holmiját. Tőlük összesen 18 Petőfi-relikviát gyűjtött össze Majsai Károly helyi pedagógus, az 1972-ben a nagyvendéglő épületében megnyílt Petőfi Sándor Emlékmúzeum életre hívója. Kiállítása négy témakörrel foglalkozik: a Petőfi család gazdasági tevékenységének emlékei; Petőfi és szülei Szalkszentmártonban; Petőfi lakó- és dolgozószobája; a vendégfogadó és mészárszék helyiségei, udvara és építményei. Figyelemre méltó az udvaron a tíz lábon álló nyitott kocsiszín.

Szalkszentmártonban a Petőfi-kultusz jóval korábbi az Emlékmúzeum megnyitásánál. Szalkszentmárton közönsége, a Petőfi Társaság közreműködésével 1901-ben domborműves emléktáblával jelölte meg a nagyvendéglő utcai homlokzatát, mint Petőfi egykori lakóházát. Rajta *Jövendölés* (1843) című verséből idéztek:

„Anyám az álmok nem hazudnak;
Takarjon bár a szemfödél:
Dicső neve költő-fiadnak,
Anyám, soká, örökké él."

Verebes Károly budapesti műbútorasztalos 1924-ben elkészítette a budapesti Petőfi Múzeumban őrzött Petőfi-relikviák, bútorok másolatát. A Petőfi Társaság ebből rendezte be, nyitotta meg 1924. március 15-én Szalkszentmártonban a hajdani vendégfogadóban Petőfi Sándor egykori lakószobáját. Petőfi Sándor halálának 120. évfordulóján, 1969-ben avatták fel Szalkszentmártonban az egykori nagyvendéglő előtt Marton László szobrászművész egész alakos bronz Petőfi szobrát.

Feleségemmel és fiaimmal 1998 októberében Sárszentlőrincen részt vettünk az ozorai diadal 150. évfordulóján a Tolna Megyei Honismereti Egyesület által rendezett konferencián, amelynek helyszíne az evangélikus templom volt. Az ozorai csatához kapcsolódó néphagyományokról tartottam előadást. Ebéd után megnéztük Sárszentlőrincen a Petőfi Emlékház kiállításait majd a négyökrös szekér útján Borjádra, a Petőfi Emlékmeheshez zarándokoltunk. Vendéglátónk és útikalauzunk Csepregi Béla evangélikus lelkész, a Petőfi-hagyományok őrzője és Nagy Janka Teodóra szekszárdi néprajzkutató volt.

Petőfi 1831–1833 között két osztályt végzett a sárszentlőrinci evangélikus gimnáziumban, amelynek alapítása utáni első tanára 1806-tól 1808-ig Barla Mihály (1787–1824) volt. Sárszentlőrincről újabb két évre Győrbe távozott, az evangélikus gimnáziumban tanított. 1810-től korai haláláig, Kővágóörsön (Zala m.) evangélikus lelkészként szolgált. Barla Mihály 1824-ben házat építtetett Kővágóörsön, amely ma is áll (Dózsa u. 7.). A helyi kisnemesi kúriákkal azonos beosztású

lakóház szabad kéményes konyhájához mindkét oldalról egy nagy- és egy kisszoba (*benyíló*) kapcsolódik, csehsüvegboltozatú födémmel. Egyetlen kosárívből álló, csak a konyha szélességét elfoglaló, rövid *lopott tornác*cal. *A káli-medencei lakóház a Dunántúl népi építészetében* című könyvemben részletesen bemutattam a Barla-házat, adatközlőm Barla Mihály és Hrúz Lídia dédunokája, dr. Simonyi Ernőné volt (Lukács 2017, 40, 128, 179–181, 140). Barla Mihály felesége, Hrúz Lídia (1779–1843) Petőfi édesanyjával, a tíz évvel fiatalabb Hrúz Máriával állt rokonságban. Gelencsér József mintaszerű családtörténeti kutatása szerint: „A Hruz család kecskeméti ága nem állt közeli rokonságban Hruz Máriával, Petőfi Sándor édesanyjával. Hanem egy törzs két ágáról volt szó. A kecskeméti Hruz család egy régebbi leágazás, akikkel Petrovics István és Hruz Mária szoros rokoni kapcsolatokat tartott. Talán azért is, mert mindkét ágban a férfiak között iparosok, kereskedők is voltak, felfele törekedtek a társadalmi ranglétrán. A kecskeméti ág magyar környezetben élt, magyarokkal is házasodott" (Gelencsér 2019, 417).

A kiskunfélegyházi Petőfi Sándor 1828–1831 között tanult Kecskeméten az evangélikus iskolában. 1829-től a kecskeméti Hrúz rokonoknál lakott mint kosztos diák. Édesapja, a jómódú mészáros középfokon is evangélikus iskolában akarta taníttatni fiát. Tudta, hogy távoli rokonuk, Barla Mihály a sárszentlőrinci gimnáziumban tanított, de ekkor Barla már nem élt. A kecskeméti rokonoktól, ismerősöktől hallhatták az iskola jó hírét. Az elismerést kivívott sárszentlőrinci evangélikus gimnáziumba egyre nagyobb számban jöttek diákok a Duna túlsó oldaláról is: Kiskőrösről, Dunapatajról, Dunaegyházáról. A rendszeresen vásárokra járó Petrovics István hallhatott jó híreket erről a tanintézetről. Mindezen felbuzdulva az édesanyja, Petrovics Istvánné a kilencéves Sándort 1831 szeptemberében Szabadszállásról hozta Sárszentlőrincre, beíratta az itteni középiskolába.

Már közvetlenül alapítását követően az iskola Sárszentlőrincre helyezéséről, a környezet, a szállásadók hatásáról írta 1807. augusztus 4-ei számában a *Magyar Kurír*: „A Dunán túl levő kerületben majd egy Ekklézsiánk sints, amely az ő népessége, pallérozottsága s nagyobb kiterjedése mellett szebb, tisztább magyarsággal élne, mint a Sz. Lőrintzi Gyülekezet: hogy itt a deák nyelv mellett a tiszta magyarságban is előmenetelesen gyarapodhat az ifjúság nem tsak az Oskolában, hanem szállásain is…" A vidéki tanulók a község polgárcsaládainál laktak, de a helyi értelmiség is fogadott kosztos diákokat. Petrovicsnét az iskola vezető tanára, Haag Péter professzor irányította a jegyzői lakásba, Hittig Lajos községi jegyzőhöz és családjához, Petőfi első szálláshelyére. A legelőkelőbb házhoz került, Illyés Gyula leírása szerint: „A mészáros fia a jegyzőnél lakik. A ház száz év múlva is a falu legszebb háza volt, mikor én fölkerestem. Az L alakú épület hosszabb szára gyümölcsfák és virágágyak mentén húzódik a kert felé. Az oszlopos tornácról szőlőhegyekre látni, a tolnai táj, a Völgység, feledhetetlen édességgel hullámzó lankáira. A kis diák az épületnek a gyönyörű, széles főutcára eső rövidebb szárában, padlós, tágas, háromablakos szobában lakik,

harmadmagával, csupa úrifiúval. Legjobb barátja, iskolai padszomszédja is nemes úrfi, Sass István, a közeli Borjád földesurának gyermeke. Ő is úrifiúnak számít, méghozzá a kényeztetettek közül valónak" (Illyés 1945, 14).

A sárszentlőrinci gimnáziumban Petőfi beiratkozásának évében, 1831-ben: vallástant, latint és német nyelvet, magyar irodalmat, szépírást, hazai történelmet, világtörténelmet, földrajzot, természetrajzot, számtant, geometriát és retorikát tanítottak. Diákjai mindezt három év alatt sajátították el. A tanítás délelőtt három, délután két órában folyt, szerda és szombat délután szabad volt. Mindezt egyetlen, jól képzett, külföldi egyetemet is megjárt, tanári és lelkészi képesítéssel rendelkező professzor tanította: 1831-ben Haag Péter, 1832–33-ban Lehr András. Haag Péter már egy évtizede eredményesen vezette az iskolát, amikor a Franciaországból érkező, felforgató, ordas eszmék hatására elméje megháborodott, további tanításra alkalmatlanná vált. Utóda, Lehr András 21 éves gyümölcsöző munkája a sárszentlőrinci gimnázium fénykorát jelentette. Csepregi Béla értékelése szerint: „Lehr András nem vetette papírra Petőfivel kapcsolatos emlékeit, de óráin – amikor felengedett a szigor – szívesen beszélt diákjainak a sárszentlőrinci kisdiákról. – Petőfi gyermeklelkében kitörölhetetlen nyomokat hagyott a melegszívű ember, a céltudatos pedagógus, a magyar nyelv, valamint a latin költők szerelmese. Lehr kedveltette meg vele különösen is Horatiust és Berzsenyi Dánielt. Amikor 1845 őszén Borjádon tartózkodott, begyalogolt Lőrincre, hogy kezet fogjon régi kedves tanárával" (Csepregi 1991, 19).

Petőfi szállásadóját, Hittig Lajost 1832 tavaszán megválasztották a Bonyhád melletti Majosra tanítónak, ahol a jegyzői állást is betöltötte. A kosztos diák ekkor került Németh Ferenc sárszentlőrinci elemi iskolai tanítóékhoz, a gyülekezeti iskola tanítói lakásába, ahol a dunaegyházi lelkész fiaival együtt kvártélyozott. Közülük Sárkány János 1857-ben kiskőrösi evangélikus lelkészként elsőként tette közzé Petrovics Sándor születési anyakönyvi adatait, megerősítve ezzel kiskőrösi születését. Némethéknél jó helyre talált, itt is maradt a második tanulóévében, sárszentlőrinci tanulmányai végéig. Szállásadója jól képzett, a magyar nyelvet nagyon szépen beszélő tanító volt. Petőfit zongorázni és franciául is tanította. 1845-ben Némethéket is meglátogatta.

A kisdiák emléke a sárszentlőrinci szóbeli hagyományban még bő évszázad múltán is elevenen élt. Schmelek Mátyásné Győri Zsuzsanna, 1955-ben 62 éves, körtelopásának megtorlására emlékezett: „Olvasta öregpapa Petőfinek egy versét, amiben arról volt szó, hogy megverte őkelmét egy gazda, mert körtét lopott a kertjéből. Lakott a gimnázium mögötti utcában… egy mogorva ember: Szakács János. Ennek a Szakácsnak nagyon szép körtéi voltak a kertjében, a diákok – mint afféle gyerekek, nem rosszaságból, csak virtusból – átmásztak a sövényen, megtöltötték az ingük kebelét körtével, aztán megosztoztak rajta. Haragudott ezért Szakács János nagyon, csőszködte a kertjét, hogy megfogja a diákokat. Egyszer aztán meg is fogta az egyiket, Petrovics Sándort, amint éppen szedegette a körtét. Kiugrott Szakács János, megkapta a kis Petrovicsot,

kiadta neki jól a porciót, hogy még Petőfi Sándor korában se felejtette el" (Dienes 1957, 59).

Az iskoláról és később híressé vált diákjáról Varga János, 1955-ben 67 éves, nagyanyja elbeszélése nyomán beszélt: „Az én nagyanyám Drinóczi Jánosné volt. Itt lakott a régi gimnázium szomszédjában… Gyakran járt az iskolába is már gyereklány korában, segített itt az asszonyoknak a takarításban. Jól emlékezett a régi iskolára, mindig mondta, hogy milyen volt. Boltos tornáca volt az udvar felől, jó vastag oszlopokkal; az országút felől volt egy jó nagy szoba, ott tanítottak, hátul lakott a professzor. Tisztán emlékezett a nagyanyám a Petrovics-gyerekre, aki Hittig jegyzőéknél lakott. Azt mondta, jókedvű gyerek volt, jószívű, kedves…" (Dienes 1957, 61).

Sárszentlőrincen a jegyzői ház 1973 óta Petőfi Emlékház. Öt teréből háromban Petőfi Sándorra, gyermekkorára, ifjúkorára és felnőtt életének szakaszaira emlékező kiállítás, másik két termében néprajzi kiállítás látható. Az evangélikus templomban az oltár mögötti padokat *Petőfi-padok*nak hívja a gyülekezet: itt ültek a gimnázium diákjai, köztük két éven át Petőfi Sándor is. Sok monogram, faragás látható ezeken a padokon, köztük talán Petrovics Sándoré is.

A közeli Borjádra, szentlőrinci iskolatársa, barátja, Sass István meghívására már ismert költőként jutott el Petőfi Sándor 1845-ben. Két kellemes hetet töltött a Sass család nádfedeles, tornácos kúriájában. Méhesének kicsiny szobájában szívesen időzött, írt. Itt születtek *A négy ökrös szekér, A magyar nemes, A költő és a szőlővessző* című versei. *A négy ökrös szekér* ihletője egy uzdi látogatás, ahol olyan jól érezték magukat a borjádi vendégek, hogy a kellemes együttlét megnyújtására a visszaútra lassú ökörfogatot kértek a házigazdától, Pesthy Jánostól. Unokája, az 1955-ben 73 éves Pesthy Endre Uzdon elevenítette fel a romantikus történetet: „Öregapám – Pesthy János – elbeszélésére emlékszem. A két család összejárt; egy nap, 1845 őszén átjöttek Borjádról a Sass-gyerekek: István, Károly, Zsófi és Erzsi, akit a családban csak Örzsikének hívtunk. Gyalog jöttek, jó séta az egész. Velük volt a pesti vendégük, Sass István barátja, Petőfi Sándor. Öregapám ottmarasztotta őket vacsorára. Igen jókedvük volt mindnyájuknak, Petőfinek különösen. Volt öregapámnak egy szőrös-szíjas kulacsa, azt Petőfi a nyakába akasztotta, aztán ráköszöntötte a házigazdára, öregapámra. Egész este nevettek. Jó bora volt öregapámnak, akkor még nem ütött be a filoxéra. De keveset ittak, józanok is maradtak mindannyian; jó késő este aztán a borjádiak felkerekedtek, hogy hazamennek. Öregapám fogatni akart, a vendégek meg azt mondták, szép az idő, nem akarnak egy-kettőre Borjádra érni, ökröket fogasson be nekik. Nevettek, de úgy is lett: négy ökröt fogattak szekérbe, deszkát rá keresztbe, felkapaszkodtak. Sokszor elmesélte ezt öregapám. Azt mondta, énekelve mentek el. Szép, nagyon szép este volt, holdvilágos. Mikor öregapám kikísérte őket, még sokáig hallotta a borjádi útról az éneküket" (Dienes 1957, 169).

A régi Sass-kúriát lebontották, átépítették, de a méhes megmaradt: *Petőfi Emlékméhes*ként idézi föl a költő borjádi szép napjait. Tőle balra áll Petőfi mellszobra, talapzatán *A költő és a szőlővessző* című versének két sorával:

Költő és a szőlővessző
A világnak adja lelkét.

A Sárszentlőrinchez tartozó Alsó-Rácegrespuszta szülötte, Illyés Gyula megírta, hogyan találkozott Petőfi emlékével: „Egy tavaszi reggel a küszöbön kuporodva mohón és gyanútlanul olvastam egy testes könyvet, nagyanyám még a téli tollfosztások derítésére kölcsönözte valami vándorkereskedőtől. Hirtelen forró bizsergés öntött el, kifejezhetetlen boldog kéj, nemcsak lelki, de testi is. A vér arcomba ömlött; föl kellett állnom. Azt olvastam, hogy Petőfi, Petőfi Sándor évekig élt Sárszentlőrincen, itt járt gimnáziumba… Egy pillanat alatt megváltozott előttem Sárszentlőrinc, ragyogni kezdett, aranypor szállt rá… Fölugrottam, s úgy ahogy voltam, hajadonfőtt, mezítláb megindultam. Két óra múlva ott álltam porosan és pihegve a falu térnek is beillő széles, gyönyörű főutcája végén. A régi kollégium, nádfödeles, egyszerű, földszintes paraszthház, amely a többitől semmiben sem különbözött, talán csak az utca felé eső része volt valamivel hosszabb, a falu szélén feküdt… Álmélkodva néztem be a tenyérnyi ablakon, elbűvölten lépkedtem a szobácskában, amelynek agyagpadozata kellemesen hűsítette csupasz talpamat. Semmiben sem csalatkoztam. Petőfi szelleme mindent beragyogott, még a csizmadia-asztalkát is, mert a házban egy csizmadia lakott…" (Illyés 1973, 66–67).

7. Néprajzi mozaik műveiből

Petőfi Sándor családjában a kiskun városokban, de diákként, katonaként, vándorszínészként is a népi kultúra világában nevelődött, élt. Ez tükröződik műveiben, írásaiban gyakran találkozunk a népi kultúra jelenségeivel, tárgyaival. Felvidéki útján, 1845-ben az Ipoly völgyében Balassagyarmat, Vác irányában már hazafelé, Pestre tartva felfigyelt a női viselet sokszínűségére, a főkötők változatosságára. Az *Uti jegyzetek*ben írta: „Utba esett Ludány helység, hol a legszebb parasztfejkötőket láttam életemben. Ha megházasodom, onnan hozatok fejkötőket feleségem számára. No! már csak ezért is megkérhetne minélelőbb valami leányka, hogy vegyem el őt" (Petőfi 1956, 34). Tudjuk, hogy két év múltán, a feleség, Szendrey Júlia nem kapott ludányi főkötőt. Elmaradását kis jóindulattal, házasságkötésük nehezen leküzdött akadályaival, rögös útjával magyarázhatjuk.

Ludányból (1947-től Ludányhalászi) következő állomására, Balassagyarmatra éjfélre ért: „Szép, csillagos, holdas éj volt. Az egész város fölött némaság lengett, csak egy-pár kocsmából hallatszott hegedű- és bőgőszó s az ivók egy-egy kurjantása… másnap vásár volt. A vásár legkedvesebb látványaim egyike… általjában mindazon hely és alkalom, hol minél több embert láthatok… Gyarmaton megnézvén az igen szép megyeházat s a most épülő roppant börtönt s a vásárban egyet fordulván, elindultam Vácra. Kocsisom egy váci molnár volt, ki lisztet hozott a vásárra…" (Petőfi 1956, 34).

Vásáraink az anyagi javak, a hírek, szellemi termékek (kalendáriumok, könyvek, ponyvanyomtatványok), ismeretek, műveltségi elemek (népdalok) kicserélésének fő helyei voltak. A tájak közötti munkamegosztást jól tükrözik, s vonzották magukhoz a különböző vándoralakokat, árusokat, még a betyárokat is. Utóbbiak közé tartoztak a székesfehérvári lóvásárt felkereső betyárok, akiket Petőfi Sándor *Gyors a madár, gyors a szélvész* című, 1845-ben keletkezett versében énekelt meg:

Ma őkelme csikót szerez
Kecskeméten,
Szentmártonnál aznap át is
Megy a réven.

Holnap a csikót eladja
Fehérváron,
Eladja, még újat is lop
E vásáron.

A pesti vásárok jelentős határnapot jelentettek Petőfi munkásságában. Könyvei a pesti országos vásárokra jelentek meg. *A helység kalapácsa* és a *Versek, 1842–1844* a Lipót-napi (november 15.) vásárra 1844-ben. Az időzítés tudatos volt: az egy hétig tartó őszi vásáron szerezték be az ide érkezők a téli olvasnivalót. A következő évben a *János vitéz* a tavaszi, József-napi (március 19.) vásárra jelent meg. *Tigris és hiéna* című darabját a Nemzeti Színház a mindig sok nézőt vonzó, József-napi vásár alkalmából mutatták be (Kerényi 2002, 68, 88). Pesten, 1847. február 23-án kelt levelében írta Arany Jánosnak: „Márciusi vásárra megjelennek összes költeményeim; ha tudnám: mi úton-módon juthatna hozzád, küldenék egy példányt" (Petőfi 1974, 266).

Összes költeményeinek újabb kiadásáról írta Szinnyei József: „1847. márcz. 15. jelentek meg P. összes költeményei egy kötetben Emich Gusztáv kiadásában, nagy 8rét 537 lapon a költő arczképével. Az öt elbeszélő költeményen kívül 1842-ből 13, 1843-ból 32, 1844-ből 123, 1845-ből 158, 1846-ból 128, összesen 459 költemény; 105 új költeményt foglal magában, melyek az előbbi gyűjteményekben nem jelentek meg; Emich 500 frtot fizetett a költőnek a 3000 példányban nyomatott kiadásért; arczképét Barabás rajzolta tussal… Márcz. 15–17. a vásár alatt tartott köri estélyen melyen alig volt Magyarországnak megyéje, hogy nehány szabadelvű vendég ne képviselte volna, a költőt nagy lelkesedéssel üdvözölték" (Szinnyei 1905, 73–74).

Petőfi számos versében panaszkodott a hideg télre, fűtetlen szobára, kopott ruházatára, amiben fázott. *Egy telem Debrecenben* című költeményében az 1844-es télre vonatkozóan részletesen leírta helyzetét:

Aztán a télnek kellő közepében
Kifogya szépen
A fűtőszalmám,
S hideg szobában alvám.
Ha fölvevém kopott gubám,
Elmondhatám,
Mint a cigány, ki a hálóból néze ki:
„Juj, be hideg van odaki'!"

S az volt derék,
Ha verselék!
Ujjam megdermedt a hidegben,
És ekkor mire vetemedtem?
Hát mit tehettem egyebet?
Égő pipám
Szorítgatám,
Míg a fagy végre engedett.

Ez ínségben csak az vigasztala,
Hogy ennél már nagyobb inségem is vala.

Fő gondja fűtőszalmájának korai elfogyása, amivel a szobai búboskemencét fűtötték a konyhából. A gabona elnyomtatásával, cséplésével keletkezett nagy mennyiségű szalmát az Alföldön állati takarmánynak, alomnak és fűtőanyagnak használták. A tanyákról, szérűskertből ősszel a városi házak udvarára szállították a fűtőanyagnak szánt mennyiséget, amely kemény télen gyorsan elfogyott. Ez történhetett 1844-ben Petőfi házánál is. A fűtőszalma füstje a szabad kéményen át távozott, amely téglából épült. Petőfi korában, de később is szép számmal előfordultak favázas nyitott kémények, favázukat vesszővel fonták be, és kívül-belül agyaggal betapasztották. A sárral tapasztott favázas nyitott kémény tetőn kívüli részét két oldalról meredek nádazással vagy zsúpozással védték a nedvességtől. Rajta a kéményfej deszkából vagy fazsindelyből készült. Az agyagtapasztás sérülése miatt a favázas kéményekben könnyen tűz keletkezhetett, ezért létesítésüket a hatóságok tiltották. A tiltás ellenére sok helyen fennmaradtak. Petőfi Sándor 1847-ben Arany Jánosék vendégeként lerajzolta a hajdúdicsőség jelképét, a nagyszalontai Csonka-tornyot. Közvetlenül mellette egy favázas nyitott kéményes ház áll, jól kivehető kéménytetővel (Petőfi-album 1907, 132; Kerényi 1998, 83). Ilyen házról Dunaföldváron 1985-ben magam is készítettem fényképfelvételt (Lukács 2012, 83).

Februárban már reménykedett a tavasz közeledtén, ahogy *Tél végén* című versében (1844) olvashatjuk:

Elzárkoztában a kihalt kebelnek
Engem virág, dal, méh nem érdekel…
Ohajtásim mégis mivégre kelnek?
Hogy menjen a tél, menjen gyorsan el.

Én a tavaszt csak annyiból kivánom,
Mert melegebbek lesznek a napok,
S mint mostan, akkor hűlt rideg tanyámon
Kopott ruhámban fázni nem fogok.

Lábbelijével is gondok adódtak, ahogy erről a pápai csizmákról szóló anekdota tanúskodik. Özv. Réffi Istvánné, 1955-ben 65 éves, mondta el Dienes Andrásnak: „Mi régi pápaiak vagyunk, férjem is csizmadia volt, de anyai nagyapám – Berta Imre – az is az volt. Elmesélte nagyapám, hogy Petőfi Pápán járt iskolába, aztán hogy járt túl a pápai csizmadiák eszén. Szegény diák volt Petőfi, rongyos volt nagyon, se csizmája, se cipője, se pénze. Télvíz idején egyszer el kellett neki menni Pápáról, gondolkozott, hogy utazzon most mezítláb. Addig gondolkozott, míg eszébe jutott valami – mert esze az volt… Elment először Petőfi a Varga utcába, betért egy híres csizmadia boltjába, mondja neki: „Mester úr, csináljon nekem egy pár szép csizmát, de nagyon szép legyen, passzent legyen, mégse szorítson. De sietős, szombat *délelőttre* meglegyen!… Azzal elment a Flórián utcába, ott is betért a leghíresebb csizmadia házába, mondja neki: »Mester úr, csináljon nekem egy pár szép csizmát, de remekbe. Aztán nehogy szorítson, mert fájós a lábam! De sietős, szombat *délutánra* meglegyen!« No, eljött a szombat hozza a szép csizmát a Varga utcai csizmadia. Felpróbálja Petőfi, nyomogatja a bütykivel a lábafejét, azt mondja: »A ballábas jó, a jobblábas szorít. Vigye vissza a jobblábast, tágítsa meg, de hétfőre meglegyen!« – Még aznap délután hozza a másik pár csizmát a Flórián utcai mester. Felpróbálja Petőfi, nyomogatja, azt mondja: »A jobblábas jó, a ballábas szorít. Vigye vissza a ballábast, tágítsa meg, de hétfőre meglegyen!« – Így aztán maradt neki egy jobblábas, meg egy ballábas csizmája, csak egy pár csizma az, ha két utcában is csinálták. Felrántotta a lábára Petőfi az új csizmát, azt se mondta fapapucs, elment még aznap Pápáról.« Hétfőn aztán hozták a két félcsizmát a mesterek, akik Petőfi hűlt helyét találták. Nagyon mérgesek voltak. Csak akkor békéltek meg, amikor később pénzhez jutott, levélben megküldte a csizmák árát. A két csizmadia pedig utánaküldte Petőfinek a fél csizmákat. Mondták erre a pápaiak, hogy egyszer csináltatott Petőfi egyszerre két pár csizmát, azt is azért mert egyre nem telt" (Dienes 957, 262–263). Ha nem a pápai diák személyéhez kapcsolódott vándoranekdotával van dolgunk, akkor az is elképzelhető, hogy Petőfi első útja az új csizmában Pápáról Székesfehérvárra vezetett 1842 novemberében.

Sass István, tanulótársa a sárszentlőrinci gimnáziumban, arra emlékezett, hogy Petőfit az itt megalapozott latin nyelvtudása a latin költők olvasása tartotta életben megpróbáltatásai során: „A hatalmas tölgynek itt ez az iskola hintette

csíráját, mert tagadhatatlan, hogy latinsága volt az, amely őt a legnehezebb megpróbáltatások közt sem hagyá el. Sokat nélkülözött, rongyoskodott, éhezett, fázott – de Horátius nélkül ritkán volt" (Sass 1883, 803).

IRODALOM

Almási István: Petőfi-versek az élő néphagyományban. *Művelődés*, 1969, XXII, 7, 41–44, Kolozsvár.

Alt Rudolf: *Buda-Pest. Előadva Alt Rudolf által 32 eredeti rajzolatokban*. Pest, 1845.

Asztalos István: *Petőfi aszódi iskolája*. Múzeumi Füzetek 40. Aszód, 1989, Petőfi Múzeum.

Asztalos István: *Petőfi és Aszód*. Galga Menti Műhely 10. Aszód, 2005.

Babić, Sava: Petőfi és a szerbek. *Iskolakultúra*, 1993, III, 10, 26–31.

Biernaczky Szilárd: Petőfi „dalai" a nép között. *Filológiai Közlöny*, 1973, XIX, 349–398.

Csanádi Imre (szerk.): *Petőfi koszorúi. Versek, vélekedések, vallomások Petőfiről*. Budapest, 1973, Magvető.

Csepregi Béla: *Petőfi Sárszentlőrincen*. Sárszentlőrinc, 1991, Sárszentlőrinci Önkormányzat.

Csoóri Sándor: A népköltészet és Petőfi. *Tiszatáj*, 1973, XXVII, 1, 23–26.

Dávid Gyula – Mikó Imre: *Petőfi Erdélyben*. Bukarest, 1972, Kriterion.

Demeter Zsófia: *A derék város. Székesfehérvár Anno… 3*. A Szent István Király Múzeum Közleményei B sorozat, 60. szám. Székesfehérvár, 2017.

Dienes András: *A legendák Petőfije. Táj és emlékezés*. Budapest, 1957, Magvető.

Dienes András: *Az utolsó év. Petőfi és a szabadságharc*. Budapest, 1962, Móra.

Endrődi Sándor: *Petőfi napjai a magyar irodalomban, 1842–1849*. Petőfi Könyvtár XXIX–XXX. Budapest, 1911.

Entz Géza Antal (szerk.): *Magyarország műemlékei. Székesfehérvár*. Budapest, 2009, Osiris.

Erdélyi János: *Népdalok és mondák*, II. Pest, 1847.

Fabricius Endre: *A magyar gazdatiszt. Gazdaság- és művelődéstörténeti tanulmány*. Budapest, 1931.

Fél Edit: *Kocs 1936-ban. Néprajzi monográfia*. Budapest, 1941, Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem.

Fónód Gyula: *Csabdi története*. Az István Király Múzeum Közleményei B sorozat, 29. szám. Székesfehérvár, 1970.

Gelencsér József: *Népi jogélet a Káli-medencében*. A Szent István Király Múzeum Közleményei A sorozat, 65. szám. Székesfehérvár, 2019.

Gyáni Gábor: A polgári radikalizmus képe 1848-ról. *Egyetemi Élet*. A debreceni egyetemek lapja. 1973, XI, 8. (január 20.), 5.

Gyulai Pál: *Petőfi szülővárosáról. Még egyszer Petőfi szülővárosáról*. Bírálatok. Cikkek. Tanulmányok. Sajtó alá rend.: Bisztray Gyula, Komlós Aladár. Budapest, 1961, Akadémiai, 175–179.

Gyulai Pál: *Petőfi Sándor és lírai költészetünk*. Petőfi koszorúi. Versek, vélekedések, vallomások Petőfiről. Vál.: Csanádi Imre. Budapest, 1973, 203–219

Híradás. Szent Lőrinczen T. N. Tolna Vármegyében. *Magyar Kurír,* 1807, 10. (augusztus 4.), 150–151. Béts.

Irányi István: Petőfi István. *Békési Élet*, 1973, X, 1, 13–40.

Irányi István: *Petőfi István. A költő öccsének pályafutása és alakja az irodalmi források és a szájhagyomány megvilágításában*. Békéscsabai Múzeum Könyvtára. Lelt. sz.: 7675. D0950. Békéscsaba, é. n.

Illyés Gyula: *Petőfi*. Budapest, 1945, Nyugat Kiadó és Irodalmi R. T.

Illyés Gyula: Sárszentlőrincen. In *Petőfitől, Petőfiről*. A költő születésének 150. évfordulóján. Összeáll.: Czúth Béláné, Ésik Zoltánné. Budapest, 1973, 66–88.

Istenes József: *„Szent a küszöb…" Petőfi szülőházának története*. Kiskőrös, 1960.
Katona Imre: „Alku" típusú népdalaink. *Ethnographia*, 1965, LXXV, 557–571.
Katona Imre: Petőfi népe – a nép Petőfije. Újabb eredmények a kölcsönhatások kutatásában. *Tiszatáj,* 1973, XXVII, 1, 6–22.
Keresztúry Dezső: *A magyar irodalom képeskönyve*. Budapest, 1956, Magvető.
Kerényi Ferenc: *Petőfi Sándor élete és kora*. Budapest, 1998, Unikornis.
Kerényi Ferenc: *Petőfi Sándor. Élet-kép sorozat*. Budapest, 2002, Elektra Kiadóház.
Kerényi Ferenc: *Petőfi Sándor élete és költészete. Kritikai életrajz*. Budapest, 2008, Osiris.
Kéry Gyula: *Petőfi gyermek- és diákkora*. Petőfi-album. Adatok, okmányok és képek Petőfi Sándor diadalútjáról. A „Pesti Napló" előfizetőinek készült kiadás. Budapest, 1907, 11–20.
Kiss Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára*, I–II. Budapest, 1988, Akadémiai.
Kollár, Ján: *Národnie spievanky*, I–II. Bratislava, 1953.
Koren István: Petőfi Sándor Aszódon. *Vasárnapi Ujság,* 1875, XXII, 22. (május 30.), 337–339.
Könczöl Imre: *Petőfi útjain Veszprém megyében*. Veszprém, 1973, Veszprémi Eötvös Károly Megyei Könyvtár.
Körmöczi Katalin (szerk.): *A márciusi ifjak nemzedéke. „Nem küzdénk mi sem dicsőség- sem díjért."* Budapest, 2000, Magyar Nemzeti Múzeum.
Kulcsár Szabó Ernő: Petőfi szelleméért korszerűen. *Egyetemi Élet.* A debreceni egyetemek lapja, 1973, XI. 8. (január 10.) 7.
Lauschmann Gyula: *Székesfehérvár története*, III. Székesfehérvár, 1998.
Lőrincz Julianna: *Petőfi-szövegek és idegen nyelvű szövegvariánsaik egyenértékűségi viszonya*. Acta Universitatis, Sectio Linguistica Hungarica XLVI, Eger, 2020, 81–88.
Lukács László: A Petőfi és kora című előadás-sorozatról. *Egyetemi Élet.* A debreceni egyetemek lapja, 1973, XI, 8 (január 10.), 5.
Lukács László: *Tárgyak, életformák, népszokások. Tematikus néprajzi tanulmányok*. A Szent István Király Múzeum Közleményei A sorozat, 46. szám. Székesfehérvár, 2012.
Lukács László: *A káli-medencei lakóház a Dunántúl népi építészetében*. A Szent István Király Múzeum Közleményei A sorozat, 52. szám. Székesfehérvár, 2017.
Lukács László: *Székesfehérvár néprajzi értékei*. A Szent István Király Múzeum Közleményei A sorozat, 58. szám. Székesfehérvár, 2019.
Magony Imre: *Székesfehérvár szobrai. Szobrok, épületszobrok, emlékművek, emléktáblák*. Székesfehérvár, 2016, Ma Kiadó.
Magony Imre: *Bory Jenő*. Székesfehérvár, 2019.
Majsai Károly: *Petőfi Sándor és szülei a szalkszentmártoni nagyvendégfogadóban, 1845–1846*. Szalkszentmárton, 1996, Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezete.
Mitruly Miklós: Petőfi „Alku"-jának három erdélyi változata. *Ethnographia,* 1966, LXXVII, 568–569.
Nagy-Idai Sztojka Ferencz: *Magyar és czigány nyelv gyök-szótára*. Kalocsa, 1886.
Orsós János: *A roma írásbeliség és irodalom előzményei Magyarországon*. Romedia Foundation for social Change, 2015. szeptember New Avenues 1.
Paládi-Kovács Attila: *A keleti palócok pásztorkodása*. Műveltség és Hagyomány VII. Debrecen, 1965.
Petőfi-album: *Adatok, okmányok és képek Petőfi Sándor diadalútjáról*. A „Pesti Napló" előfizetőinek készült kiadás. Hornyánszky Viktor cs. és kir, udvari könyvnyomdája. Budapest, 1907.
Petőfi Sándor: *Vegyes művei. Útirajzok, naplójegyzetek, hírlapi cikkek és egyéb prózai írások*. Petőfi Sándor Összes Művei V. Sajtó alá rend.: V. Nyilassy Vilma, Kiss József. Budapest, 1956.
Petőfi Sándor: *Összes prózai művei és levelezése*. Budapest, 1974, Szépirodalmi Könyvkiadó.
Sass István: Petőfi gyermekkorából. *Vasárnapi Ujság,* 1883, XXX, 50, 51 (december 16, 23.), 803, 822–823.

Sebestyén Gyula: *Petőfi ereklyéi a Magyar Nemzeti Múzeumban*. Petőfi-album. Adatok, okmányok és képek Petőfi Sándor diadalútjáról. A „Pesti Napló" előfizetőinek készült kiadás. Budapest, 1907, 136–140.
Sebestyén Gyula: Petőfi népdalgyűjtése. *Ethnographia,* 1914, XXV, 193–207.
Szilágyi Márton: A *magyar romantika ikercsillagai. Jókai Mór és Petőfi Sándor.* Budapest, 2021, Osiris.
Szinnyei József: *Petőfi Sándor.* Budapest, 1905.
Szuper Károly: *Színészeti naplója, 1830–1850.* Sajtó alá rend.: Váli Béla. Budapest, 1889, Aigner Lajos kiadása.
Tari Lujza: A Petőfi-versek és zenei kapcsolataik. *Magyar Napló,* 1999, XI, 7, 22–35.
Tihanyi Tamás: A színművész körtefája. *Fejér Megyei Hírlap,* 2022, LXVII, 164. (július 16.), 10.
Trebitsch Péter: *Meghalt a Petőfi-összes kínai fordítója*. Radio.hu, é. n.
Vajkai Aurél: *Szentgál. Egy bakonyi falu folklórja*. Budapest, 1987, Akadémiai.
Váradi Antal: *Az elzárt mennyország.* Petőfi-Könyvtár, XIX. Budapest, 1910.
Vértes József: *Petőfi. Jellemző és bizalmas apróságok a nagy költő életéből*. Budapest, 1922, Légrády Testvérek.
Zentai Tünde: *Az ágy és az alvás története*. Pécs, 2002, Pro Pannónia.

Molnár Sándor: Tumo No. 9, 1990

Benesóczky László

Áldott legyen gyomorsavas neved

Három hónapja laktam, először, egyedül.

Sétálni indultam, semmi dolgom nem volt,
azon kívül, hogy idegenvezető-képzésre jártam szombatonként,
a „sárga trón és arany oltár" jeligére épült, tekintélyes gimnáziumba.
Sétáltam a hegyen, amely éppenséggel a sárga gimnázium megfeketedett réz
tornya tetején lévő arany kereszt mögött terült el,
és mártóztam a semmittevésben,
a ritka szőlőfajtákról és régi borvidékekről nevezett,
titkos utcákat járva, melyeket a folyó másik oldalán nem ismerhetnek,
Bakator, Somlói, Ménesi,
és a zöldesarany fényű borokról
nem a refluxom jutott eszembe.
Pannon idill, édenkert legyen a Szőlőskertek Országának neve,
királynők által fogyasztott, furcsa drágakövekről
szóló képeket vakított a szemembe a Budaörs felőli alkony.
Amikor a sárga kerámiacsempékkel burkolt falú
aluljáróhoz értem, a harmincas években épült, rózsaszín társasháznál
(ami egykedvűen parancsol jobbrát a Balaton felőlieknek,
és balrát a Móricz felőlieknek, mégis:
tekintély, amivel nem kekeckednek,
attól függetlenül, hogy képkeretező vagy szexshop
felirat áll-e a soha nem látogatott üzletek felett),
akkor elhatároztam, hogy a szőlőkről nevezett utcákból hazaérve
A bor filozófiáját fogom olvasni, amelyet pamfletnek és giccsnek
neveznek, csak mert nem filozófia,
csak mert H. B. túlcsordult a porba robbanó és elfagyó évek utáni nyárral.

Nekem viszont pont a túlcsordulásra volt szükségem, és nem filozófiára.

BENESÓCZKY LÁSZLÓ (1992) költő. Kommunikáció- és médiatudomány szakos képzésen alapszakon a PPKE-n, mesterszakon a BME-n szerzett diplomát. Jelenleg is a Műegyetem munkatársa, valamint az Yriunk írócsoport tagja.

Leültem otthon bútorraktár-illatú kanapémra,
kitöltöttem magamnak egy pohár somlai
juhfarkot, és vártam az első, áttetsző
szívdobbanást, olvastam,

egyik korty, másik korty, de valahogy
nem jött az a szívdobbanás, nem jött
az olvasott és a fogyasztott harmóniája,
harmadik korty, negyedik korty,
nem jött a szívdobbanás,
nem jött a malaszttal teljes, aranytól lelkes,
hanem jöttek a gastrooesophagealis reflux tünetei,
és abba kellett hagynom a kortyolást,
és abba kellett hagynom az olvasást,
és be kellett vennem egy savlekötő rágótablettát,
és csak a másfél órával ezelőtti emlékeimmel helyettesítenem
a marást, a gyomorkeserű ízeket.
Csak távolból áldottalak már, sárga harmónia,
históriák és *genius*-ok tökéletesen rendezett
fehérborasága, távolból, de őszintén:
áldott legyen savas neved, Pannonia et Barbaricum,
Magna Hungaria Szőlőskertensis.

Márkus Béla

Petíciók, polémiák, perpatvarok nyomában[1]

Útikalauz: Cseres Tibor kiadatlan naplója a ’80-as évek végéről

„Régi kor árnya felé visszamerengni mit ér?” – a Tokaji Írótábor ötvenedik születésnapján akár ünneprontásnak is hathat a kölcsönzött kérdés, holott azokkal a személyes emlékekkel együtt bukkant a felszínre, amelyek még abból az időből valók, amikor az írók hol itt, hol ott táboroztak, volt, amikor Szerencsen, volt, mikor Miskolcon, nemegyszer Tiszaladányban és rendszeresen csak később itt. Itt, ahol, ha visszább hátrálnánk úgy még egy fél évszázaddal a korban, merengve, mik lehettek e település jellegzetességei, Borovszky Samu a Magyarország vármegyéi és városait bemutató monográfiájának Vende Aladár szerezte szócikke árulná el. Tájékoztatva arról, hogy Tokaj „magyar nagyközség a Tisza és a Bodrog összefolyásánál, járási székhely vasúti- és távíróállomással, 736 házzal és 5110 túlnyomóan róm. kath. vallású lakossal. Járásbírósága, adóhivatala, sóhivatala, két pénzintézete, négy olvasóköre van; továbbá konyak-, eczet- és gyufagyára, nagy trachit kőbányája is, valamint állami kosárfonója. Zemplén vármegye legrégibb városai közé tartozik, s története csaknem ezeréves.” E vékonyka leporellón föltűnhetnek az olvasókörök, de hogy a múlt század hetvenes éveinek elején volt-e belőlük itt, s netán ezek vonzották ide az irodalmárokat, kétséges. Az viszont erősen gyanítható – itt maradva ezen a tájon, de már Zemplén helyett Borsodban –, hogy az írói összeseregléseket előzményei közül a lillafürediek nem hiányozhatnak. Legkevésbé a régi kor árnyai kísértenek, az 1933 júniusában tartott Író Hét programja, majd az 1942. novemberi, a Kállay-kormány nemzetvédelmi minisztere, Antal István összehívta írókonferencia. Nemkülönben a nagyjából húsz évvel később, 1962. augusztus 25–26-ai fiatal írók országos találkozója, amikor hat-nyolc szerző találkozott például a Lenin Kohászati Művek vagy a három gépgyár, a DIMÁVAG, a Nehéz-, illetve a Könnyűszerszám-gépgyár dolgozóival, egy kitüntetett csoport pedig a város és a megye pártmunkásaival.

Márkus Béla (1945) a Debreceni Egyetem nyugalmazott docense. Utóbbi kötetei: *Gál Sándor* (2017), *Szilágyi István* (2018), *Cseres Tibor* (2022).

1 A Tokaji írótábor (2022. augusztus 22–25.) tanácskozásán részben elhangzott előadás.

Az utóbbival ellentétben az 1969. augusztus 29-én és 30-án rendezett Fiatal írók tanácskozása abból a szempontból már – kis túlzással – történelmi jelentőségűnek tartható, hogy az itt elhangzottak nyomán – vagy nyomására – határozta el a Magyar Írók Szövetsége a Fiatal Írók Munkaközösségének létrehozását. A döntés előtt felmerült, s hogy a tagság kiválasztásában milyen szerepe lehet a szövetségnek, s hogy az öt-hét tagú vezetőség a különböző irányzatokat képviselje. Dobozy Imre szerint világosan ki kell mondaniuk, hogy az írószövetség „védnökséget vállal felettük", netán azért is, mert „egyelőre több a politikai, mint a művészi, irodalompolitikai mondanivalójuk".

A Munkaközösség még az évi, novemberi létrejötte azért fontos, mert ebből nőtt ki 1973-ban a Fiatal Írók József Attila Köre, a FIJAK, hogy 1981. márciusi felfüggesztése után júliusban újjá alakuljon, elhagyva a „fiatal" jelzőt, immár JAK néven, mint az irodalom autonómiájának, illetve az irányzatok, platformok alapján történő tagolásának elszánt hirdetője. Mindazonáltal a '69-es tanácskozáson több olyan felszólalás hangzott el, amelynek egy-egy gondolata szinte szállóigeként. Az egyik Haraszti Miklósé volt, aki mielőtt amellett érvelt, hogy az „össz szempontjából partikulárisnak nevezhető irányzatok összessége kell, hogy adja a nemzet irodalmi össztudatát", az új gazdasági mechanizmussal járó társadalmi átalakulás „fő vezérlő elvét" bírálta, a „nyugalom minden, a végcél semmi" elvét. A másik, messze hullámzó vélekedés Utassy Józsefé volt – bizonyosan nem véletlen, hogy a hangfelvétel nem rögzítette, azaz letörölhették. A költő jóval utóbb így foglalta össze, amit mondott: „Fölösleges volt megrendezni ezt a konferenciát, mert ez is csupán az irodalompolitikának egy színjátéka. Az irodalompolitika pedig olyan abszurd, olyan torzszülött dolog, amilyennek már Illyés is jellemezte: olyan, mint a hattyúnyakú görény. Ahogy azt is leírta Illyés: hogyha elfogadjuk azt a szóösszetételt, hogy 'emberanyag', akkor ne csodálkozzunk azon, hogy háborúk vannak. Tehát ez a tanácskozás is csak a demokrácia szimulálása, úgy csinálnak, mintha beleszólásunk lenne a dolgok alakulásába. Akkor lehetne demokráciáról beszélni, ha például az édesanyám a Március 15. téren felállhatna a kissámlijára, és szidhatná a kormányt. De demokrácia nincs, kiszolgáltatott helyzetben vagyunk, és ezért valakiknek a történelem színe előtt vállalniuk kell a felelősséget." Nem annyira ennek a konferenciának, hanem a későbbieknek – ide értve az először 1971-ben megrendezett Debreceni Irodalmi Napokat is – az alaphangját Ratkó József rövid hozzászólása adta meg. A költő egyrészt kifogásolta, hogy Jovánovics Miklós, az *Új Írás* főszerkesztője referátumában „egyetlenegy sor sem hangzott el a külföldi fiatal magyar irodalomról, írókról", másrészt a főelőadóval ellentétben nem sajnálkozott azon, hogy az új nemzedéknek „nincsen osztályélménye". Hiszen ez – fejtegette – egy olyan társadalomban, amelynek „kimondott szándéka az osztálynélküli társadalom felépítése, nem lehet baj akkor, ha ezt az osztályélményt helyettesíti a magyarságélmény vagy a magyarságélménytől nem idegen közösségélmény".

A legközelebbi, Lezsák Sándor szervezte s már a szervezése során erős ellenállásba ütközött tanácskozásnak, a Lakiteleken 1979. május 18–19-én a Fiatal

Írók Találkozójának a korszerű nemzeti önismeret a témája. Bizonyára ösztönzően és bátorítóan hathatott Illyés Gyulának a *Magyar Nemzet* 1977. karácsonyi, illetve 1978. újévi számában közzé tett *Válasz Herdernek és Adynak* című esszéje, amihez hasonló sem jelent meg – Révész Sándor, Aczél György monográfusa szerint – „a legális magyar sajtóban a szabad magyar sajtó fölszámolása óta eltelt évtizedekben". Illyés a „testvéri szocialista országok" közösen kialakított közléspolitikáját, tájékoztatási gyakorlatát lényegében semmibe véve, a nyilvánosság állam által kijelölt korlátain átlépve a határainkon túl élő kisebbségi magyarság helyzetéről, állapotáról készített higgadt, tárgyilagos, ám lesújtó, sok tekintetben máig érvényes látleletet. Állította, hogy a többségi nemzet – nem nevezte meg, melyik – a „tisztátalanként kezelt kisebbségeit" „azért szorítja ki magából, hogy utolsó szálig bekebelezze". Felrótta, hogy a kisiskolások sokszor nem is tanulhatnak az anyanyelvükön, s hogy saját nyelvű tankönyveik is barbár betolakodóként mutatják az őseiket, majd hogy a nemzetiségi ifjú a maga nyelvén ipart sem tanulhat, a diplomát szerzettet pedig szülőhelyétől távolra, idegen nyelvterületre helyezik dolgozni. „Eladdig nemzetiségi városok hosszú sorában szűnik meg a kisebbségi műveltség minden működése" – állapította meg, kimondva a legsúlyosabb ítéletet: ez a folyamat „már-már apartheid". A fogadtatás, itthon és külföldön, vagyis román részről, akik magukra vették a vádakat, ismerős. Itthon, hogy az MSZMP Politikai Bizottsága úgy döntött, Illyés nem válaszolhat Mihnea Gheorghiu akadémikus, író durva cikkére, hanem helyette Pach Zsigmond Pál lép fel a védelmében, imígyen: Illyés „eruptív szellemisége mindig is kiváltott vitákat", mi több, betiltották a *Szellem és erőszak* című, kinyomtatott kötete terjesztését.

Lakitelken minderről nem a tanácskozás ifjú résztvevői, hanem maga Illyés beszélt, azt tanácsolva, ne akadjanak meg azon, ha a vitathatatlan erkölcsi és esztétikai értékű művészekre netán rágalmakat szórnak, legyen első leckéjük: „emelt fő és mosoly", „rögtön fölényre, jókedvre hangoló, még ha ez a humor az akasztófahumor is". Aztán mint aki megjegyzést fűz aforizmává lett, ám a főelőadó, Tordai Zádor szerint kétséges érvényű meghatározásához –: „nacionalista az, aki jogot sért, hazafi pedig, aki jogot véd" –, hitvallásszerűen fogalmazott. „A nemzetek nemzeti – 'nacionalista' – versenyében számomra az a tény, hogy egy-egy ország egy másik országra fölfelé néz-e, vagy sem; annak a lakossága tisztelettel nézi-e a másikat – tehát világosan kimondom: hogy a határainkon túli nézők, a magyar magyarok anyanyelvi megbecsüléssel, ragaszkodással néznek-e –, ez számomra ma többet ér a látványos gesztióknál" – mondta. Egyébként a vita sokkalta inkább a nemzeti önismeret mibenléte, filozófiai-világszemléleti kérdései körül forgott, semmint hogy szociológiai felmérésekre, kutatásokra alapozva, a történelmi múlttal s jelen társadalmával kapcsolatos ismeretek elemzésére vállalkozott volna. „A nemzet – szellemi értelemben", emelte ki összeállításában a *Forrás*, nem hiányolva a „nemzet – gyakorlati értelemben", mint életvalóság nézőpontját. Ez utóbbi érvényesült Kulcsár Szabó Ernő előadásában, amikor „a nemzeti kultúra és önismeret iránti közömbösséggel"

összefüggésben felidézte „az úgynevezett nemzeti 'életképességi' mutatókat, mint a demográfiai stagnálás, az alkoholfogyasztás, az öngyilkosságok és a neurológiai eredetű betegségek arányszámai stb.".

Elméleti, teoretikus dominanciájúvá főként a Szilágyi Ákos konstruálta fogalompár, a „nemzetközpontú értéktudat" és az „értékközpontú nemzettudat" értelmezése miatt vált. „Ha a nemzet az értéktudat központi elemévé válik, bármennyire is egy torz történelmi lét visszatükröződéseként, az az egész nemzeti kultúrát provincializálja" – e tételmondatával kevesen értettek egyet. Czakó Gábor javasolta, „ha úgy érezzük, hogy nem érték" a magyarságunk, „akkor menjünk haza", Kis Pintér Imre úgy tartotta, „ép lelkű embernél a nemzeti múlt tárgyilagos szemlélete és szeretete nem zárják ki, hanem éppen hogy feltételezik egymást", s épp azzal a szemlélettel van baj, amelyik figyelmen kívül hagyja „az érzelmi kötődést, kötést". Görömbei András hangsúlyozta: „Ami nem érték, az nem lehet nemzeti érték sem." Kulin Ferenc más oldalról közelítve azt sorolta elő, amit „felelősségünk tagadni". Így „a nemzeteszméhez tapadt rög- és téveszméket: a kiválasztottságtudatot, a fenyegetettségmítoszt, a történelmi fáziskésés elméletét és az élvonalhoz tartozás tévhitét, s megkérdőjelezni az osztályelfogultság minden változatát: a nemzetinek akár paraszti, akár polgári, akár proletárbázisú kisajátítását". Lezsák Sándor politikailag praktikus kérdésére, „hogyan legyünk szolidárisak Vietnammal, ha nem vagyunk elsősorban szolidárisak magunkkal, a határon túli magyarokkal?", a tanácskozást záró Dobozy Imre lebegő választ adott, miszerint ő nem parcellázza föl „a világot ilyen vonatkozásban".

A részt vevő ifjak mindazonáltal más arcot mutattak, mint amilyent a lírikusaikról híres esszéjében, az *Arctalan nemzedék*ben Zalán Tibor festett az *Életünk* az évi novemberi számában. Panaszolhatta, hogy kisebb lett az irodalom „társadalmi hatóereje", a „versé szinte megszűnt", hogy a közönség nincs fölkészülve „az új hang fogadására". Kijelenthette, nemzedékük „nem akar, és már nem is tud az előttük járó nemzedék utóhada lenni", a „politikát legritkábban keveri bele a költészetbe, avagy: költészetét nem akarja a politikába keverni". Kiemelhette, „a küldetés-tudat helyét a tisztázó-tudat veszi át", s emiatt is leválik kiről-kiről a „mostanig ráaggatott váteszi arc, s kinéz mögüle a dolgozó munkáját a többi ember módjára végző, esendőséggel és méltósággal alkotó ember arca". A nemzeti önismeret dolgában megszólalók, úgy tetszik, sem arctalanok nem voltak, sem maszkot nem viseltek, különösen nem váteszit.

Lakitelek után a következő esztendő sem múlhatott el tanácskozás nélkül: a FIJAK október 30-án és 31-én Szentendrén *A fiatal irodalom helyzetéről* tartott konferenciát. Ez egyike volt azoknak az eseményeknek, amelyek a párt Politikai Bizottságát az ún. első ellenzékhatározat meghozatalához vezették 1980. december 9-én. Az egymásra torlódó ügyek: az első Charta-szolidaritási nyilatkozat 1977. január 9-én harmincnégy magyar értelmiségi szolidaritását fejezte ki a Charta 77 mozgalom letartóztatott vezetőivel – ez volt a „demokratikus ellenzék" első közös fellépése, melyhez a népiek közül egyedül Csoóri Sándor

csatlakozott „az emberi és állampolgári jogok védelmében". A petíciók sorát ez nyitotta meg, ez volt az első jelentős aláírási akció. Ugyancsak 1977-ben készült el „népfrontos" alapon a *Profil* című szamizdat kiadvány, rá két évre, 1979-ben, amikor több évi börtönbüntetéssel sújtották a Charta 77 vezetőit, ami miatt 127 művész, alkotó Kádár Jánosnak írt nyílt levelet, kérve, vesse latba a tekintélyét a szabadon bocsátásuk érdekében, egyszersmind „az emberi jogok és a demokrácia védelmében". Külön levél ment, 187 aláírással Losonczi Pálhoz, az Elnöki Tanács elnökéhez hasonló kéréssel, illetve követeléssel.

Ide tartozott – noha az ellenzékhatározat után jelent meg – a Bibó-emlékkönyv ügye, tán kevésbé a szamizdat formája, mint inkább a benne szereplő esszék erősen rendszerkritikus hangja miatt. Csurka István azt emelte ki, hogy Bibó elfelejtése „pontosan megegyezik azzal a nemtörődömséggel, azzal a nekivakult vagy a végsőkig kedvetlen tékozlással, ahogyan a magyarság […] a XX. század nehéz helyzeteiben – '44-ben, '56 után – a maga legsajátabb tulajdonságairól, értékeiről, jogairól és az európai kultúrában, az ahhoz való hozzájárulásában eddig betöltött szerepéről lemond". Fekete Gyula szerint a jelenben a gondolat „ki van szolgáltatva a politikai hatalomnak, a politikai erőszaknak", ellenben a jövőt tekintve „a hatalom tehetetlen a túlélő s a történelemmel igazolt gondolattal szemben". Az emlékkönyvről szóló, a Politikai Bizottság megbízása nyomán a Központi Bizottság Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztálya, valamint az Agitációs és Propaganda Bizottság készítette jelentés a kötet szerzőit négy csoportra osztotta. Az utolsóba a kifejezetten ellenzékieket – Eörsi Istvántól, Konrád Györgyön, Molnár Gusztávon, Radnóti Sándoron és Réz Pálon át több mindenki másig, „összehangolt álláspontjuk" elemeit a szocialista rendszer illegitimnek tekintésében, 1956 forradalomként történő meghatározásában, továbbá a politikai pluralizmus – akár a többpártrendszer – célkitűzésében jelölve meg. A Politikai Bizottságnak az is munkát adott, hogy Pozsgay Imre kulturális miniszter 1980 áprilisában továbbította hozzájuk azt a 65 értelmiségi aláírásával ellátott petíciót, folyamodványt, amely egy Bethlen Gáborról elnevezendő alapítvány létrehozását szorgalmazta, a „szomszédos országokban élő magyar nemzeti kisebbség emberi-közösségi és anyanyelvi-kulturális gondjait érzékelve".

Ezek az akciók, ügyek nemhogy elvonták volna, tán még éberebbé tették a hatalom figyelmét a Szentendrén elhangzottakra. Négy felszólalásra különösen. A vita – ismét Aczél György monográfusát idézve – „határkő a magyar közírás történetében". Határkő Tóth Erzsébet pár mondata, amelyben Méray Tibornak a Nagy Imréről írott monográfiája kapcsán azt merészelte fölvetni, hogy Kádár János őszintén „kibeszélhetné" már saját 1956-os szerepét, vagyis itt volna az ideje, hogy a hatalom a valóságnak megfelelően beszéljen a forradalomról. A politika mezején maradt Lezsák Sándor is, amikor értetlenkedett, miért nem válaszolt sem Aczél György miniszterelnök-helyettes (akinek a mindenhatóságáról némelyik résztvevő egyébként ingerülten beszélt), sem a Központi Bizottság arra a levélre, amely különben magyarországi ügyben az első aláírásgyűjtési akció nyomán íródott, és 46 író, művész tiltakozott amiatt, mert

a *Forrás* februári számából „kiborotválták" Csoóri Sándor *Egy nomád értelmiségi* című esszéjét. Ehhez is kapcsolódott Elek István, nemes egyszerűséggel tudatva: „amíg a megfelelő politikai fórumok nincsenek meg, az irodalom kényszerűen felvállalja az ellenzékiség szerepét". A negyedik hozzászóló, Szilágyi Ákos elhíresült előadásában szintén a korlátozott nyilvánosságról, ezen belül az irodalmi fórumok, intézmények tagoltságának hiányáról beszélt. „'Normális' körülmények között – mondta – (értsd: irodalmi szükségletek szerint, létező eszmei és politikai ellentétek vagy különbségek köré szerveződő, öntörvényű irodalmi életben) egy vita, egy folyóirat, egy antológia, egy irodalmi csoportosulás vagy egy irodalmi botrány – az irodalmi élet saját működése. Ehhez képest a mi irodalmunk […] az irodalmi élet festékével gondosan lekent gépezet, amelybe fenn betöltik a kész, önmagukban esetleg szuverén véleményeket, műveket, irodalmi szándékokat, és lenn viták, folyóiratok stb. jönnek ki belőle. Azaz mire kijönnek, ez lesz belőle: fasírozott." E képes beszéd az adott időben képtelen követelésekkel folytatódott: legyen a JAK-nak önálló költségvetése, lapalapítási lehetősége, módja ösztöndíjosztásra. Mielőtt az ellenzékhatározat elvetette volna a javaslatot, hogy „az irodalmi folyóiratok struktúráját 'irányzatok' szerint rendezzük át, s minden irányzatnak biztosítsunk saját fórumot", a Debreceni Irodalmi Napokon, mit ad isten, pár héttel Szentendre előtt, *Irodalmi folyóirataink a 70-es években* címmel tartottak előadásokat. Itt Dobozy Imre, az Írószövetség elnöke a vitaindító Szabolcsi Miklós véleményét erősítette fel, emlékeztetve, hogy tizenöt évvel korábban, 1964-ben az *Alföld*, illetve a *Jelenkor* „irányzatossága" okán menesztették a főszerkesztőket, Mocsár Gábort, illetve Tüskés Tibort. Jövőbelátóan figyelmeztetett: „a különálló világnézeti-irodalmi platformok szerint szerveződő irodalmi folyóiratok okvetlenül szétrobbantanák a magyar irodalmat, és nemcsak a szocialista magyar kultúrát – de a mai magyar nemzeti irodalmat is". „Rejtett veszélynek" nevezte, hogy „a magyar szellemi élet a régi törésvonalak mentén esik szét, vagy – talán még mélyebb új repedések mentén hasad darabokra".

Miközben a pluralizmus dolgában négy évvel később sem változott a helyzet hivatalos megítélése, lásd *Az MSZMP művészetpolitikájának időszerű feladatairól* szóló, a *Kritika* 1984. októberi számában közzétett állásfoglalást, aközben az 1981 márciusában felfüggesztett FIJAK, júliusban JAK néven újjáalakulva több mindent elért. Például, hogy csaknem önállóan dönthetett a Móricz Zsigmond-ösztöndíj dolgában, s megindíthatta a füzetsorozatát. Ebben 1982-től 1991-ig 54 könyv jelent meg, zömmel egy-egy szerzőtől, de jó néhány antológia is. Az utóbbiak közül például Kulcsár Szabó Ernő és Zalán Tibor szerkesztésében a *Ver(s)ziók* című, Formák és kísérletek a legújabb magyar lírában alcímű antológia, itt, egy másik, Parti Nagy Lajos gondozásában, a *Ká! Ká! Ká! – A Fölös-példány gyűjtése,* aztán Csordás Gábor válogatásában a *„Mű? Munkás"*, majd a *Lélegzet,* amelyet szerkesztőként Györe Balázs, Rácz Péter és Tábor Ádám jegyzett, de más antológiák is emlegethetők, például az Elek István, Vilmon Gyula, Pócs Péter nevéhez köthető *Üdvözlet*. A legkülönösebb azonban az, hogy a füzetek

első darabjaként mindjárt – 1982-ben – megjelenhetett a FASÍRT-kötet, igaz, a szentendrei felszólalók közül nem mindenki – például Tóth Erzsébet sem – szerepelhetett benne. Csoóri Sándor ellenben itt is kifejthette: nem kell feltétlenül külön megszervezett erő ahhoz, hogy egy országban „kettős hatalom" alakuljon ki, „elég a lelkekben lejátszódó meghasonlás". És utalhatott Ortegára, aki szerint „minden nemzet más szellem. Tehát más kultúra is […] Más érzés és más gondolkodás fölismerhető rendszere", s az irodalomnak az tenne jót, ha a „nem létező közös vállalkozás helyett érdekellentéteit artikulálhatná nyíltan". A fiatal írók közössége felfüggesztésével egy időben, ugyanabban a hónapban a *Mozgó Világ* körül is bonyodalmak támadtak: betiltották. Kulin Ferenc ezután váltotta a főszerkesztői székben Veress Miklóst, hogy az 1971-ben a fiatal írók és művészek szemléjeként almanach formában induló, majd '75-ben kéthavonta, 1980-tól pedig havonta megjelenő folyóirat szerkesztőségének élén 1983 szeptemberéig dolgozhasson, amikor is azzal az indokkal, hogy a lap „a magyar nyelvű irodalom egységét az osztályszemlélet kiiktatásával, esetenként nacionalista nézetek 'igazolásával' véli építeni", menesztették. A JAK, élén Csengey Dénes titkárral, tiltakozott, állásfoglalását, petícióját az Írószövetség választmánya elé terjesztve, s elküldve az *Élet és Irodalom*hoz is, amely – természetesen? – nem közölte. Októberben tiltakozó aláírásokat gyűjtöttek az ELTE, valamint a szegedi egyetem és főiskola hallgatói is – mindhiába. A *Mozgó Világ* pár hónap múlva, új szerkesztőséggel, újraindult – azok a fiatalok viszont, akik „betiltásként" élték meg, fogták fel a „régi lap" megszűntét, *'84-es kijárat* címmel új lap indítását tervezték hosszú időn át. A tervezők élén Kukorelly Endre utóbb úgy vélekedett, „mire engedélyezték volna, már nem volt rá szükség, hogy engedélyezzék".

1981 „irodalompolitikai robbanássorozata" (Révész S.) a Magyar Írók Szövetsége december 12-és és 13-án, a lengyelországi, Jaruzelski vezette katonai hatalomátvétel, a puccs napján tartott közgyűlésével zárult. Noha ez a Központi Bizottság Kulturális Osztályának értékelése szerint rendben zajlott, mivel a választmányban – ennek a megválasztása volt az alapszabály módosításával együtt a legfontosabb „ügy" – többségben maradtak „a tekintélyes, a rendszerünk iránt lojális írók" (igaz, a 67 tag közül csak 14 volt párttag), s „az ellenzékieskedők nem is nagyon akartak – és főleg nem tudtak – nyíltan színt vallani és tábort szervezni". Egy ellenzékieskedő mégis akadt, miután Fekete Sándor (a *Beszélő* tudósítása emeli ki) „óva intett a 'szocializmuson belüli robbantástól', és kifejtette, hogy az írók engedetlensége egykönnyen nálunk is katonai diktatúrához vezethet" – s ez Csoóri Sándor volt. Beszédét a hatalom „konszenzusfelmondónak" minősítette, mivelhogy bírálta a '60-as évektől alkalmazott, különalkukra alapozott kultúrpolitikát. Nyomatékosította: „egy felnőtt és egy tekintélyes Írószövetség megteremtése a politikai hatalom demokratizálása, tehát segít a politikai hatalomnak. Az olyan munkamegosztás, amelyben benne rejlik a szabadságadó személye; nyilvánvalóan a demokratizálásban is ez rejlik. Nem más a demokrácia, mint valamilyen megosztott hatalom."

A magyar demokratikus ellenzék monográfusával, Csizmadia Ervinnel egyetértésben Pintér M. Lajos, a „Nagy Népi Hurál"-tól a Magyar Demokrata Fórumig a népi-nemzetiek „ténykedését" összefoglaló *Ellenzékben 1968–1987* című kötet szerzője is úgy véli, Csoóri eme közgyűlési beszéde, „politikai igénybejelentése" is szerepet játszhatott abban, hogy az MSZMP Politikai Bizottsága 1982. március 30-án meghozta az újabb, immár második ellenzékhatározatát. Hasonló súllyal eshetett a latba a *Beszélő*, a *Kisúgó* szamizdatos megjelentetése, a „szamizdatbutik" „megnyitása", nem utolsósorban az AB kiadó létrejötte. Mindezek alapján az első határozathoz képest, amelyik elegendőnek vélte az ellenzéki csoportok tevékenységének megfigyelését, a kettős – külföldi és hazai – publikálás tilalmát, illetve a tilalom alá eső szerzők belső, párthasználatra történő, azaz nem nyilvános megnevezését – a második keményebb hangot ütött meg. Az ellenzéki csoportok tömegkapcsolatainak megakadályozását, a kulturális, tudományos intézmények vezetőinek egységes fellépését, új tájékoztatási irányelvekkel összefüggően káderpolitikai intézkedéseket (a napilapoknál új főszerkesztők kinevezését) tartotta szükségesnek. A határozat ugyanakkor általában beszél ellenséges, ellenzéki csoportokról, emlékeztetve-figyelmeztetve azonban, hogy „az adminisztratív eszközöknek igen széles skálája van".

Az Illyés-esszé, a *Válasz Herdernek és Adynak* fakasztotta indulatok sem csitultak; a kisebbségi – jelesül a romániai – magyarság helyzetének, jövőjének megítélésével kapcsolatos ellentétek még inkább kiéleződtek, amikor Ion Lancranjan *Cuvint despre Transilvania* (*Gondolatok Erdélyről*) című cikkgyűjteményéről Köteles Pál *Töprengés egy torzkép előtt* címmel bírálatot közölt a *Tiszatáj* 1982. szeptemberi számában. A kritikus finoman „furcsának" nevezi a gyűjtemény alapgondolatát, miszerint Erdély, e „több ezer éves ősi román föld" biztonságát továbbra is veszélyeztetik a magyarok, s ez a veszélyhelyzet azóta fennáll, „amióta a magyarság megjelent Európában, és megpróbálta leigázni a maga vad módszereivel a magas kultúrájú, ősi dák és szelíd római hagyományok szerint élő román népet". Lancranjan tűrhetetlennek tartja, hogy a magyarok jogait a jelen Romániájában a hatóságok „erőszakosan kiterjesztik, sokasítják e jogokat, miközben a kisebbség is újabb követelésekkel hozakodik elő". Ezután tragikusra hangolva kérdezi: „De mit teszünk mi, románok, ha egy szép napon, persze a legdemokratikusabb módon azt követelik tőlünk, hogy szedjük a sátorfánkat (»vegyük hátunkra folyóinkat«), és álljunk odébb ebből az országból?!" Köteles azzal zárja az ismertetőjét, hogy az ötvenezer példányban megjelent, a romániai magyarság méltóságérzetét is sértő könyvet nem „intézhetjük el egy kézlegyintéssel", hiszen bizonysága annak, a „semmilyen aggodalom nem lehet sem túlzó, sem fölösleges" a nemzetiségi magyarok sorsáért. Az aggodalomban, lehet, osztozott a párt agitációs és propaganda osztálya, az APO is, október közepén azonban a főszerkesztői értekezleten a folyóirat főszerkesztőjét és helyettesét, Annus Józsefet mégis lemondásra szólították föl. Az ügyről s egyáltalán az általában havonta tartott – 1975 és 1986 közötti – értekezletekről Vörös László dokumentumként is élvezetes könyvében, a *Szigorúan ellenőrzött*

*mondatok*ban számol be, az adott esetben azonban nem részletezi, hogy Köteles írása általában vagy egyes megjegyzéseiben indította-e drasztikus lépésekre Aczélékat. Lehet, az alábbi tétele szúrt szemet: „nincs példa rá az emberiség történetében, hogy egy államalkotó többségi nép létét a kisebbség veszélyeztette volna. Csak bomlott agyú politikusok próbálták elhitetni ennek a lehetőségét – elterelvén az istenadta nép figyelmét az igazi gondokról." A történethez tartozik, hogy a párt Száraz Györgyöt bízta meg, válaszoljon a román szerző könyvére, írását a *Valóság* azon a napon közölte (október 22-én), amikor az Írószövetség választmánya kiállt a *Tiszatáj*, illetve, más okból, szintén a vádlottak padjára állított *Mozgó Világ* szerkesztői mellett.

Még el sem ültek a két folyóirat körül gerjesztett hullámok, amikor a politikai vezetőknek két újabb, ugyancsak a határainkon túli magyar kisebbséggel, pontosabban a képviselőikkel kapcsolatos ügyben kellett állást foglalniuk. Az egyik az erdélyi magyar szamizdat lapé, a kezdetben kezdetleges formában és néhány példányban gépelt-nyomtatott *Ellenpontok*é. Az 1981 végén Szőcs Géza vezetésével indított „orgánumra" a román titkosszolgálat igazából akkor figyelt fel, amikor – 1982 októberében – memorandumot intézett a helsinki Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet madridi utókonferenciája résztvevőihez, kérve, nemzetközi egyezmények garantálják a romániai magyar kisebbség emberi jogait s megmaradását. Javasolták egy pártatlan nemzetközi – románokat és magyarokat egyformán bevonó – bizottság felállítását, a magyar kisebbség helyzetének vizsgálatára. A román állambiztonsági szervek november 6–7-én letartóztatják az *Ellenpontok* szerkesztőit – november 20-án 71 magyarországi aláíró petícióban tiltakozik, küld levelet Lázár György miniszterelnöknek, az Írószövetségnek és a Magyar Pen Clubnak. Monográfiájában Csizmadia Ervin tanulságosnak mondja, hogy ellentétben az 1979-es Charta-nyilatkozat több mint 250 aláírójával ezt a felhívást csak 71 értelmiségi írta alá. A november 10-én előzetes letartóztatásba helyezett (cseh)szlovákiai magyar geológus, Duray Miklós ügyében az előzetesen tervezett aláírás-akció viszont kudarcba fulladt. Miután Duray elismerte, hogy ő készítette a Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottsága nevében azt a dokumentumot, amely a magyar kisebbség tarthatatlan helyzetéről számolt be, hogy egy londoni székhelyű kisebbségi ügyekkel foglalkozó szervezethez továbbítsa, a letartóztatást követően 1983. január 31-én bíróság elé állították. A tárgyaláson megjelent Cseres Tibor, Csurka István és Mészöly Miklós magánszemélyekként, de aligha nekik, hanem a nemzetközi érdeklődésnek köszönhetően a peres eljárást előbb elhalasztották, majd felfüggesztették. A korábban sikertelen akció mégis sikerrel – noha célját tekintve eredmény nélkül – zárult: Duray s egyáltalán a csehszlovákiai magyarság mellett kiállva 350-en írták alá, magánlevélnek szánva, azt a petíciót, amelyet az Elnöki Tanács elnökének, Losonczi Pálnak címeztek, de elküldték a budapesti csehszlovák nagykövetségen keresztül Csehszlovákia államfőjének, Gustav Husáknak is.

Duray a börtönnel fenyegető útján továbbhaladt 1984-ben is, hogy az év végén, miután a „köztársaság külföldi érdekeinek megkárosítása", továbbá

„izgató hírek terjesztése", s főként az „alkotmányos rend felforgatása" vádjával elítéljék, tizenkét hónapig fogságban is tartsák. A fő ok a *Kutyaszorító* című kötetének amerikai, a Püski Kiadónál 1983 tavaszán történt megjelentetése volt – azé a könyvé, amely alcíme szerint „önéletrajz és beszélgetés önmagammal". Ellentétben Janics Kálmánnak a csehszlovákiai kisebbségi magyarság legtragikusabb, az 1945–48 közötti esztendőket „meghökkentő adatokkal" bemutató, *A hontalanság évei* című könyvével, egyetlen adatot sem közöl, de a „romló folyamatok emberi dokumentumait" igen. „A görcsös kapaszkodást a megmaradásért." Az utóbbi mondat, jelző nélkül, annak a Csoóri-esszének a címe, amelyik a Duray-könyv előszavaként jelent meg, s amely Révész Sándor szerint az „első explicit rendszerellenes írás, a Kádár-korszakban, amely a nép-nemzeti szárnyon született". A bevezető a kisebbségiek jogfosztása miatt nem egy ország, Csehszlovákia vagy Románia kormánya ellen emelt szót, hanem általában „a szocializmus végiggondolatlan eszmerendszere és gyakorlata" ellen, felelősnek tudva az Egyesült Államokat „jóhiszemű dilettantizmusa", a Szovjetuniót pedig „a harsány és igézetes, de hamisításon nyugvó internacionalizmusa" miatt. A kisebbségek kollektív jogainak kivívását – állította Csoóri – a szocializmusban több tényező is hátráltatta, tette lehetetlenné. Például az egypártrendszer, mert „a többpártrendszerű országok nacionalizmusa sohasem lehet olyan féktelen és diktatórikus", az egymással vetekedő pártok valamelyikének „föltétlenül fel kell vállalnia a nemzetiségek gondjait". A magántulajdon megszüntetésével az egyén elvesztette gazdasági támasztékát, „tökéletesen elveszett állampolgárrá változott", szól az érvelés, hangsúlyozva, mit jelentett a kisebbséget lelkileg, morálisan és nyelvileg morálisan védő egyházak „megroppantása", s mit a gyors iramú város- és iparfejlesztés, a munkaerők faluról városra terelése.

Csoóri vállalta az írását akkor is, amikor már bizonyossá vált, súlyos büntetésekre számíthat: „lelkiismereti parancsnak engedelmeskedett" – hangoztatta, mielőtt az MSZMP Központi Bizottságának Titkársága június 13-án határozatot hozott volna az ügyében. Ez kiterjedt arra, hogy politikai érdekű és tartalmú írásait a lapok nem közölhetik, nyilvános fellépéseit az illetékes szervek nem engedélyezhetik – de felhívták a figyelmet arra is, hogy el kell érni, az „adminisztratív intézkedéseket a kérdés iránt érzékeny értelmiségi közvélemény értse és elfogadja". Az elfogadás érdekében és reményében döntöttek arról is, hogy nyilvánosan kell reagálni az esszére, ami végül szeptember közepén meg is történt: az *Élet és Irodalom*ban Hajdú János írt *Utószó egy előszóhoz* címmel egy nem csak az írótársadalomban óriási tiltakozást kiváltó cikket. Jóval előtte még, június 28-ára összehívták az Írószövetség kommunista aktíváját, megtárgyalni az intézkedések következményeit, hatásait. A pártonkívüli meghívott, Fekete Gyula roppant ravasz, dupla fenekű hozzászólását így rögzítette a jegyzőkönyv: az író „szóvá tette azt, hogy szerinte a kommunisták az utóbbi időben az Írószövetség különböző vitafórumain »elgyávultak«". Ezt egyébként már korábban maguk a párttagok is megállapították. Fekete Gyula elmondta: a hallgatás őt aggodalommal tölti el, mivel gyengíti a demokratizmust, és oda vezethet, hogy

„a kultúrpolitikai irányítás elvei, a vitákban esetleg alulmaradva, majd adminisztratív úton érvényesülnek". Az Írószövetség azonban nem hallgatott, nem gyávult el: előbb az elnökségi ülésen keltek ki „a Csoórival kapcsolatos eredeti szankciók 'boszorkányüldözéssé fajuló' bővülése miatt", majd a választmány biztosította rokonszenvéről a költőt, határozatot azonban nem hozott, nyilatkozatot nem adott ki – talán a szeptember 22-én ismét összehívott kommunista aktíva tartotta vissza ebben, talán az, hogy a *Mozgó Világ* éléről ugyanekkor távolították el Kulin Ferencet.

A felmentését megelőző tárgyalások, procedúrák közben sem tétlenkedhettek a párt kulturális politikájának irányítói: Románia és Csehszlovákia, az *Ellenpontok* szerkesztői és Duray után, vagy inkább velük egy időben, nem tehették meg, hogy ne vessék Jugoszláviára is vigyázó tekintetüket. Muszáj volt két irányban is éberen figyelniük. Egyfelől számolniuk kellett azzal, milyen következményei lesznek a magyar külügyminiszter-helyettes (Roska István) tiltakozásának, aki a jugoszláv nagykövetségen szót emelt amiatt, hogy az *Új Symposion* magyarországi ellenzéki szerzőket közöl. Másfelől ha diplomáciai lépéseket nem is, de válaszokat fontolgathattak a VKSZ, a Vajdasági Kommunista Szövetség szabadkai községi bizottságának (!) arra a közleményére, amely *Határozottan elutasítunk minden külső beavatkozást* címmel jelent meg a *7 Nap* című újságban. A „külső beavatkozó" Illyés Gyula volt, akivel a *Frankfurter Rundschau* újságírója készített interjút (1982. december 21.), amelynek az állításait Bori Imre irodalomtörténész az újvidéki *Magyar Szó*ban (1983. febr. 20.) elfogadhatatlanoknak minősítette Még *Illyés Gyulától sem!* című „válaszában". Főleg azt sérelmezte, hogy: „Illyés Gyula a jugoszláviai magyar értelmiséget megalkuvónak, a maga magyar nemzetiségével mit sem törődőnek tartja, olyannak, amely nemzetiségi tudata híjával van, képtelen tehát a »hatékony önvédelemre« is. Jugoszláviát többek között azzal vádolja, hogy véghez vitte a »városi központok magyartalanításának folyamatát«". Bori, mert az interjúban szó esik a trianoni határok „igazságtalan" voltáról, még „revíziós nézetei" miatt is támadja Illyést, nyomatékosítva, hogy az „ötágú síp" modelljét sem fogadta el tőle. Az interjú úgy kapcsolódhatott az *Új Symposion* dolgához, hogy a folyóirat 1982. decemberi számában megjelent a Magyarországon tiltás alá eső *Egy mondat a zsarnokságról* – az emlékezet úgy őrzi, hogy ez, illetve a Tolnai Ottó-poéma, az *Orfeusz lantja* közlése volt a „közvetlen ürügy" a folyóirat szerkesztőségének a *Mozgó Világ*éhoz hasonló szétverésére, nem utolsósorban a főszerkesztő, Sziveri János 1983. május 9-ei eltávolítására. A leváltás ellen akció indult: csaknem 50 művész, alkotó írta alá azt a petíciót, amelyben az Írószövetség választmányát kérik fel „hivatalos" tiltakozásra.

Ennyi beadvány, tiltakozás után 1984 csendesebbnek, nyugodtabbnak ígérkezett. Ezt a benyomást erősítette meg, hogy amikor nyáron a népi ellenzék tizenkilenc képviselője levelet intézett személyesen Kádár Jánoshoz, akkor a levél hangját elfogadhatónak, normálisnak tartó pártfőtitkár a Politikai Bizottság egyetértésével megbízta Aczél Györgyöt, hogy tárgyaljon a beadvány

készítőivel javaslataik megvalósításának esélyeiről. A javaslatok a Bethlen Gábor Alapítvány, ezzel együtt egy kisebbségügyi államtitkárság vagy bizottság létrehozására, a *Hitel* engedélyezésére, az Erdély történetéről szóló kötet kiadására, a Magyarságtudományi Intézet megalapítására s a határon túl is fogható, magyar nyelvű tévéadás elindítására vonatkoztak. A tárgyalások többször folytatódtak, míg a Politikai Bizottság döntése értelmében a Központi Bizottság Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályának ősszel javaslatokat kellett tennie a beadvánnyal kapcsolatban. A Kulturális Osztály a jelentésében elősorolta, hogy a Bethlen Alapítvány dolgáról 1980 óta már többször tárgyaltak a Művelődési Minisztériummal egyetértésben. A *Hitel* kérelme sem új fogantatású, hanem 1981-es, legutóbb 1984 márciusában Domokos Mátyás terjesztette be. A Magyarságkutató Intézetnek az Országos Széchenyi Könyvtár keretében történő létrehozásáról az Agitációs és Propaganda Bizottság döntött (az Intézet végül 1986-ban alakult meg). Az *Erdély története* elkészült (megjelent 1986-ban). Egy kisebbségügyi „operatív bizottság" is létrejött kizárólag a Központi Bizottság különböző osztályai, valamint a Művelődésügyi és a Külügyminisztérium képviselőiből, azaz nem teljesült a levélíróknak az államtitkárság felállítására vagy egy magas szintű bizottság létrehozására vonatkozó javaslata. Mint ahogy nem engedélyezték sem a *Hitel*t, sem a Bethlen Gábor Alapítványt – a javaslattevők egyike, Bíró Zoltán úgy emlékszik, elhatározták, küldenek még egy levelet Kádárnak, kifogásolva, „a saját politikai bizottsági döntéseiket sem hajtják végre", s ekkortól vált meggyőződésükké, „a hatalommal semmiféle további egyezkedésnek nincs értelme és nincs helye, az együttműködés minimumának sincs esélye és létjogosultsága ezek után".

A hatalomnak ugyanez lehetett a meggyőződése, mindjárt azután, hogy olvasta az *Új Forrás* 1984. októberi – éppen októberi! – számában Nagy Gáspár *Öröknyár: elmúltam 9 éves* című versét, ennek is kiváltképp a felszólító módú postscriptumát: „egyszer majd el kell temetNI, / és nekünk nem szabad feledNI, / a gyilkosokat néven nevezNI", amely a nagy betűkkel szedett főnévi igenévvel, a NI-vel félreérthetetlenül Nagy Imre miniszterelnökre utalt, akit abban az évben, 1958-ban végeztek ki, amikor a költő épp elmúlt kilencéves. A Központi Bizottság illetékes – kulturális – osztálya „a politikai szövetség elemi normáit" megsértő, súlyos provokációnak minősítette a költeményt, büntetésként a folyóirat főszerkesztő-helyettesét, Monostori Imrét a megyei Lapkiadó Vállalat „szigorú megrovásban" részesítette, a lírai rovat vezetőjét, Sárándi Józsefet pedig elbocsátotta az állásából. A költő „vétkét" úgy akarták megtorolni, hogy követelték, az Írószövetség mondassa le a titkári tisztségéről. Ám minek utána a választmány erre nem mutatott hajlandóságot, 1984 végén a pártközpont felfüggesztette az együttműködést az Írószövetséggel, amelynek az elnöke, Hubay Miklós és főtitkára, Jovánovics Miklós lemondott volna a tisztségéről, amit Köpeczi Béla művelődési miniszter nem fogadott el. Az ügy 1985 márciusában Nagy Gáspár önkéntes lemondásával látszott lezárulni. Mintegy a politikától való függetlenségüket hangsúlyozva – ellenhatásként? –, ebben az évben alakult

meg az Örley István Baráti Kör, hogy „kizárólag szellemi és irodalmi értékekre alapozza működését". Az alapítók tagjai között egyaránt voltak írószövetségi és JAK-tagok: Balassa Péter, Esterházy Péter, Lengyel Balázs, Mándy Iván, Mészöly Miklós, Nemes Nagy Ágnes, Radnóti Sándor, illetve Garaczi László, Györe Balázs, Kukorelly Endre, Szilágyi Ákos, Szkárosi Endre és mások. A politikai „gondolkodást" jellemezte, hogy ha a kör a tagjainak névsorán változtatni akart, akkor azt be kellett jelenteniük az Írószövetség titkárságán.

1985. június 14–16-án rendezték meg, 45 személy részvételével, a monori tanácskozást, ahol az írókat szinte kizárólag a népi-nemzeti ellenzék tagjai képviselték, többek között Csengey Dénestől Fekete Gyulán, Kiss Ferencen, Tornai Józsefen át Csoóri Sándorig és Csurka Istvánig. Az utóbbi *Új magyar önépítés* című nyitó előadásának hangsúlyos gondolata volt, hogy „1956. november 4-e óta a magyarság nem a saját történelmét éli", s hogy „A magyar lélekben minden érvénytelenné vált. A vidám barakkban nihilisták vigadoztak." Felvetette, hogy az iskolarendszer a hatalom céljainak megfelelően alakítja a gyerekeket, ezért be kell oltani azzal a gondolattal a családot: „a gyermeked a tiéd, jogos és kötelességed megkövetelni, hogy úgy neveljék, ahogy te akarod […] Ez legalább annyira fontos, mint a gazdasági reform." Kikelt az ellen, hogy „a kulturális terelő helyeket", a tömegkommunikációt elözönlik a „senkik", a „kultúrbugrisok", akik útját állják „minden egészséges társadalmi mozgásnak, a 'népi emelkedés liftjének'". Csoóri *Eltemetetlen gondok a Duna-tájon* címmel tartott előadást, abból indulva ki, hogy „Egy-két esztendő alatt zuhant rá az országra a fölismerés: körös-körül minden szomszédos államban veszély fenyegeti a nemzetiségi sorba süllyesztett hárommilliónyi magyart", miközben „baj van az egész magyarság lelki-szellemi életével. Hiányzik belőle a tartás, hiányzik a nemzettudat, a veszélytudat, a jövőtudat, csupán a jobbléthez igazodó ösztöne élénk. S a Kádár-korszak is ezt növesztette benne legnagyobbra". Mindenek ellenére zárszavai derűlátóak voltak: „Magyarország 1956 óta és a meghirdetett gazdasági reform következtében annyira a világfigyelem elé került, hogy a száz esztendők óta ránk dobált gyalázatot most rázhatnának le magunkról leginkább. Végre hisznek nekünk!" Optimizmusával sem értett egyet mindenki, ahogy a látleletéhez is fűztek megjegyzéseket. Tamás Gáspár Miklós szerint Romániában nem a magyar kultúra beolvasztására, hanem a kiirtására törekednek, s hogy itt annak, amit teszünk, „ha nincs igazi praktikus haszna, elképzelhetetlenül nagy és erős lelki támaszt jelent az ottaniaknak". Konrád György felvetette, Magyarországnak mindent meg kell tennie az áttelepülni akaró kisebbségi magyarok befogadása érdekében.

Az előadások és hozzászólások szövege 1985 szeptemberében szamizdat formájában meg is jelent; a pártközpont érintett osztálya a Politikai Bizottságnak küldött 1986. február 10-ei tájékoztatójában azt tartotta a tanácskozás jellemzőjének, hogy „jelen volt a polgári radikális és az ún. népi csoportosulás valamennyi ismert képviselője. A meghívottak köre tudatos törekvést mutat a nyitásra: először szerepeltek együtt közgazdászok, szociológusok, írók, történészek,

környezetvédők." A tájékoztató külön kitért Csurka előadására, mint a „legszélsőségesebb hangvételű" megnyilvánulásra, de megemlítette azt is, hogy előterjesztés készül az ellenzéki-ellenséges tevékenységről, amelyet – a harmadik ellenzékhatározatot – a Politikai Bizottság július elsején adott ki. Ez a dokumentum azonban már számba vette az év legjelentősebb eseményén, a Budapesten október 15-én kezdődő és hat hétig tartó Európai Kulturális Fórumon történteket, kiváltképp pedig az ennek ellenpárjaként a Nemzetközi Helsinki Emberi Jogi Szövetség szervezte Alternatív Kulturális Fórumon elhangzottakat. Az előbbi a tekintetben kudarccal zárult, hogy a nemzeti kisebbségek kulturális jogainak biztosításáról szól határozati javaslatot a román delegáció nem írta alá. Az utóbbin, amelyet október 15–17-én magánlakásokban tartottak neves külföldi alkotók – Danilo Kis, Susan Sontag – részvételével, a hatalom köreiben leghosszabb ideig visszhangzó előadást Csurka István tartotta *Az elfogadhatatlan realitás* címmel. Alapeszméje: „Együtt élni a realitásokkal ma annyit tesz: elfogadni az elfogadhatatlant. Együtt élni a realitásokkal ma a szabadság hiányának különböző fokozatait jelenti. Együtt élni a realitásokkal ma önfeladást jelent." A Politikai Bizottságnak szóló, a pártközpont kulturális és a külügyi osztály készítette jelentés szerint a fórum „egyértelműen a szocialista országok ellen irányuló […] propagandarendezvény" volt, a húsz magyar jelenlevő között Csurkán kívül Csoórit említették, az ugyancsak részt vevő Kodolányi Gyulát nem.

A hatalom szerkezetének változtatási szándékára vall, hogy hosszú évek után először az 1985 nyarán tartott országgyűlési választásokon lehetett kettős jelöléssel élni, illetve 71 ún. spontán jelölt is indulhatott. A tájékoztatás- és művelődéspolitika szigorának enyhítését, a tabutémák lassú „feloldását" ígérte, hogy október végén Aczél György Ozorán Illyés Gyulára emlékezve „rehabilitálta" az *Egy mondat a zsarnokságról* című, a nyilvánosság elől addig elzárt költeményt, amelyet a következő évben „törvényesen" válogattak be a *Menet a ködben* című kötetbe. Ugyancsak fordulatot ígért, ha felet is, hogy a *Mozgó Világ* 10. számában napvilágot látott az a sokáig „elfektetett" Berecz János-interjú, amelyik a párt Központi Bizottsága ideológiai és propaganda ügyekkel foglalkozó titkárának az *Ellenforradalom tollal és fegyverrel, 1956* című 1969-es kötetében foglaltakhoz képest némileg árnyaltabban fogalmazott. 1956, mondta, „a hatalom és a társadalompolitika szempontjából ellenforradalom, a tömegek mozgását, a nagy tömegek mozgását tekintve viszont forradalmi tartalommal is bírt". A hatalmi törekvések összehangolatlan voltáról árulkodott, hogy Aczél ozorai beszédével szinte egy időben Lakiteleken rendezett Antológia-est házigazdáját, Lezsák Sándort amiatt is bocsátották el az állásából, mert magnófelvételről elhangzott az *Egy mondat a zsarnokságról*.

1986 tehát meghozta az MSZMP Politikai Bizottsága harmadik ellenzékhatározatát, amely ismét a pártközpont Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztálya jelentésére épült. Ebben új elemként tűnt fel és tért vissza az a megállapítás, hogy „több kérdésben, így a politikai intézményrendszer továbbfejlesztésének, a gazdaságpolitika irányvonalának, valamint a nemzeti-nemzetiségi

kérdés kezelésének megítélésében a párton belül sincs meg a szükséges egység". Két „ellenzéki-ellenséges" tevékenységeket folytató csoportot nevezett meg, az ún. „polgári radikálisokét" és a „nacionalista vagy nemzeti radikálisokét". Nézeteik főleg a vidéki művelődési intézményekben, folyóiratokban, népfőiskolai mozgalomban terjednek. Külön felhívja a figyelmet arra, hogy néhol párttagok is szerepet vállalnak ellenzéki akciókban. A körükben – emeli ki – „Nem egységes a különböző ellenzéki csoportok veszélyességének megítélése sem; vannak, akik csak a polgári radikális csoportosuláshoz tartozókat tekintik 'ellenzéknek', s úgy ítélik meg, hogy az ún. nemzeti radikális csoportosulás lényegében ma is a szocializmus platformján áll; mások a polgári radikálisoknak a 'gazdasági reformok' és a 'demokratizálás' iránti elkötelezettsége miatt elnézőbbek ezzel a csoporttal szemben, és 'gazdaságellenes', a társadalmi reformok iránti közömbös beállítottságuk, valamint nacionalizmusuk miatt a nemzeti radikális irányzathoz tartozókat tartják a veszélyesebbnek." A határozat a jelentéshez képest nem tartalmazott új elemeket, legfeljebb az számíthat ennek, hogy egy, az ellenzék tevékenységének visszaszorítását szolgáló Konzultatív Bizottság létrehozásáról döntött – az első, 1980-as határozattal megalakított Operatív Bizottság helyett.

1986 meghozta aztán az újabb Csurka- és az újabb Nagy Gáspár-ügyet. Az írót január legelején a pártközpont munkatársai azért vonták felelősségre, mert a monori beszéde megjelent a *Nemzetőr*ben, s tudatták vele, emiatt nem engedélyezik a *Vizsgák és fegyelmik* című drámája vígszínházi bemutatóját. Tiltás, engedélyezés dolgában huzavona kezdődött, mígnem az író 1986. márciustól májusig tartó amerikai, kanadai, nyugat-németországi előadó körútja, továbbá a Püski Kiadónál megjelent *Az elfogadhatatlan realitás* című esszékötete véget nem vetett minden tárgyalásnak. A körúton például 1956-ot „csodának", „tünemény-nek" nevezte; hangsúlyozta, a maga állami keretei között élő magyarságban „nincs egyetlen felelős fórum, amelyik nevén merné nevezni" a határon túli magyarság „felszámolásának" folyamatát. A Művelődési Minisztérium kérésére elkészített úti beszámolójában elismerte, hogy 1956-ot következetesen forradalomnak nevezte, s hozzátette, azért tette így, mert „ez a legbensőbb meggyőződésem". Mindezek után következett az ítélet: szilenciummal való büntetése. Műveit nem jelentethetik meg, darabjait nem játszhatják (sem a színházak, sem a filmstúdiók). A válasza erre az Írószövetségben felolvasott nyilatkozata volt, amelyben „irodalmi terrorintézkedésnek" nevezte elhallgattatását. Végül hangsúlyozta, akkor kíván visszatérni a kulturális életbe, ha megszűnik például „a vezetés eszméletlen, vegetáló kapkodása, szakszerűtlensége és anyag-, ember- és pénzpazarlása".

Nagy Gáspár esetében *A fiú naplójából* című versének közlése még súlyosabb következményekkel járt: a folyóirat, ahol megjelent, a *Tiszatáj* felfüggesztésével, megjelenésének fél évig tartó szüneteltetésével. S egyúttal szerkesztőinek, Vörös Lászlónak, Annus Józsefnek és Olasz Sándornak a menesztésével, Az „évtized legnagyobb kultúrpolitikai botrányát" (Pintér M.) voltaképpen másfél verssor

robbantotta ki: „és a csillagos estben ott susog immár harminc / évgyűrűjével a drága júdásfa". 1986 júniusában – ekkor jelent meg a költemény – a harminc év mi mást, mint 1956-ot juttathatta az olvasó eszébe, a júdásfa pedig, bibliai utalásával, az árulást, a forradalomét például, de a korábbi Nagy Gáspár-vers okán, Nagy Imréét is. Pál Lénárd, a Központi Bizottság kulturális titkára is így látta, a titkárságán így elemezve „az ismert hírhedt költő" versét: „tulajdonképpen az ellenforradalom leverése után eltelt három évtizedet árulásnak minősíti, és súlyosan sérti az egész […] önérzetünket, politikai érdekeinket". Ami a fegyelmik, retorziók kiszabását illetően a legkülönösebb: maga Kádár János javasolt s döntött, ami az ötvenes évek vége, a felfüggesztett Írószövetség újjáalakulása óta nemigen esett meg. A Politikai Bizottság ülésein imígyen szóla: „foglalkoztunk a *Tiszatáj*jal, s abban maradtunk – ez még mindig nem óriási adminisztratív lépés –, hogy egy ideig nem fog megjelenni. […] Indokok is vannak: nincs pénz, nincs papír, nincs szerkesztőség. És hat hónap alatt vagy össze tudunk hozni egy szerkesztőséget, és akkor meg fog jelenni, vagy nem tudunk összehozni, és akkor nem fog továbbra sem megjelenni. Az ország nem fog elpusztulni, ha nem lesz egy *Tiszatáj* című lap." A szüneteltetést összekötötte az ellenzék mozgolódásával, „működésével", mondván, addig kell várniuk, „amíg egy épkézláb szerkesztőség nincs, amit mi irányítunk, és nem a Csoóri, meg a Csoóri osztrák barátai és a mögöttük álló más barátok, nem tudom én, kik".

A hatalmi intézkedések elleni tiltakozás ez esetben sem maradhatott el: az Írószövetség választmányának 32 tagja – a 62 közül – kérte egy rendkívüli ülés megtartását, amelyet az elnökség szeptember 8-ára hívott össze, s ez után levélben fordultak a Központi Bizottsághoz és a Művelődési Minisztériumhoz, hogy vizsgálják fölül a döntésüket. A Debreceni Irodalmi Napokon október 30-án és 31-én, amelynek a tanácskozását *A tájegységek kultúrája és az irodalom* címmel hirdették meg, lényegében egyébről sem esett szó, mint a *Tiszatáj*ról. Kiss Gy. Csaba az irodalmi élet veszteségeként könyvelte el, ami történt, hisz a lap „fókusza és találkozóhelye lett a kelet-közép-európai régió irodalmának". Grezsa Ferenc kifogásolta, hogy a nemzeti sorskérdésekkel foglalkozó folyóiratot szeretnék „a régió önszemléletére visszametszeni", Csengey Dénes politikaelméleti fejtegetésbe kezdett a partneri viszonyról és a törvényességről, figyelmeztetve, „egy hatalmi állásnak a legitimitását napról napra újra kell teremtenie azzal, hogy azokhoz a viszonyokhoz, helyzetekhez, amelyek a jelenben fennállnak, úgy kapcsolódik, hogy a társadalom rá tudja mondani: ez a politika őt képviseli". A választmány hiábavaló próbálkozása után november közepén egy újabb aláírási akció eredményeként 114 művész, író, értelmiségi a Központi Bizottsághoz és a Minisztertanácshoz küldött levelet, felháborodva a hatalmi gőg, indulat, önkény miatt. Erre a levélre sem érkezett válasz, pedig várni lehetett, hogy az Írószövetség november végi közgyűlésén megint terítékre kerül a *Tiszatáj* s Nagy Gáspár ügye.

A hatalomnak azonban előtte még számolnia kellett azzal, hogy a radikális ellenzék, mint évek óta, most is megemlékezik 1956-ról, sőt, bizonyosan értesült

arról is, hogy a 30. évforduló alkalmából tanácskozást szerveznek. Ezt, különböző okok miatt ugyan csak december 5–6-án tartották meg, mégpedig Eörsi István lakásán, ám előtte nem maradhatott el egy újabb beadvány készítése, petíció aláírása. Kivételesen négy ország, Magyarország, Csehszlovákia, Lengyelország és az NDK ellenzéki személyiségeinek közös nyilatkozatával ünnepelték a forradalmat, hitet téve az öröksége mellett, amely „közös örökség és közös buzdító erő valamennyiünk számára". Az aláírók többek között a megosztott Európa békés egyesítését, demokratikus integrációját, a politikai demokráciát, a függetlenséget és a kisebbségek jogainak biztosítását fogalmazták meg céljukként. A londoni *The Times* állítólag úgy vélekedett a nyilatkozatról, hogy később Kelet-Európa Függetlenségi Nyilatkozataként lehet számon tartani.

És eljött a soron következő írószövetségi közgyűlés megtartásának ideje: november 29–30-a, amelyre a kulturális politika vezetői alaposan felkészültek, már a november 4-ei Politikai Bizottság-i ülésen megtárgyalva, milyen támadásoknak lehetnek kitéve, s milyen válaszokat adhatnak, illetve milyen válaszlépésekre szánhatják el magukat. Felvetődött, ha a közgyűlés „rossz irányt vesz", megalakítják az Írószövetség hatósági és konzultációs jogosítványait átvevő Irodalmi Tanácsot. Eldöntötték, ahhoz, hogy rendes mederben folyjék a gyűlés, összehívják a kommunista aktíva tagjait, a másfél száz párttagot, nyolcvan-száz íróval pedig külön is (el)beszélgetnek, a megyei pártbizottságok pedig a vidéki írókkal lépnek kapcsolatba. Az írószövetség választmányi ülésein történtekről értesülve a pártközpont kulturális osztályán azt sem tartották kizártnak, hogy felfüggesztik a szövetség vezető testületeit, akik helyett miniszteri biztosra bízzák az irányítást.

Ahogy várni lehetett, a közgyűlésen többen a *Tiszatáj* védelmében léptek fel, Kiss Gy. Csaba felolvasta a '114-ek' válasz nélkül hagyott levelét, Fekete Gyula, aki úgy érezte, „aknamezőn tartjuk a közgyűlésünket a szemben álló frontok között", nem hitte el, hogy „egy-két verssor miatt került hurok" a lap nyakára. Tornai József a hatalom érzéketlenségét bírálta, Csurka István pedig teátrális gesztusokkal hívta fel a figyelmet: „Ég az ecsedi láp!" Berecz János KB-titkár a párt- és az állami „vezetés" védelmében hozta fel, hogy „ultimátumokkal nem lehet párbeszédet folytatni", miközben különbséget tett, szembeállítani is igyekezve őket, a népi és a demokratikus ellenzék felfogása, magatartása között, az utóbbiakat „Rákosi-ovisoknak" nevezve. Csoóri Sándor azzal válaszolt, hogy Berecz nem a párbeszéd lehetőségét villantotta fel, hanem a „csöndes fenyegetés légkörét" hozta a terembe, „egy szelídebb paraszt-Révai" hangján. Sánta Ferenc a hatalom gyengesége s nem az ereje jelének látta a *Tiszatáj* felfüggesztését és Csurka szilenciumát, felvetve, az országban kétszáz éve mindig az irodalomnak volt igaza a politikával szemben. Másfelől nézve, igen harciasan lépett fel Fekete Sándor, szembehelyezkedve az ellenzékkel, bátran kiállva a gazdasági-társadalmi reformok mellett, ugyanakkor elítélve a Berecz diktálta adminisztratív lépéseket Csurka és a *Tiszatáj* esetében. A rögtön a közgyűlés után, a Politikai Bizottság számára készült tájékoztatójában a pártközpont kulturális

osztályának vezetője, Radics Katalin a „konfrontációs törekvések fölerősödésével" jellemezte a közgyűlést, Konrád György és Mészöly Miklós hozzászólását visszafogottnak, Csoóriékét, az Albert Gáboréval együtt viszont a „legellenzékibbnek" tartva. A választmány összetételével viszont gondjaik támadtak, egyrészt, mert a 71 íróból mindössze 10 volt párttag, kiszorultak olyan „régi, kipróbált" kommunisták, mint Bata Imre, Garai Gábor, Molnár Géza, Király István vagy Ördögh Szilveszter, bekerült viszont a Tiszatáj-ügy két főszereplője, Nagy Gáspár és Annus József. „A választmány és az ezután megválasztandó vezető szervek működésétől függően egy későbbi időpontban lehet dönteni a szükséges lépésekről" – szólt a jelentés. Miután december 18-án kialakult az új elnökség és titkárság, elnök Cseres Tibor, alelnök Jókai Anna és Fekete Gyula, titkár Annus József, Kalász Márton és Kovács István lett, a Politikai Bizottság 29-én úgy határoz, hogy az új elnökséggel – tagjai között volt Csoóri, Csurka, Fodor András, Sánta Ferenc is – nem tud együttműködni, helyette megalakítja az Irodalmi Kollégiumot.

Hogy Cseres Tibor elnökségének 1989. november 25-éig tartó, csaknem kerek három éve alatt, az Írószövetség „legneuralgikusabb korszakában", „a sokáig süllyedni látszó hajón" hogyan kényszerült kormányozni – kiadatlan, kiadásra igen érdemes naplójának sűrű soros, apró betűs, harmincoldalas gépirata taglalja. Részletezi, hogyan próbáltak megküzdeni egy éven át a párt, a hatalom arra irányuló szándékával, hogy a szövetség szűnjék meg, vagy legalábbis váljék jelentéktelenné és működésképtelenné. A politika Köpeczi Béla miniszter kidolgozta taktikája az volt, hogy ennek érdekében a hatszázas létszámú szövetségből lépjenek ki a párttag írók – százötvenen voltak – és a velük gondolkodók. A január 14-én, az elnökségi ülésen Cseres kertelés nélkül tudatta, hogy a hatalommal „a párbeszéd, amely a múlt év második felében már akadozott, a közgyűlés végeztével valóban megszakadt". Baljós előjelnek tartotta, hogy „hírzárlat" van érvényben róluk, s hogy Köpeczi nem fogadta, mi több, „azt üzente vissza", „nem áll módjában" segíteni. „Ha szabad sommás magatartásbeli programot adni – folytatta –: most nem a hősi kiállásra, hanem diplomáciára van szükség. Most követelésekkel, kérésekkel nem állhatunk elő" – figyelmeztetett, kedvelt metaforáját használva: „Mindkét oldalról gyeplőeresztést kell elvárnunk."

A zablát azonban nem egyformán rángatták az egyik s a másik oldalon. Az írószövetségbe egyre-másra érkeztek a kilépési nyilatkozatok, párttagoktól, párton kívüliektől, Bata Imréétől, Juhász Ferencétől, Szabó Magdáén át Ördögh Szilveszteréig, Gyurkó Lászlóéig. A várthoz képest viszont igen kevesen voltak, huszonnyolcan – Cseres később elárulta a Szakolczay Lajos készítette interjúban, hogy a legutolsót, Köpeczit maga szólította fel kilépésre, mondván, nem lehet a szövetség tagja, akinek az ott folyó munkára kell felügyelnie. A miniszter válasza nyilvános volt: „eljött a gondolkodás ideje arról, hogy miként alakuljon az Írószövetség szerepe" – írta a *Népszabadság* 1987. január 31-ei számában *A művészeti szövetségek közgyűléseiről*.

A fenyegetéssel fölérő cikk az után jelent meg, hogy a kilépési kampány, a hamar visszalépők meaculpázását tekintve, az „álszentek összeesküvése" (Bulgakov) kudarcot vallott, az a próbálkozás sem járt sikerrel, hogy január 26-ára összehívták a kommunista aktívát, mintegy kilépésre bátorítva a tagokat. Az egykori – a Cseres naplójába jegyzettekkel egybehangzó – szamizdatos tudósítás szerint Szerdahelyi István volt a szakítás fő szószólója, ám szinte teljesen magára maradt, miután többen tiltakoztak a szövetség felbomlasztása ellen. A legszenvedélyesebben tán Gáspár Margit azzal példálózott, hogy ürgeöntéssel próbálkoznak, miközben az egész terep síkossá vált. Németh G. Béla példázata sejtelmes: „nem lehet hittéríteni a hottentották előtt". Nemes György bejelentette, ő még soha nem lépett ki, sem a családból, sem a pártból, sem a szakszervezetből, az Írószövetségből sem fog. Tőkei Ferenc úgy ítélte meg, az ügyet nem lehet adminisztratív úton rendezni, hisz a párttaggyűléseken élesebb hangok is vannak. A változás mögött, mondta, „az ország közhangulatának általános romlása rejlik, amivel a pártnak szembe kell néznie".

A kommunista aktíva körüli napokban Cseres és Köpeczi négyszemközti beszélgetésében az utóbbi az együttműködés akadályának tartotta Annus József szerepét, sőt, „sztálini kreációnak" nevezte az egész szövetséget. A „megoldási lehetőségek" között tárgyaltak arról, amiben utána hónapokig nem tudtak egyezségre jutni, legyenek „kooptálások mind a választmányban, mind az elnökségben s titkárságban is". Közben az elnök Cseres Aczél Györggyel is egyeztetett. A napló ezt így rögzíti: „Csomagtervem: kit kellene kiiktatni. Nagy Gáspárt említem, ő (ti. Aczél) hozzáteszi, talán Annus Józsefet is. Én kooptálandókat említek, elsősorban Koczkást, Királyt, Boldizsárt. Ő Juhász méltatlan kiszavazásáról beszél. Én a csere fejében észrevétlenül kárpótlást említek. A három népszerűtlen szerkesztő közül legalább egyiket, Batát s helyette olyan szerkesztőt, aki a *Hitel* helyett kissé a MISZ szócsövévé tudná tenni az *ÉS*-t. Ezen nagyon elgondolkozik, sőt, helyesel." Azok után, hogy a három személy kooptálását a választmány elfogadta, s hogy a titkárok közül Annus mellett lemondatták, lengyel kapcsolatai miatt, Kovács Istvánt, és Nagy Gáspárt is távozásra akarták bírni, a művelődési miniszter kijelentette, hogy az egész Cseres terve volt, s hogy ők „a kooptálást nagyon problémásnak tartják", mégpedig jogilag. Április 11-ei naplóbejegyzés: Pál Lénárd, az MSZMP KB titkára szerint sem a párt, sem a kormány nem hagyja jóvá a kooptálást, „mert mit szólnának később, hogy éppen ők rúgták fel az alapszabályokat". A helyzet abszurd voltára Hernádi Gyula világított rá, nevetségesnek mondva, hogy Köpeczi „bennünket a demokrácia oldaláról – véd-támad".

Gyeplőeresztéssel a másik oldalon nemigen próbálkoztak. Annak gondolata, hogy a minisztertanács mellett alakuló kulturális tanácsadó testület keretén belül legyen egy Írói Bizottság, lassan elfelejtődik. Felvetődik viszont, február közepén, hogy a szövetség feladatát át kellene ruházni a PEN-re. Márciusban már egy harmincöt tagú Irodalmi Kollégium szervezésével kísérleteznek, választmányi tagokat is kérdezve, vállalnák-e a tagságot. Cseres azt tanácsolja

nekik, csak halasszák, halasszák a választ. A „realizálás" halasztását kéri. Köpeczitől is, és a Kollégiumról nem is esik több szó. Amikor december 2-án a miniszter átadja „az Írószövetség korlátozását feloldó levelét", a kötőfék új fajtáját próbálja „bevetetni" velük. Látszólag sikerrel jár, hisz 1988. január 4-én együtt, egyetértésben alapítanak meg egy negyvennégy tagú tanácsadó testületet. „Jellegadó személyiségeik" olyanokkal, mint Nemes Nagy Ágnes, Kardos G. György, Czine Mihály, Juhász Ferenc, Juhász Béla, Poszler György – felvetődött azonban, mindjárt az első ülésen, hogy mi a dolguk, feladatuk. Egy rádióműsor, a *Mindennapi irodalmunk* riportere, Varga Lajos Márton vetette fel Cseres Tibornak és Vajda Györgynek, hogy nem teljesen tisztázott, „szakigazgatási, irodalompolitikai, kulturális politikai kérdésekhez akar-e hozzászólni a testület, milyen tényleges illetékességgel és mennyiben gyakorlatiasan". A miniszterhelyettestől meglepő választ kapott: „ez a valóságban sem tisztázott eléggé". Az elnöktől: a testületnek az lesz a feladata, hogy „amikor egy-egy fontos, általános érdekű probléma felmerül, instruálja a minisztert a tekintetben, hogy milyen teendők várnak rá, milyen teendőket vállaljon". Másféle kötőféknek látszhatott aztán a Magyar Értelmiség Országos Tanácsa, az Írószövetség, a Hazafias Népfront, az MTA, a MÚOSz és a TIT közös kezdeményeseként. Ez Cseres szerint olyan testület lenne (lett volna), „ahol a humán és műszaki értelmiség együttműködve lépne fel a kormányzatnál".

A napló személyes tanúsága szerint az Írószövetség vezetői közül sem mindenki értett egyet az elnökkel, a „csomagtervével", amelyet „sub rosa" tartott. A két alelnök közül Fekete Gyula eleinte egyetértéséről biztosítja, utóbb a kooptálást „metélésnek" hívja. Jókai Anna szintén elégedetlen: szalámitaktika helyett: „macskafarka-taktika", mondja. Önéletírásában, az *Átvilágítás*ban is azt emeli ki, hogy nem vonták be a történésekbe, „az események egyre gyakrabban az Írószövetségen kívül zajlottak", s ha Cserest kérdezte, mit intézett, azt felelte: „ha a hajam tudná azt, amit a fejem, kopaszra nyiratkoznék".

Cseresnek kényszerítő alkalma adódott arra, hogy válaszoljon az őt ért, szinte kizárólag a tárgyalási módszerére, a „sub rosa"-stílusára vonatkozó felvetésekre. Kivételesen a nyilvánosság előtt zajlott az a vita, amely utóbb elnöki munkája értékeléseként is felfogható, s amelynek kezdeményezője a szövetség kritikai szakosztály vezetősége volt, név szerint Alexa Károly, Balassa Péter, Berkes Erzsébet, Bojtár Endre, Görömbei András, Kis Pintér Imre, Lengyel Balázs és Varga Lajos Márton.

A *Kortárs* 1989. februári számában közzétett vitairatuk (*Az Írószövetség reformjához*) első pontjának bevezető passzusa így szólt: „Kétségtelen, hogy az Írószövetség erőit a közgyűlés utáni időszakban az állami-politikai felügyeletből eredő függőségi viszony újrarendezése kötötte le. Megítélésünk szerint hiábavalóan, mert csak a korábbi viszonyt sikerült helyreállítani, ráadásul nagy áldozatok árán, hiszen az újrarendezési kísérlet erkölcsileg-szakmailag kompromittáló, túlzott egyezségkeresésben fejeződött ki. Erre vall, hogy engedtünk a demokratikusan választott tisztségviselők felmentését s a hivatali presztízs-

igényeknek megfelelő újak kooptálását szorgalmazó követeléseknek, vagy hogy hallgatólagosan bár, de elismertük a központosított újraelosztás privilégiumát, egyszersmind – kompromisszum helyett alkut kötve – azt, hogy e támogatásért politikai-erkölcsi ellentételezés jár." Cseres higgadtan fogadta e summázó véleményt. A folyóirat következő számában a *Válasz és kommentár* határozottan állítja, „Deputáció-jellegű, heterogén véleményű bizottságokkal a meglévő káosz eloszlatása nem lett volna lehetséges", „ezért a 'tagság feje fölött' kellett s még kell is az érdekérvényesítő ('érdekkijárási)' műveletet vezetni". Az áprilisi számban *A választmányi ülés vitája az Írószövetség reformjáról* címmel összefoglaló jelent meg, Cseres munkájáról a többség elismerő véleményével. Csurka azt hangoztatta, „az elnökséget meg lehet róni, de az elnököt nem. Létünkért küzdött." Miután a parlamentben épp a többpártrendszerről folyt a vita, nagy összegű fogadást ajánlott, hogy többpártrendszer lesz, s az Írószövetség „megtalálhatja politikai szerepét, ha akarja". Fekete Gyula a kritikusok szövegét olvasva úgy érezte, „lóhátról beszélnek" vele. Varga Lajos Márton mint érintett szerint ők tisztelik a szövetség vezető testületeinek eredményeit, „becsüljük Cseres Tibor erőfeszítéseit". Kis Pintér Imre szerint számítani lehetett arra, hogy „a csatát megnyerjük, de a háborút nem, legalábbis nem erkölcsi értelemben. Tapasztalnunk kellett: ahogyan önbecsülésünk rohamosan csökkent, egyre fásultabbá váltunk a többnyire megszégyenítő alkudozásokban." Fölvetette, „réges-rég követelnünk kellett volna a közgyűlés nyilvános rehabilitálását, a *Tiszatáj* régi szerkesztőinek visszaállítását és így tovább". A legvégén Lázár Ervin vette védelmébe Cserest, hogy megtette, amivel megbízták, s ezután is „tartsa életben az Írószövetséget".

A kritikai szakosztály vitairata mellett több, az Írószövetség működését és személy szerint Cseres Tibor munkáját, szerepét bíráló írás jelent meg. Az *Új Tükör*ben (március 26-án) a *Kétélű kardok* szerzője, Fábri Péter attól tartott, hogy a „sztálini mintára létrehozott" Magyar Írók Szövetsége „ismét retrográd szervezetté válhat. Tömbszerű egységével, tagolatlanságával, vezetőinek és tagjainak szándékától *függetlenül* hatalmas akadályként gördülhet az irodalmi élet demokratizálásának útjába." Kifogásolta, hogy a választmány úgymond „tetemre hívta" Spiró Györgyöt egy verséért, a legfrissebb példák közül pedig azt hozta fel, hogy meg akarta szerezni magának az *Élet és Irodalm*at, a „paternalizmus foglyául" a minisztériumtól segítségét, támogatását kérve. Amikor Cseres Tibort elnöksége utolsó hónapjaiban munkája, tevékenykedése eredményeiről kérdezte Papp Mária (*Világ*, 1989. szept. 21.), ő egyrészt arra emlékeztetett, hogy „az írószövetség volt az egyetlen szervezet az országban, amely megkérdőjelezte a Kádár-rendszer legitimitását", másrészt pedig arra a döntésükre hívta fel a figyelmet, hogy a tagjaik ellenzéki irányú törekvései ne a szövetségben, hanem „külső tömörülések létrehozásában" öltsenek testet. „A szövetség lényegében két pártot is alapított – mondta. Az MDF-re és az SZDSZ-re gondolok." Hónapokkal később, immár túl a november 25-én tartott közgyűlésen, a Cserest felváltó Göncz Árpád elnökké jelölésén, Tábor Ádám épp ezt a *„Két pártot is*

alapítottunk" című beszélgetést tartja fontosnak górcső alá venni (Egy felszólalás. *Világ*, dec. 14.). Szerinte nem egészen úgy történtek a dolgok, „pártalapításról" „eleinte szó sem lehetett, később pedig […] szó sem volt!" Szó szerint vette, amit Cseres képletesen mondott. Úgy érvelt, hogy az „MDF-et, igaz, tekintélyes szövetségi tag írók alapították 1987 kora őszén Lakiteleken, az SZDSZ, ill. elődje, a Hálózat alapításában azonban az íróknak már jóval kisebb szerepük volt, jóllehet néhány szintén tekintélyes író valóban részt vett benne, és a magját alkotó demokratikus ellenzék első nyilvános demonstratív fellépése a szövetség Örley-körének ugyancsak '87 őszi hajókirándulásán történt. De mindez a szövetségtől teljesen függetlenül!" Cseres néhány mondatban reflektált, elmondta, „nem a szövetség alakított pártokat, hanem a belső egység ernyője alól kiengedte azokat a véleményeket, amelyek pártformákban realizálódtak". Ugyanebben a lapszámban (tehát: *Világ*, 1989. dec. 14.) jelent meg Torma Tamás beszélgetése Kukorelly Endrével *Szelekció vagy frakció?* címmel, alcímben: *A jelentéktelen írók tömege bizony fél a változásoktól.* A beszélgetés apropója az volt, hogy az írószövetség december eleji tanácskozásán harminc író Új Magyar Irodalom névvel külön csoportosulást hozott létre, mivel úgy látták, a szövetség munkája nem igazodik a „gyökeresen megváltozott körülményekhez". A csoportosulásra főleg az késztette őket, hogy a választmányba Szörényi Lászlón és Parti Nagy Lajoson kívül – „bár ők sem fiatalok már" – a november 25-én tartott közgyűlésen egyetlen ún. fiatal író sem került be, a szavazók az ő nevüket húzták ki, „ami azért aggasztó, mert valami hihetetlen frusztráció rémlik fel e mögött, félelem a fiataloktól, az újabb szemléletmódtól", „szorongás az újjal szemben". Az új magyar irodalom platformot azonban nemcsak fiatalok alkotják, hanem csatlakozott hozzájuk például Konrád György és Kodolányi Gyula, Esterházy Péter és Jókai Anna, Dobai Péter vagy Lengyel Péter. A különállásukból fakadó programjukon még nem gondolkoztak – mondta Kukorelly –, de úgy vélte, az írószövetségnek „elsősorban érdekvédelmi szervezetnek kell lennie."

Ez az érdekvédelem voltaképpen a különböző irányzatok létjogosultságának elismerését, „működésük" biztosítását jelentette. Azt, amit a politika is jóváhagyott immár. Egyrészt az 1987-es kormányváltással, másrészt rá egy évre az MSZMP országos pártértekezletén elfogadott, a kultúra irányítására és a sajtószabadságra is kiterjedő változásokkal, harmadrészt 1989 februárjában a többpártrendszer elismerésével, amelyet megelőzött Pozsgay Imre január végi nyilatkozata arról, hogy 1956 őszén népfölkelés tört ki Magyarországon, s nem pedig ellenforradalom: az egész Kádár-rendszer legitimációs alapját képező történelem-felfogás dőlt meg ezáltal. A párt, igaz, mindent bevetett hatalma fenntartása érdekében: 1988. június 16-án a rendőrség gumibotozással, letartóztatásokkal félemlítette meg a forradalomra – jelesül Nagy Imréék kivégzésének napjára – emlékező tüntetőket. Az október 23-ai tüntetést nem engedélyezik, november 29-én Grósz Károly, Kádár utódja az alakuló politikai szervezetek, mozgalmak – például az MDF – ellen lép fel, a Sportcsarnokban azzal fenyegetőzik, hogy akár erőszakkal is megvédik az egypártrendszert.

Ez annál is különösebb, mivel előtte egy héttel a párt Központi Bizottsága, majd az országgyűlés is elfogadta az egyesülési jogról, a népszavazásról, a gyülekezési szabadságról, valamint az Alkotmánybíróságról szóló ún. demokráciacsomagot.

Ebben a csomagban – képletesen – ott lehetett volna a *Hitel* folyóirat is, amelynek a megjelenésére tíz évet kellett várni, s amelynek a beköszöntő írásában, *A visszaszerzés reménye*ben Csoóri Sándor arra figyelmeztetett, hogy ha a jelenbeli „változások közben nem nevezzük meg vagy nem vesszük észre a morális problémákat, tovább mélyítjük csak az erkölcsi züllést". Azt gondoljuk – hangsúlyozta –, hogy „nekünk az élet hitelét, a szavak hitelét, a szétszórtságában is összetartozó nép hitelét, a lángok, a romok, a vér mocskai közé került ember hitelét is vissza kell szereznünk". Olyan program volt ez, amelynek a megvalósítására a legkülönbözőbb irányzatok, csoportosulásuk is szövetkezhettek volna. Tudjuk, nem így történt. Az irodalom kivívta a maga autonómiáját, az írók megnyerték a politikával szemben vívott csatát. Lehet, emiatt is, közben elveszítették az olvasóikat. Ide vágó idézet: 2000-ben *Kell-e még lázadni? A fiatal magyar irodalom esélyei az ezredfordulón* című beszélgetést közölt a *Magyar Nemzet* febr. 26-án. Miután a megkérdezettek sorra vették a tízéves folyóiratokat (*Théléme, Szépliteratúrai Ajándék, Az Irodalom Visszavág, A Sárkányfű, Prae*) L. Simon László mintha elégedettségének adott volna hangot, mondván, „az irodalmi élet kiszabadult a szövetség alól, tehát az irodalmi élet nem a szövetségben zajlik".

Utóirat: „A kor folyam, amely visz vagy elmerít, / Úszója, nem vezére az egyén, / kiket nagyoknak mond a krónika, / Mindaz, aki hat, megérté századát, / De nem szülé új fogalmakat. / Nem a kakas szavára kezd virradni. / De a kakas kiált, merthogy virrad" (Madách Imre: *Az ember tragédiája*. Konstantinapoly. Ádám mint Tankréd).

Horváth Péter

A szublunáris világ kataklizmája

Nádas Péter: *Rémtörténetek*

„Ennél nagyobb béke és nyugalom nem lehetett volna ezen a kényesen illatozó fényes nyári árnyékvilágon."
(Nádas Péter: *Rémtörténetek*)

A Nádas Péter munkáit régóta jól ismerő, széles nagyközönség és szakma körében a *Rémtörténetek* című regény valódi meglepetésként, s talán nem túlzás azt állítani, igazi szenzációként hatott. A mű jelentősen felülírta az előzetes olvasói elvárásokat, hiszen aligha számított bárki is hasonló műre az írótól, aki könyvével ismét bizonyította, hogy vállalkozó kedve és ambíciója nyolcvanévesen sem hagyta el. Sok izgalmas kérdést felvet a könyv, közülük is legelsőképpen, hogy milyen formátumú regény voltaképpen a *Rémtörténetek*, tekinthetjük-e a korábbi nagyregényekkel összemérhető újabb remekműnek vagy csupán kései jutalomjátéknak, amelyben a szerző kötelmek nélkül szabadjára engedte alkotó képzeletét. A kínálkozó kérdések megválaszolásához egy rövid visszatekintés erejéig érdemes kitérőt tenni, s röviden szemügyre venni a hatvan évet felölelő alkotói életút fontosabb, kapcsolódó állomásait.

Nádas írói pályáján az igazi szakmai áttörést az *Emlékiratok könyve* hozta el, az 1986-ban megjelent regény a 20. századi magyar irodalom történetének korszakos jelentőségű műve. Ez a megállapítás nem csupán a prózafordulatban játszott kezdeményező szerepénél fogva mondható el róla, a kivételes művészi megformáltságú kötet irodalomtörténeti szerepétől függetlenül is a legnagyobb prózaírói teljesítmények közé tartozik. Nádas egyik könyvében sem vállalkozott hasonlóan forradalmian újító irodalmi műalkotás megalkotására, mint az *Emlékiratok könyvé*vel. A nagyregény egymásba hurkolódó hosszú körmondatainak gondos stiláris kimunkáltságával és a „párhuzamos emlékiratokat" a legkülönbözőbb fikciószervező eljárások révén attraktív módon ötvöző impozáns kompozíciójával az irodalmi nyelv egy korábban ismeretlen episztemológiai dimenzióját tárta fel: emlékezet és képzelet, test és lélek érzéki textúrájának szenzuális élményvalóságát. Nádasnak első ízben ebben a művében sikerült teljes mélységében az érzéki értelemben kondicionált szenzuális élményt a maga sokféleségében kibontania, s az epikai világ esztétikai alapelveként kidolgoznia

Horváth Péter (1975) filozófus, irodalomtörténész.

Az írói látásmód a szenzualitásban talált rá végérvényesen legsajátabb kimondható igazságára, s az elkövetkező évtizedekben a szenzuális élménymatéria feldolgozása vált az aszketikus fegyelemmel megírt újabb és újabb kötetek fundamentumává. A nyolcvanas évek derekán az *Emlékiratok könyve* valódi mérföldkő volt a magyar epikában, ami új mértéket állított fel a kortárs próza számára, s a legmagasabb elvárásokat támasztotta a szerző jövőbeli művei vonatkozásában. A *Párhuzamos történetek* (2005) grandiózus szövegkorpusza immár az elbeszélésmód és nyelvi kifejezés hagyományosabb és letisztultabb eszközeivel élve tovább mélyítette és egyúttal a legteljesebb mértékben kiaknázta a vágyélményeibe alámerülő test érzékiségének és erotikájának ábrázolásbeli lehetőségeit. Az író a testek érzéki univerzumát a *Világló részletek* (2020) megírásával hagyta maga mögött, hogy az önéletrajzi műfajban is megcsillogtassa kivételes elbeszélőművészetét. Széles múltpanorámájának középpontjába a szülővárosát állította, rajta keresztül épült egymásba a budapestiek élete és a család története az autobiográfia alanyának emlékezetében. E kötetek mellett mindenképpen meg kell említeni a *Saját halál*t (2004), amelyben Nádas az 1993-ban személyesen megélt reanimációjáról szöveg és fotográfia összefüggésében oly módon adott számot, hogy a klinikai halál emberi tapasztalatát egy vadkörtefa éves életciklusáról készült fényképsorozat keretei közé illesztve mesélte el. E három, minden szépséghibájával együtt is, nagyszerű írói munka méltó folytatása volt az *Emlékiratok könyvé*nek, amelyeket formaalkotás, nyelvi vagy szemléleti invenció szempontjából azonban már nem az ismeretlenbe kalandozó újító kedv, hanem sokkal inkább az írói tőkét képező szenzuális élményben rejlő esztétikai potenciál lehető legteljesebb körű feldolgozása jellemzett. Nádas a kétezres években kiadott írásaival hosszú idő óta valóban elkényeztette munkáival népes olvasótáborát, s az igényesebb műkritikának sem maradt érdemi kifogásolnivalója az írói teljesítményt illetően.

Eme hevenyészett pályakép felrajzolását elsősorban nem az életmű öncélú bemutatása indokolta, inkább a *Rémtörténetek* méltányos megítélése miatt volt szükséges megtenni. A sikerlistákon előkelő helyet elfoglaló könyvet a hazai és a német recepció szinte egybehangzóan dicsérte, a pozitív fogadtatás ismeretében a következőkben mégis egy kritikusabb álláspont megfogalmazására teszek kísérletet. Úgy vélem, a regényről a legkevesebb, ami elmondható, hogy minden elvitathatatlan nóvuma mellett magán viseli Nádas írásmódjának jellegadó poétikai jegyeit, az előzőekben felsorolt kötetekhez képest azonban kevésbé maradandó értékű prózai munka, amely nem éri el azok művészi színvonalát.

A *Rémtörténetek* többek közt a nagyepikai forma megalkotása terén kelt hiányérzetet az olvasóban. A több szereplői cselekményszálon futó szövegfolyam a fejezetekre történő tagolás hiánya miatt önmagában is a műformát nélkülöző masszív élményanyag benyomását kelti, ami ezen túlmenően felerősíti az elbeszélésszerkezet és dikció ritmusából következő belső aránytalanságokat. A lassú tempójú, fárasztóan hosszú nyitójelenet után a következő részek sikeresen mozgósítják az olvasó képzeletét, s a mű középső, leginkább élvezhető

harmadában újra érvényesülnek Nádas szépírói erényei. A jelöletlen narratív váltások révén egymást követő, más-más szereplőhöz köthető epizódok közt azonban nincsenek motivikus utalások, átjátszások, az elbeszélés előrehaladtával csak a szereplők élettörténeteinek újabb részleteire derül fény. Néhány helyen lezáratlan marad az ábrázolt esemény, így az egyik kulcsfontosságú jelenet, János atya ördögűzése egyszerűen abbamarad a pap azon felismerésénél, hogy súlyos esetről van szó, s a végkifejletről semmi közelebbit nem tud meg az olvasó. A csalódást keltő gyors regényzárás viszont azt a benyomást kelti, mintha az író az anyag terjedelmi burjánzásának akart volna a váratlan finálével és a didaktikus utójátékkal gátat vetni. A cselekmény csúcspontját jelentő folyóparti nagyjelenet nem csupán a megfelelő előkészítésnek van híján, hanem olyan sok eseményt sűrít össze – néhol meglehetősen bizarr kulisszákkal társítva – egy végzetszerű hirtelenséggel bekövetkező összeomlás leírásában, hogy felmerül a kérdés, mi értelme volt a mélyreható szereplői lélekelemzéseknek, az emberi kapcsolatok árnyalt ábrázolásának, a szellentések és szitkozódások eklektikus nyelvi kifejezésének, ha a végén mindettől függetlenül egyszer csak egy pillanat alatt minden deus ex machina bevégeztetik? De talán a legproblematikusabb résznek Tölösy és Hamza záró párbeszéde bizonyul, melynek egyetlen funkciója, hogy tanító célzattal felmutassa, miként lehet megfelelni a megkísértés (*tentatio*) próbatételének. A tizenhárom éves (talán mondanunk sem kell, a látogatáskor épp menstruáló és alpári módon szájaló) iskolás lány felkínálkozásának visszautasítását a luciferi kísértés legyőzésének mintapéldájaként kellene olvasni, a nem túl életszerű jelenet leírása azonban inkább csak kínosnak tűnik, mindenesetre teljesen híján van annak a drámai feszültségnek, melyet a két szereplő tulajdonít neki.

Ha az olvasás során tapasztalt hiányérzetről más szempontból próbálok meg számot adni, akkor úgy fogalmaznék, hogy a szöveg leginkább a szenzuális élmény azon belső dimenzióinak van híján, ami a maga érzéki komplexitásában először az *Emlékiratok könyvé*t jellemezte. Ez a benyomás abból ered, hogy az epikai világalkotásban a képzeletet és emlékezetet összekapcsoló szenzuális megjelenítőerő kevésbé érvényesül, s helyette a szociolektus mimézise, a szereplői tudatmonológok, a cselekményszervezés jut fontos szerephez. A változtatásokban közrejátszhatott az a tény, hogy a *Rémtörténetek* alapötlete és megírása egészen a hetvenes évekre, az első novelláskötet, *A Biblia* (1967) és az első regény, az *Egy családregény vége* (1977) közti alkotói periódusra nyúlik vissza. Nádas elmondása szerint jegyzeteit a berlini Akademie der Künste archívumából kellett visszakérnie, hogy a munka első stádiumához képest negyven évvel később formálja őket kész művé. A regény szövegszerű kidolgozottságával kapcsolatban mindenképpen az egyik fontos kérdés, hogy miként értékeljük a feltűnően gyakori káromkodások, szitkozódások jelentőségét, amelyeknek Nádas szemmel láthatólag nem csupán a szereplői karakterformálás hitelének megteremtésében szánt fontos szerepet. A nyelvi devianciáknak és obszcenitásoknak az irodalmi fikcióba történő művészi adaptálása természetesen nem előzmények

nélküli a modern magyar irodalomban, erre az egyik legelső és legsikeresebb példát Spiró György *Csirkefej* (1986) című drámája jelentette. Ahogy az *Emlékiratok könyvé*t a vágyélményeiben létesülő érzéki test ábrázolásával Nádast egy új szenzualista irodalmi nyelv kidolgozása inspirálta, most úgy tűnik, hogy az alkotói ambíció hasonlóan kitüntetett esztétikai funkcióval kívánta felruházni a dialektust, illetve a nyelvjárási szófordulatokkal egybekapcsolt gyalázó nyelvezetet, blaszfémiát, valamint a hétköznapi nyelv elcsépelt közhelyeit. Mivel a *Rémtörténetek* emberképében a világ és a benne élő individuumok alá vannak vetve a létezést sújtó luciferi elátkozottságnak, ezért a fikció nyelve a kárhozott világállapotot tükrözi: a káromlást ebben az értelemben magának a metafizikai rossznak a megnyilatkozásaként kellene felfogni. Az átkozódások és trágárságok összességében mégsem úgy épülnek be a szövegbe, hogy képesek lennének intencionált metafizikai jelentésükkel együtt időtálló esztétikai értéket kölcsönözni az epikai nyelvnek. Túlzottan gyakori használatuk miatt öncélú retorikai cirádákként hatnak, emiatt a szereplők egyéni alkatának megrajzolásához is csak részlegesen járulnak hozzá, illetve ahol a bélműködés és szexualitás vulgáris leírásával kapcsolódnak össze, a közönségesség meglehetősen banális és erőltetett ábrázolását eredményezik.

Nádas művének epikai világa jelentős eltérést mutat mindattól, ami nagy lélegzetű köteteiből az olvasó számára ismerős lehet. A kontraszt különösen az önéletrajzi emlékezet fikcionálására épülő *Világló részletek*hez képest éles, melynek tágas világhorizontjában a nemzet fővárosát modern kori kulturális múltjának teljes ragyogásában ábrázolja a szöveg. Amíg a nagypolgári zsidó család életének színpadi kellékeit nagypolitika és történelem, állampárt és ideológia szolgáltatják, a *Rémtörténetek*ben Budapest csak háttérként van jelen, a vidéki miliő hangsúlyozott topográfiai jelentésű, miután a cselekmény kizárólagos helyszíneként adott. A két mű összevetésében az első szembetűnő különbség, hogy a családtörténete által szituált önéletrajzi alany történelmi léptékű urbánus magaskultúrája után ezúttal a magyar periféria életvilágába nyer betekintést az olvasó, melynek legfontosabb ismertetőjegye, hogy a *Világló részletek* narratívájának eminens alapját képező család elveszíti történetformáló funkcióját. A dualizmus parlamenti vitáitól a francia munkatáboron át a kommunisták által kisajátított svábhegyi villákig ívelő kultúrahordozó transzgenerációs emlékezet történelmi jelentéssel telített nagyelbeszélésében minden az elbeszélő családja körül forog. Ez olyannyira így van, hogy az autobiográfia alanyának életéből csak azt a kevesebb mint húsz évet öleli fel, melyet a szülői családban töltött el, a személyes életút ábrázolásának vége szakad az árvaság és a gyámság ötvenes évek végéig tartó időszakával, az önálló pályakezdés, munkavállalás már nem része a múltreprezentációnak. Nádas új regénye ott folytatja, ahol a *Világló részletek* abbahagyta, amennyiben a hatvanas évek fikcionált magyar valósága elevenedik meg lapjain, amikor is a nagyvilág és a főváros európai távlatának helyét a lokális érvényességű személyes sorsok „rémtörténetei" veszik át, amelyekben a család teljesen megszűnt társadalomszervező szegmens lenni.

A *Rémtörténetek* világa térben egy Vác melletti folyóparti falura, időben a Kádár-rendszer hatvanas éveire korlátozódik. Az események közül csak néhányhoz társítható történeti index, az epikai időnek nincs olyan historikus értéke, hogy a szöveget történelmi regényként lehessen olvasni: a cselekményelemek nem állnak össze egy történelmi világ egészévé. Bár a falu elsődlegesen a paraszti társadalom települése, a helyiek mégsem a paraszti élet tipikus képviselői. S ebből a szempontból az eredetileg Esterházy Pétertől származó gondolatot, miszerint Nádas az utolsó parasztíró lenne, a szerző más írásaihoz hasonlóan ez a regény sem támasztja alá. Az epikai ábrázolás helyszíne sokkal inkább a (nyaraló)vidék abban az értelemben, ami a várossal való viszonyából következik. A főváros vonzáskörzetében fekvő hely nem az ország eldugott sötét zuga, ahova nem téved el idegen, a szövegben megjelenő két embertípus, a helybeli vidékiek és a fővárosi nyaralók elvegyülnek egymással a településen. A falu közösségét a két réteg teszi ki, a szereplőket osztályozni lehetne aszerint, hogy mennyiben vidéki vagy városi karakterek. Az urbánus és a regionális szféra közt a folyó jelenti a természetes összeköttetést, a Duna melletti falu a centrum peremvidékén található. A cselekmény jelen ideje a júliusi időszak, amikor megérkeznek a nyaralók, köztük Teréz évente visszatérő szállóvendégei, a tolókocsiba kényszerült Misike anyjával, az özvegy Fabiusnéval és a gyógypedagógia szakos egyetemista, a „sorsától elkényeztetett szép lány", Mírák Piroska. A kísértetek és kísértések vidékén egyedül Piroska őrzi meg női ártatlanságát, kissé sematikus, tudálékos karaktere az iskolázott pszichológiai analízis nézőpontját képviseli; Nádas elsősorban rajta keresztül mondja el mindazt, amit a lélek természetéről ő maga gondol.

A vidék genius lociját a folyó menti táj jelenti. A városregény műfajába sorolható *Világló részletek*ben Budapest a család otthona volt, a *Rémtörténetek* visszalép arra a szintre, ahol a familiáris származási közösség kultúralétesítő funkcióját a táj veszi át. A tájnak a falu is szerves részét képezi, a helyiek nem a családjukhoz, hanem a táj(ék)hoz való viszonyukban tesznek szert identitásra. Az állat- és növényvilág maga a természet, ontológiai értelemben vett excentrikus helyzeténél fogva az ember viszont a tájban úgy lakja be a természetet, hogy miközben a falu megtelepül benne, a tájat egyúttal el is idegeníti a természettől. Erre jó példa a szándékoltan lépcső nélkül épített háza körül tevékenykedő Teréz, aki az embernek a ház tájéka körüli tájékozódását, tevés-vevését szemlélteti. A szőlőkapálás, a föld megművelése ahhoz hasonlóan csinál tájat a természetből, ahogy a disznók és a baromfi esti etetése a gazdálkodás háztáji fajtájához tartozik: az emberi lény a közvetlen környezetében való tájékozódásában ismeri ki magát a háza táján, ami ebben a tájékozódásban jön létre tájként. A tájban élő vidéki emberek a népek, népség kifejezésekkel írhatók le. A magyar nyelvben ismerős szófordulat szerint az idegenek kilétére rá lehet kérdezni oly módon, hogy „miféle népek/népség ezek?", ahogy Darvasi *A könnymutatványosok legendája* című regényében is előfordul, „gyáva és szar népségnek" nevezi a soproniakat. Talán mondanunk sem kell, hogy a parasztíró mellett a népi író

sem adekvát megnevezése Nádas írói gyakorlatának. A mindig többes számban használatos népek nem sorolható a népi eszme társadalompolitikai irányzatába, miután nem az etnikai identitás hordozójaként értett népről van szó. A vidéknek nincs agórával rendelkező polisza, ezért politikája és saját népe (démosza vagy ethnosza) sincs. A tájban nincs helye városnak, népnek és politikának, vidéken a legkülönfélébb népek élnek, a tájat mindenféle népség lakja. Nádas művét ezért szenzualista tájregénynek nevezhetjük, amely a vidék fikcionálásán alapul.

A táj az a köztes hely, ami kultúra és természet érintkezésének metszetében az ember körül létrejön. A téma első teoretikusa, Simmel úgy vélte, hogy a táj szellemi képződménye alapvetően a természeti jelenségek sokféleségének a hangulat szemléleti egységében történő objektivációja. A táj tehát a hangulatot reprezentálja, miután az érző-szemlélő lelki aktusok a hangulatban állnak össze szemléleti egésszé. Mindezt legjobban a műalkotásokból lehet megérteni, Simmel fontos megjegyzése szerint a táj nem más, mint a műalkotás előformája, a keletkezőben levő műalkotás: nem a forma megteremtése, hanem a formaalkotásra irányuló vágy.[1] Ha a *Rémtörténeteke*t tájregényként olvassuk, akkor a hangulat esztétikai élményének fikciójaként fogjuk fel. A műalkotásként elgondolt táj azonban nem tekinthető alkotott, létében önmagáért való műnek, mivel előformaként nem képes a táj anyagaként szolgáló természetnek műkonstituáló esztétikai formát kölcsönözni. Nádas regényéről hasonlóképp elmondható, hogy az epikai forma megképzésében nem lép túl a tájhangulat szintjén, s ez leginkább épp a recepció által leginkább méltatott különböző nyelvi kifejezésmódok, szociolektusok, dialektusok mimézisében érhető tetten. A mű a tájnyelvet beszéli, ez az alapanyaga, amelynek szót ad. Ehhez viszonyítva lehet Mírák Piroska beszédmódja egy anyagtalan lelki dimenzió hordozója, amelyből hiányzik a természet, a helyiekre a végzet képében lesújtó sötét anyagisága: testének érintetlensége sors nélküli szereppel ruházza fel. A *Rémtörténetek* esetében erre vezethető vissza, hogy nincs saját nyelve, saját műformája, saját elbeszélői hangja, saját képzelete, a heterogén tájnyelvi megszólalásmódok a népek sokféleségének felelnek meg. A nem túl szerencsés címválasztás például rémtörténeteket ígér, de a könyvben legkevésbé rémtörténetekkel találkozhat az olvasó: a szereplőknek egyikének sincs története, olyan, amit rémesnek lehetne minősíteni, különösen nincs, helyette sokkal inkább lealacsonyító és degradáló helyzetbe kényszerült sorsok sorakoznak egymás után, amelyek felett a nemezis uralkodik. A tájban élő emberek jellemrajzában a politikai és individuális szabadság semmilyen szerepet nem játszik, az egyéni eseményalakítás lehetőségét elnyomja a falu fölött szétterülő kiismerhetetlen végzet. A szereplők szociális státuszuknál fogva nem teljes értékű tagjai a helyi közösségnek, a többség periferikus helyzete miatt társadalmi megbélyegzés tárgya, akiket

1 Georg Simmel: A táj filozófiája. Ford. Berényi Gábor. In *Velence, Firenze, Róma. Művészetelméleti írások*. Bp., 1990, Atlantisz–Medvetánc, 105–107.

kimondva-kimondatlanul a kirekesztés eltérő módozatai sújtanak. Ide sorolhatók a jellemzően csonka családokból származó helybeli hősök: az idős boszorkány, Várnagy Teréz testvéreitől külön él, a mentálisan sérült Róza, akitől elveszik újszülött gyerekeit, a fia által rendszeresen vert Törpike, aki a kocsma mögötti vécé mellett paráználkodik, és fattyú fia, Bolog Imre, akit megszállt az ördög.

A *Rémtörténetek* világábrázolásának két figyelemre méltó újdonsága, hogy Nádas prózájában első alkalommal a spektrogenezis és az exorcizmus is epikai fikció tárgyát képezi. A kísértet és a kísértő, a fantom és az ördög egymást kiegészítő és átható ellentétpárok, kölcsönös összetartozásukban ragadható meg a fikcionális önfeltárás működése a regényben. A spektrális és diabolikus elem az „érzéki-érzékfeletti" kiazmusaként szervezi a fikcióképzést. A kísérteties Teréz számára a szellem fenomenális testén keresztül jelenik meg látható mivoltában, a luciferi János atya számára Bolog Imre hús-vér testén keresztül ad hírt a létezéséről. A kísértetjárás és az exorcizmus az érzékfelettinek az érzékiben és az érzékinek az érzékfelettiben való komplementer megjelenései, transzgresszív funkciójuk révén tárják fel a táj esztétikai reprezentációjának fantazmatikus szerkezetét.

A lidércek Teréz emlékezetének szereplői a pesti időből, amikor cselédként végig követhette úrnője, Ortvay Hella és Okolicsányi házasságtörő viszonyát. A kísértettípusok közül egy kommunizmus elől külföldre emigrált, argentínai haciendájukon meggyilkolt szerelmespár jár vissza két gyilkosukkal együtt. Ahogy arra Derrida rámutatott, a kísértetek megjelenése mindig akkor következik be, amikor az „érzékfeletti érzékiség" tapasztalata lehetővé teszi szellem és fantom megkülönböztetését: a kísértet nem más, mint a „szellem fenomenális megtestesülése" egy „hús nélküli testben".[2] A fantomlátás Teréz ismeretelméleti kiváltsága, aki szőlőjével és házával anyagi értelemben is birtokba vette szülőföldjét, fantomizált emlékezete itt fogja fel az érzéki valóságban kísérteties formában megjelenő érzékfelettit.

A diabolikus konjurációja a templom sekrestyéjének „kabinetjében" zajlik le, az állandó migréntől szenvedő Bolog Imre látogatásakor. A férfi egy fordított pentaculust visel a nyakában, kényszeresen és brutálisan ütlegeli anyját, azonban egykori keresztelő papja sem tud segíteni rajta. A kabinet megvilágítása a Nádas regényeiből jól ismert négydimenziós térmodell szerint van kialakítva. Ennek elméletét az író a *Mélabú* című esszéjében, Caspar David Friedrich camera obscura mintájára kialakított műtermének, illetve a *Tengerpart holdfényben* című képének értelmezésével dolgozta ki. A rezzenéstelen látás eszerint a fény háromszoros megtörésével lép túl a sors melankóliáján a negyedik dimenzióba, ahol a szemlélő átlátva saját vakságán megpillanthatja az imaginárius képet: „Nem győzöm hangsúlyozni annak az életkörülménynek a fontosságát, hogy

2 Jacques Derrida: *Marx kísértetei*. Ford. Boros János, Csordás Gábor, Orbán Jolán. Pécs, 1995, Jelenkor 17, 147.

a természetes fénynek háromszor kell megtörnie, háromszor kell átváltoznia, míg a szemébe juthat. Először a folyó tükrén, aztán a mennyezeten, végül a vászon friss festéktől sima felületén. C. D. Friedrichnek ezeken az átváltozásokon kell átpillantania ahhoz, hogy azt a fényt láthassa természetesnek, amelyet épp megteremt. A saját vakságán néz át, és egy imaginárius képet lát."[3] A kabinetben a három égtájra néző ablakok mellett a negyedik fényforrást a sekrestye ajtaján keresztül visszatükröződő Duna vize adja. A négydimenziós valóságérzékelés csak a vakság vagy a szellemlátás tapasztalatán keresztül lehetséges, ezért visel vastag szemüveget a *Rémtörténetek* vaksi plébánosa. A négy visszfény természetesen megfelel a három férfiból és egy nőből álló kísértetkvartettnek, ami Teréz szemei előtt jelenik meg. Az érzéki és érzékfeletti közti határátlépés tehát mindig feltételezi a négy dimenzió integrálását a percepció határátlépő tudásába.

Nádas látáskoncepciója kapcsán érdemes elmondani, hogy az Jean Gebser *Ursprung und Gegenwart* című művében kifejtett kultúraelméletén alapul.[4] Gebser a háború után az 1923-ban alapított zürichi *Institut für Angewandte Psychologie* munkatársaként dolgozott, 1949-ben kiadott könyvében a tudat öt különböző struktúráját különböztette meg, a *nulldimenziós archaikus*, az *egydimenziós mágikus*, a *kétdimenziós mitikus*, a *háromdimenziós mentális,* illetve a négydimenziós tudatfázist egybefoglaló *integratív* tudatot. A tudatállapotok a kultúrafejlődés különböző tér- és időfelfogáson nyugvó történeti korszakait reprezentálják. Gebser szerint a fejlődési stációk egymásra épülő tudatszintek formájában ma is elérhetők a tudatban, a cél ezért ennek a mindig jelenvaló eredetnek a transzparenssé tett tudatba történő integrációjára irányul. Az egyértelmű elméleti hatás Nádas írásai közül például az aperspektivikus integratív tudat látásmódját alkalmazó *Az égi és földi szerelemről* című előadásban mutatható ki, amelyben a felvonultatott négy szereplő a négy különböző kultúraszint képviselője: Szókratész a perspektivikus mentális, Alkibiádész a nem perspektivikus mitikus, Narcissus a perspektíva előtti mágikus, Echó a perspektívamentes archaikus tudatszint figurája. Amit külön is hangsúlyozni kell, Gebser Nádasra gyakorolt hatásának megértése szükségképpen részleges és elnagyolt marad, ha az értelmezés nem fedezi fel a *Mélabú*ban kifejtett élményszenzualista episztemológia összefüggését egyrészt a gebseri tudatfelfogással, másrészt nem ismeri fel a regényekben ennek fikcionális reprezentációit. Az integratív tudatszemlélet ugyanis az írói szemlélet fundamentális kiindulópontját jelenti, az *Emlékiratok könyve*, a *Párhuzamos történetek* vagy *Világló részletek* egyaránt ennek a koncepciónak a jegyében születtek, ami közvetlenül tetten érhető mindhárom regényben. A részletes elemzést mellőzve ehelyütt csak egy-egy példán keresztül világítom meg az integratív tudat élményszenzualista nézőpontjának megjelenését a szövegekben.

3 Nádas Péter: Mélabú. In *Esszék*. Pécs, 2001, Jelenkor, 95.

4 Jean Gebser: *Ursprung und Gegenwart*. Stuttgart, 1949–1953, Deutsche Verlagsanstalt.

1. Az *Emlékiratok könyvé*ben a Caspar David Friedrich *Két férfi nézi a Holdat* (1819) című festményének transzpozíciójára épülő jelenet leírása szemlélteti a négy dimenzió együttes érzékelését. A berlini falnál álló Versöhnungskirche mellett zajlik le a névtelen elbeszélő és Melchior utolsó beszélgetése, amikor Melchior bejelenti a szökését.

„Egymás mellett állt a két barát, nézték, és nézték a holdat.

Tőlük valamivel távolabb, puhán toccsantak az őr léptei a nedves havon.

Látták az őrt, négy lépést tett a bódéja előtt, majd vissza ugyanennyit, és az őr látta őket. […] Finoman a vállamra engedte a karját, s az arcát egyszerre három fény, a hold, a sárga utcai lámpák és a reflektorok világították, de mindez nem adott árnyékokat, mert ugyanakkor mindhárom fényforrás fénye visszaverődött a hóról is, mégse volt világos, inkább a sötét sokszínű derengése."[5]

2. A *Párhuzamos történetek*ben Szemzőné Pozsonyi utcai rendelőjében, a négy barátnő találkozóiban, valamint a regény utolsó mondatában ismerhető fel a fények négydimenziós játéka:

„Világos nappal a közvetlen fényeken kívül volt két közvetett fény. Ez a Pozsonyi úti ház ugyanis a Palatinus közzel szemben állt, amelyen át ki lehetett pillantani a Dunára. A víz mozgékony és könnyű visszfénye tartósan ott lebegett hát a szobák mennyezetén, amit ugyanakkor erősen elszínezett és áthatott a finn mintára épített házak óriási terjedelmű, bonyolult, részben bádoggal fedett tetőiről visszaverődő, súlyosabb fénytömeg.

Másként működött persze holdas éjszakákon.

Alkonyatkor e visszfényekhez még egy harmadik, közvetett fényforrás társult. Az őrült sárga kerámiával kövezett úttest fölött, a második emelet magasában kifeszített huzalokon lágyan kilengő sárgafényű lámpák, és az éppen bomló lombozat zöldjének reflexei. Mindez évszakonként és napszakonként változik. Éjjel sem volt pillanat, amikor a fénynek ne lettek volna játékai idefenn."[6]

Az újlipótvárosi emeleti lakásban hetente négy alkalommal összejáró négy barátnő (Huber Margit, Szapáry Mária, Arnót Irma, Dobrovan Izabella) egyik találkozójuk alkalmával a fürdőszobában Irma ellátja Mária vágási sebét, a jelenet lezárását a fény négyes összjátéka (mennyezeti lámpa, mosdó feletti lámpa, csempék tükrözése, tükrök visszfénye) keretezi:

„Az egyik lámpa a mennyezeten, a másik a mosdó felett világított, fényes, a szokásosnál nagyobb fehér csempék és kissé már megbomlott felületű tükrök verték szét kopár fényüket."[7]

5 Nádas Péter: *Emlékiratok könyve.* Bp., 1996, Szépirodalmi, 533.

6 Nádas Péter: *Az éjszaka legmélyén. Párhuzamos történetek, II.* Pécs, 2005, Jelenkor, 197, l. még 232, 340.

7 Nádas Péter: *Néma tartomány. Párhuzamos történetek, I.* Pécs, 2005, Jelenkor, 404.

A *Párhuzamos történetek* befejezése szintén a *Mélabú* esszé vizuális rendjét ismétli:

„Ebben a kocsiban világosabb volt, mint az odaátiban, kicsi ablaka a vízre nézett, a folyó tükre a mennyezetre verte föl a fényt, amit a párákban fölkelő naptól kapott. Sötét foltok reszkettek benne, a nyárfák levelének könnyű árnyai."[8]

3. A *Világló részletek*ben az ablakkialakításában Friedrich festőműhelyével megegyező Holló utcai aranyművesek műhelye, valamint a három karú barokk fali csillár által megvilágított nagykörúti lakás ábrázolása épül az integratív tudat nézőpontjára:

„Négyen dolgoztak itt, a mester és a három segédje, mindenki a maga asztalánál görnyedt, valamennyien férfiak, csupán a tűhegyesre állított égők sziszegtek a csöndjükben. Udvarra nézett a műhelyük. […]

De furcsa módon nem emlékszem rájuk, ezekre a segédekre, csak a helyükre, az arcukra nem emlékszem, az alakjukra sem, az életkorukra sem. A műhelyben elfoglalt fizikai helyzetükre, azaz a fények között elfoglalt helyzetükre emlékszem. Elég világos volt a helyiségben, jó magasak voltak az ablakok, de csak a felső ablakszemek átláthatók, a többi úgynevezett fújt üveg, matt, mélyek az ablakbélletek, egészen a mennyezetig értek; az óriási táblákat ki lehetett hajtogatni az ablakbélletekből, vagy amikor túl direkten tűzött a fény, behajtani, amiből ma arra következtetek, hogy vastagon falazott, klasszicista épület lehetett. […]

Forgatható állványokon nagyítóüvegek alá helyezett, erős izzólámpák égtek, nem annyira az asztalok, inkább a munkatárgy felett, de mindannyian hátat fordítottak a természetes fénynek."[9]

4. A *Rémtörténetek* a festőműhely, az aranyműves műhely, a pszichoanalitikus rendelő után ezúttal az ördögűzés tárgyalásával vallási jelentéssel ruházza fel az integratív tudat munkáját:

„Ő maga úgy intézte a benedictiót, hogy a sekrestyében lehetőség szerint legyen valaki, az ajtó pedig maradjon félig betéve. Látható rést nyitottak a benedictióhoz a fényre, az odakinti világra.

A sekrestyének volt odafönn, közvetlenül a harangtoronyhoz támaszkodó mennyezet alatt, három sugarasra osztott, íves ablaka. Három égtáj fényére láttak ki. Ömlött be a fény délről, keletről, ugyanakkor északról hűvös derengés. […]

Azok aztán illatoznak, felveszik a versenyt a sok kéken kiütő penésszel, amely a szegletekben gyűlik meg itt, minálunk, meg mindenütt a folyó közelében.

Onnét most erős fény vágott be az ajtón keresztül kettejük közé. Olyan volt, mint egy éles ék, amint a teret a fénnyel keresztülszeli, és káprázatával felderít és kiszakít valamennyit a vöröslő félhomályból.

Fölfénylik a sötéten vöröslő politúron és kis fényességeit mintegy a szemközti falra vetíti át.

8 Nádas Péter: *A szabadság lélegzete. Párhuzamos történetek, III.* Pécs, 2005, Jelenkor, 692–693.

9 Nádas Péter: *Világló részletek, I.* Pécs, 2017, Jelenkor, 15, 17. A nagykörúti lakás leírása: 44–45.

Minden fényben benne van itt a Duna tükre. […]

Csönd volt, olyan tompa csönd lett, amilyet kizárólag ez a különös helyiség engedhetett meg nekik. A szép faburkolat a sötétségben világló fény káprázatát adta hozzá a kivételes dialógusukhoz. Csak azt nem lehetett volna elmondani, hogy a csönd vajon a sötétség istenéhez vagy a világosság istenéhez tartozik-e a nagyvilág színén. […]

Amikor egyedül volt, mert nehéz óráiban egyedül akart lenni, Jónás atyának különben is olyan érzése támadt a hangelnyelő, csillártól felfénylő és káprázatos félhomályban, amit a kabinet, a boltozott mennyezetig érő falburkolat adhatott neki, mintha kicsit visszatéríthette volna az egyszer és mindenkorra tiltott anyaméhbe.

Nem kint volt a világban, hanem a világ kezdetén bent volt a világ védett szívében.

Ahol a sötétség színén a lélek lebeg, és a mindenség immár születésre készen áll."[10]

Amint az idézetek igazolják, Nádas regényei a gebseri integratív tudat élményszenzualista jelentéssel felruházott epikai modelljeire kínálnak példát. A *Rémtörténetek*ben sem Bolog Imre, sem Várnagy Teréz nem tud a diabolikus-kísérteties erők hatalmának ellenállni, így mindkettejük sorsa halállal végződik. A „tisztátalan lelkek" megszállottak, obszessziónak kitett lények, akik magukban birtokolnak egy kísértetet, így a kísértet is birtokba veszi őket.[11] A regény mindemellett a párhuzamos történetek paralel logikáját követi, amennyiben a nyitány közösen dolgozó női párosára a zárlat két férfi szereplője felel. A grációk által elhagyott világban a duplikátumok a fikciószervező érzéki-érzékfeletti kiazmusának figuratív szövegeffektusai, Teréz és Róza, Tölösy és Hamza a szublunáris és szupralunáris régiók kölcsönhatását szemléltetik.

A regény borítója közvetlenül is utal a Holdra, a ciklikus megújulás és a lélek bolygójára, ahova haláluk után, földi testüket elhagyva a lelkek *időlegesen* eltávoznak. Mint köztudomású, a Holdnak nincs saját világossága, csupán visszatükrözi az életadó Nap fényét, ezért jelenhetnek meg az éjszakai holdfényben kísértők és kísértetek, akik el nem múló létmódjuknál fogva nem ismernek sem kezdetet, sem véget, sem életet, sem halált, ezért van, hogy önismétlő módon mindig csak visszajárni tudnak. Abból eredően, hogy a Hold tengely körüli forgási periódusa és Föld körüli keringési ideje megegyezik, a Hold mindig ugyanazt az oldalát mutatja a földlakók felé. Nádas Péter élményszenzualista tudatfelfogása a négydimenziós téridő modelljén[12] alapul, ami annyit tesz,

10 Nádas Péter: *Rémtörténetek,* 251, 273, 284, 295.

11 Derrida: *Marx kísértetei,* 143.

12 A négyesség (Geviert) által jelölt négydimenzionalitás Heidegger kései, topológiai korszakának is alapeleme, ld. Martin Heidegger: A dolog. Brémai előadások, IV/1. Ford. Korcsog Balázs. In *Világosság*, 2000, 2, 59–77.

hogy a földi idő kategóriáinak múltnak, jelennek és jövőnek a Hold változatlan arcára vonatkoztatva az integratív tudat „rezzenéstelen látásán" keresztül kölcsönöz múlhatatlan jelentést. A *Rémtörténetek* fikcióját ezzel a látszatokon áthatoló tekintettel kell olvasni, hogy fikcióként olvassuk, s mindig ugyanazt láthassuk és olvashassuk benne. Hiába változatlanul ugyanaz azonban a Hold Föld felé fordított arca, a fényét mégis csak a Naptól kapja. Ha tehát nem csak szenzualista irodalmi fikcióként akarjuk olvasni Nádas regényeit, akkor sosem szabad feledni a mondást, nihil novi sub coelo – „Ami volt, ugyanaz lesz majd, és ami történt, ugyanaz fog történni, mert nincs semmi új a nap alatt" (*Prédikátor könyve*, 1.9).

Molnár Sándor: Sárkányölő, 1988

A lélek (hűlt) helye

Tóth Krisztina: *A majom szeme*

Magvető Könyvkiadó, 2022

A majom szeme nagyon különös cím, semmit nem árul el, sőt majdhogynem félrevezet azzal a regénnyel kapcsolatban, melyet megnevez. Asszociációs mezeje igen nagy, így némi bizonytalanságot okozhat az olvasóban, nem egyértelmű, hogy miről is szól majd. A regény témája kérdéses lehet, viszont a színvonal garantált, Tóth Krisztina, ahogy eddig, úgy most is az irodalmi élvonalba tartozó szöveget hozott létre. Ebben ezúttal sem kell csalódnia senkinek.

De mégis, mire vonatkozik ez a meglehetősen enigmatikus cím? A regényt olvasva hamar kiderül, miről van szó pontosan, a birtokos jelzős szerkezet egy híres-hírhedt állatkísérletre utal, melyre maga a szöveg elég pontosan hivatkozik: „A fotót dr. Robert White csapatának egyik tagja készítette azt követően, hogy 1970-ben végrehajtották az első olyan, sikeres fejátültetést, ahol a majom a beavatkozást követően pislogni és mozogni is képes volt. Sőt, ahogyan a képen látszott, érzékelte is a környezetét, a tekintete szinte emberi érzelmeket tükrözött." A morbidnak tűnő és számos etikai problémát felvető kísérlet egyik elszenvedőjéről készült fotó a regény egyik központi motívuma, a beavatkozáson átesett rézuszmajomról készült felvétel a pszichiáter-főhős kedvenc képe, melyet kisgyermekkora óta őriz, majd ki is tesz a munkahelyén, illetve a lakásában. A képen látható majom tekintete azért érdekes, mert azt a pillanatot rögzíti, amikor a „meggyötört testbe egyszer csak megérkezett, pontosabban visszatért a csodálkozó, a világ lehetetlenségén megütköző, ámuló lélek". Egy pszichiáter esetében az öntudatra ébredés, a lélek láthatóvá válása érthető okokból nagyon fontos mozzanat, de a főhős számára még ennél is lényegesebb: mintha azt a lelket sikerült volna áttételes módon megragadni és egy fotón rögzíteni, ami belőle hiányzik. A legárnyaltabban bemutatott szereplőről ugyanis a történet előrehaladtával lassanként derül ki, hogy rendkívül nárcisztikus személyiség, sőt, talán pszichopatának nevezni sem túlzás. Mindenen és mindenkin átgázol, az empátia, az együttérzés teljes hiánya jellemzi, és bár nagyon megnyerő, az elvárásokat kiválóan ismerő férfi, mégsincs benne semmi, ami emberivé tehetné.

A sármos és népszerű hős, dr. Kreutzer azért tud sikeres lenni, mert az őt körülvevő világ is nárcisztikus és végtelenül önző, mindenki bezárkózik a saját kis életébe, embertársai iránt a legcsekélyebb érdeklődést sem mutatja. A szeretet és a szerelem fénye is csak halványan pislákol ebben a világban, mely valójában egy disztópia. Bár a szerző negatív jövőt vázol fel, ez a disztópikus társadalom nagyon is ismerős lehet, egyáltalán nem tűnik távolinak, mintha már félig-meddig most is ebben élnénk vagy efelé tartanánk. Egy polgárháború utáni világ jelenik meg *A majom szeme*ben, egy olyan nemzet, melyet egy diktatórikus vezető irányít, s melyben a társadalom atomjaira hullott. A város és az ország sincs megnevezve, de annyi tudható, hogy néhány lakónegyed kivételével (melyeket gondosan körülzártak, s melyekben az élet ugyanúgy folyik tovább, mint korábban) olyan „körzetekben" élnek az emberek, ahol a puszta életben maradás is mindennapi küzdelem. Az itt élő hordákat ezért akár fegyverrel

is kívül tartják a kiváltságosok kerületein. A regény szereplői a város szerencsésebbjei, akik védett környezetben élik mindennapjaikat, és igyekeznek megfeledkezni nélkülöző embertársaikról. Ez viszonylag könnyen sikerül is nekik, egy iszonyatosan önző világot építenek fel, melyben nincs helye a szerencsétlenebb sorsú embereknek, a sajnálatnak, az együttérzésnek. A disztópia nem is azért félelmetes, mert egy diktatórikus rendszer működését látjuk, egy paranoiás, állandóan golyóálló mellényben közlekedő, nyugtatókon élő, korrupt kormányzóval az Egységes Össznemzeti Kormányzóság (EÖK) élén, hanem azért, mert egy, a másik fájdalmára, szenvedésére teljesen érzéketlen társadalomba csöppenünk. Az elzárt szegregátumokban éhező gyerekek itt már nem képesek elérni az ingerküszöböt, minden szereplő azt hazudja magának, hogy egy kellemes, elfogadható világban él, a társadalmi szolidaritásnak, a másik emberért érzett felelősségnek nyomait sem találjuk. Ebbe a társadalomba kiválóan be tud illeszkedni a főhős, aki áldozatait is saját klientúrájából szedi, és ellenállhatatlan férfiként képes becserkészni és manipulálni őket. Persze ezek az áldozatok sem teljesen ártatlan emberek, feleségük, szeretőik maguk is a kiválasztottak világában élnek, és elsősorban önmagukra összpontosítanak. A főhős mellett részletesen kidolgozott és emlékezetes karakter az egyik páciens, aki saját történetét mindvégig egyes szám első személyben meséli (ellentétben a regény többi részében uralkodó E/3-ban megszólaló mindentudó elbeszélővel), gyermektelen, kora negyvenes egyetemi oktató, aki berendezte saját kellemes kis életét, minden nehézséget elutasítva azonban végül csak a boldogtalanságig jutott. De nemcsak ő, a legtöbb szereplő önmagának él, egy-két esetlegesnek tűnő kivételtől eltekintve.

A regény kis mozaikokból építkezik, az egyes fejezetek önálló novellákként is megállnák a helyüket, ezekben az író a legjobb elbeszéléseinek színvonalát és technikai eljárásait idézi. Rövid, aprólékosan megvilágított és részletezett jelenetek állnak össze, hogy végül kiadják a teljes regényt, melyben ezek a kisformák nagyon kidolgozottan és strukturáltan kapcsolódnak össze. A rövidebb, epikus formák felőli építkezés egyáltalán nem problematikus, a szerző be tudja kapcsolni ezeket a regény kiterjedtebb, monumentálisabb szerkezetébe. Ezek között a jelenetek között nem minden mutat közvetlenül a cselekmény felé, vannak olyanok is, melyek atmoszférát teremtenek, és olyanok is, melyek egy adott szereplő vagy több szereplő jellemzését mélyítik, húzzák alá. Az egyik legmegrázóbb ilyen jelenet például a *vergődött hideg izzással* című fejezetben található, lényege, hogy egy macska az autó motorházába fialt, de mire a gépkocsiban utazók az állandó nyávogást hallgatva megértik, sajnos már késő. Kreutzer és a felesége teljesen másként reagálnak a hátborzongató eseményre, ez is jelzi a személyiségeik különbségét és a közöttük levő feszültséget: „Petra állt a hidegben, a könnyei fehéren ráfagytak az arcára. Busszal indult haza, dr. Kreutzer pedig elhajtott a szervizbe, hogy kitisztíttassa az egész rohadt motort." A rövid jelenetekből kiválóan épülnek a karakterek, és időről időre újabb árnyalatokkal gazdagodnak, esetleg ellentmondásossá válnak. Az író novellistaként mestere a sűrítésnek, annak, hogy egy-egy fragmentumba, egy apró mozdulatba vagy egy beszélgetésbe is komoly mélységet, tételeket, illetve az egész személyiségre fényt vető mozzanatot építsen be.

Nemcsak a novellista, de a költő Tóth Krisztina keze nyoma is észrevehető a szövegben, egyes leíró részekben megcsillan a lírára jellemző metaforikus és atmoszféráteremtő látás- és beszédmód: „A málladozó, elemes szalagházak réseiből mostanra kiszabadultak a gumitömítések, és ha fúj a szél, a hosszú, fekete szalagok ostorként csapkodják a szürke, gigantikus épületek oldalát. Ha meg végleg kikezdi őket az eső, a szél és a napsütés, akkor darabokban leválnak. Hevernek a beton-

járdákon összetekeredve, mint a megégett kígyótetemek."

Bár *A majom szeme* alapvetően disztópia és társadalomkritika, a legerőteljesebb dimenziója mégsem ez, hanem az emberi kapcsolatok sokfélesége, ezeknek a viszonyoknak a minősége. Azt állítja a fókuszba, hogyan keresik egymást az emberek, mennyiféle kapcsolódás alakulhat ki közöttük. A regény kezdete például egy nagyon erőteljes indítás, melyben egy fiatal fiú követ egy középkorú nőt, kapcsolatba szeretne lépni vele, nem teljesen világos, miért. A zaklatásnak és fenyegetőnek tűnő közeledés mögött – és ez is csak lassanként derül ki – teljesen érthető motiváció áll, a fiú mégsem tud kapcsolatba kerülni a nővel. Az emberek között létrejövő (vagy éppen létre nem jövő) viszonyok foglalkoztatják Tóth Krisztinát ezúttal is: az, hogyan beszél egy teljhatalmú diktátor a környezetével, hogyan kommunikál egy válófélben levő házaspár, hogyan él egymás mellett egy egymástól rég elhidegült férj és feleség, hogyan érez egy igazi szerelmespár vagy egy pszichiáter és páciense. Ezekben a relációkban egyébként feltűnően sok az anya-gyerek kapcsolat, és szinte mindegyik diszfunkcionális.

Az anyaság fontos motívuma a szövegnek, az elbeszélő sokféle aspektusból közelíti meg ezt a szoros köteléket: a pszichiáter-főhős az első fejezetek egyikében veszíti el anyját, bukkan rá mozdulatlanul egy fotelban ülve; egy fiatal, állami gondozott fiú őrülten keresi az édesanyját, de felbukkan olyan mellékszereplő is, aki kábítószer-túladagolásban elveszített fiát és valaha volt idilli kapcsolatukat gyászolja. Az egyes szám első személyben megszólaló hősnő ugyan nem anya, de az ő esetében éppen az lesz az egyik legfontosabb kérdés, miért nem tudott anyává válni. Az anya–gyermek kapcsolatok sokfélesége, az idealizált elvárásokkal ellentétes üressége, sokkja, az anyaság kényelmetlenségei, fáradságai mind előkerülnek a regény lapjain, ahol a fragmentumokból összeálló történet végül egy csattanóra fut ki, olyan fordulat áll be, mely meglepheti az olvasót. A városhoz közel radioaktív anyag szivárog, megfékezésére egy kis alakulatot állítanak össze, és ezzel kerül kapcsolatba a főhős is, akit a szöveg utolsó bekezdéseiben hirtelen olyan trauma ér, hogy a tükörbe nézve, saját arcában megpillantja a már említett, kísérletben résztvevő majom tekintetét. Mintha a megrázkódtatás és a félelem hatására váratlanul megjelenne benne a lélek, melynek eddig legfeljebb hűlt helyét láthattuk. A regény egyik legfontosabb kérdésére reflektál ez a váratlan felismerés, arra, hogy vajon hol lakozik a lélek, és létezik-e egyáltalán?

Kolozsi Orsolya

KOLOZSI ORSOLYA (1980) tanár, kritikus, az MMA Művészeti Ösztöndíjprogram ösztöndíjasa. Legutóbbi kötete: *Olvasónézet* (válogatott kritikák, 2021).

Sokgenerációs következmények

Benedek Szabolcs: *Ez nem Amerika*

Helikon, 2022

Benedek Szabolcs új regénye illeszkedik azon könyveinek sorába, melyekben valós magyar történelmi események kulisszái között játszódó történetek szerepelnek. Ilyen volt a 2013-ban megjelent *Focialista forradalom*, a két évvel későbbi *A kvarcóra hét dallama*, vagy a 2019-es *Vörös, mint a vér*. A közismerten komoly történelmi érdeklődésű szerző új, *Ez nem Amerika* című regénye ezúttal nem is egy, hanem egyszerre három korszakban játszódik egy család három generációja férfitagjainak főszereplésével. Az 1940-es évektől egészen napjainkig (konkrétan a 2020–2021-es covidjárvány utáni időszakig) húzódó szálban a Becsey (majd Becsei és aztán újra Becsey) család tagjai keresik a saját és családjuk boldogulásának lehetőségeit nagy történelmi és kisebb, de hatásukat tekintve jelentős családi kataklizmák között. A színhely a vidéki és fővárosi Magyarország, amiről egy biztosan állítható, hogy az nem Amerika. Sosem volt és talán sosem lesz az. A regénycímmé emelt mondat újra és újra elhangzik a család tagjainak életében megforduló különféle szereplők szájából, annyiszor, hogy a regény vége felé közeledve már maga az olvasó is képes volna sommás ítéletként és magyarázatként kimondani. Ráadásul a legtöbbször olyan kontextusban kerül elő, ahol mint hely- és állapotmeghatározás pozitív. Az ötvenes évek végén a megyei bíróságot vezető frissen kinevezett új elnökelvtárstól kezdve, aki az egyenes beszéd híveként mutatkozva, rátérve a lényegre mondja, hogy nem kertel, mert ez itt nem Amerika, egészen a harmadik Becsey évtizedekkel későbbi mondásáig, ahol egy motelszobáról és az annak ajtaját feltörő dühös férjről van szó. De John Lennon halálát is azzal jelenti be a regény egy pontján a fiának a középső Becsei, hogy sajnos, lelőtték, de szerencsére itt, „nálunk ilyesmi nem fordulhat elő", hiszen „ez nem Amerika".

Ez a *valamihez képest* meghatározottság, a folyton-folyvást elkülönbözést rögzítő sommás ítélet is mutatja, hogy egy másfajta valóságban játszódik a regény. A három – nemcsak lineárisan, hanem epizodikusan is – egybeérő korszak magyar valóságában. A Becsey család tagjai álmodnak és lemondanak, így dinamizálva zajlik az életük, kiegészítve azzal, hogy tetteiknek hol van, hol nincs következménye. Végső soron ez a bizonytalanság is okozza, hogy döntéseik (és ebbe a meg nem hozott döntések is beleértendők) sokszor esetlegesek. A regény eseményei közül azok mutatják igazán emberinek a vonásaikat, amikor nem számításból, hanem belső parancsra, morális indíttatásból cselekednek. A történet elején dr. Becsey Mihály jogász, aki a '30-as '40-es években komolyan exponálta magát, a világháború után vidékre költözik, lemond addigi életéről, mert úgy számít, hogy másféle világ kezdődik, és ő ebben a világban is (túl) akar élni. Emmával, a kevéssé ismert, de nagyvilági életet élő színésznővel kötött házassága egy közös alku, utóbbi is megállapodna, csendesedne. Becsey még a neve végén levő ipszilont is lecseréli, így simul a kor rendjéhez, Emma pedig felhagy a színészettel, dajkaként, majd újságosként dolgozik, szerepelni csupán egyszer fog, 1956. október 23-án, de akkor is csak rövid ideig. Becsei ez utóbbi epizód miatt, mert úgy véli, ebből baja származhat a családnak, elfogadja

a vérbírói feladatokat, és ahogy a regény szenvtelenül leírja, „ha kellett, börtönbe záratott, ha kellett, akasztatott. Többnyire oda se nézett, amikor aláírta az ítéleteket." Egy szem gyerekük, Árpád, már a jól kijárt káderösvényen sétálhat a karrierjében, ám ez a karrier is messze kerül a vágyottól, költő helyett pártos újságíró lesz, majd főszerkesztő egy fel igazán sosem futó irodalmi lapnál. A harmadik Becsey már a rendszerváltozás idején lesz nagykorú, karrierje – szerencséjére – nem függ a család múltjától, a lehetőségek korlátlanok, rockzenekarával, a *Halolaj*jal (a regény fejezeteinek elején, mottóként, ennek a fiktív zenekarnak fiktív dalszövegeiből áll egy-egy idézet) mindazt eléri, ami egy ekkora országban elérhető, de személyes és családi élete kudarc. A három generáció képviselői sok tekintetben különböző utat járnak be, abban viszont azonos mintát követnek: az, hogy főszereplők legyenek a saját életükben, és potensen léphessenek fel benne, valami külső tényezőhöz van kötve. Mihály és Árpád élete a rendszernek, Becsey Marci pedig – többek közt – a saját testének, áttételesen a saját vágyainak van kiszolgáltatva. A regény komoly belső invenciója, hogy miközben bizonyos értelemben generációról generációra egyre sikeresebbek a Becsey család tagjai, kudarcaik és tragédiáik egyre személyesebbek, és egyre kevésbé lehet azokban a személyes felelősséget eltagadni.

A regényben, hasonlóan a már említett Benedek-szövegekhez, komoly történelmi tudás halmozódik fel. Ez az esetek többségében segíti, támogatja az olvasást, bizonyos helyeken viszont ellenkezőleg hat. A pergő párbeszédekbe, a pontos és érzékletes leírásokba jól illeszkednek a történelmi magyarázatok. Amikor azonban ezek a szövegrészek (több esetben puszta listázások) túltengenek, megterhelik a szöveget. Amilyen életszerű például annak az ikonikus időszaknak a leírása, amikor a rendszer végnapjaiban magyarok ezrei mentek, mert mehettek végre Bécsbe a szabadság levegőjét szívni (illetve hűtő- és egyéb gépeket venni), annyira feleslegesen terheli ezt a szerző azzal, hogy beiktat pár mondatot Bécs történelmi leírásából Mátyástól Napóleonig. Ugyanez igaz arra a szerzői eljárásra, melyben a zene-, illetve abból is főként Beatles-történeti információkat használ. Ha egyszer történik, szellemes gesztus a szerzőtől saját könyvét játékba hozni, és hivatkozni egy bizonyos Benedek Szabolcs Beatles-könyvére. Sajnos másodjára már inkább maníros, ahogy túlzás eleve a sok Beatles-példa, mert – nem vitatva a zenekar történeti és egyéb jelentőségét – egy kilencvenes évek elején induló rockzenekar azért számos egyéb mintát is tudhatott találni magának.

A kisebb és nagyobb alkuk, árulások, lemondások és feladások regénye az *Ez nem Amerika*, ahol a cselekedetek következményei nem mindig azonnal hatnak és hatnak vissza. Benedek Szabolcs úgy mozgatja a figurákat a jelenben és a múltban, hogy minden szint egyszerre jelenvalónak tűnik, ezt segíti az a regényszervezés, amiben váltogatva kapjuk a három főszereplő történeteit. Éppen ezért tartom feleslegesnek, amikor a regény bizonyos pontjain a narrátor mintegy kiszól az olvasóhoz, hogy elmondja egy adott helyszínről, hogy az majd miként fog funkcionálni más történelmi korszakban: „Hogy a történet kerek legyen, eláruljuk, hogy a rendszerváltást követően…" – írja egy helyen, feleslegesen. Ráadásul a regény jelen idejében a már középkorú Marci mellett ott van, hiszen él még az apa, Árpád, akinek a karaktere valamiféle hidat is képez a két másik szereplő között. Egyfajta átmenetet, a Kádár-kor '70-es, '80-as éveinek szürkeségét is magán (és magában) hordozó generáció képviselőjeként. Ő az, aki a szülői szeretet valódi megnyilvánulásait majd csak szülei halála után tapasztalja meg (édesanyja halála után találja meg azt az albumot, melybe az ő cikkeit, írásait gyűjtötte az anyja anélkül, hogy erről valaha is szót ejtett volna), és ő az, aki a regény végén megszólítja a fiát, hogy szeretné meghallgatni. Mintha a mintákat, a hozott sorsot

mégis csak felül lehetne írni – és mivel a regény záróképe az, hogy a két generáció „mintha egymást támogatnák, összekapaszkodva" halad valamerre, erre, legalábbis a regény szerint, mutatkozik esély.

A regény mindeközben igazságot is szolgáltat. Ítéletmondása nem egyszerűen egy döntés, végképp nem deklamáció. A számító és helyezkedő ember, aki mások élete felől dönt, tulajdonképpen épp a saját életét nem tartja kezében, ez az ő – jogos – büntetése. A másokat kihasználó, a siker érdekében bármit, a siker tudatában még annál is többre (például egy borzalmas, csoportos erőszakként is értelmezhető tettben való részvételre) képes ember büntetése a teljes kiszolgáltatottság, a valódi kapcsolódásra, együttlétre való képesség hiánya. Mindezeket keretbe teszi az állandó, sok helyen rettegéssé fokozódó, sokszor jogos félelem. De azt is megmutatja a regény, hogy hol és miként lehetséges jó döntéseket hozni: amikor a döntésekben az anyagiaknál magasabb rendű érdekek vagy mások érdeke kerül előtérbe. Emma forradalmi szereplése vagy Árpád lapszerkesztői munkája, különösen a fiatal tehetségek lehetőséghez juttatása ilyen alkalmak. Ezek is ítéletek, Benedek Szabolcs ezekben az epizódokban jelzi, hogy hőseinek sorsában mindig ott van a jóra való lehetőség. A következmények ugyan nem mindig közvetve érkeznek, vagy nem mindig lesznek nyilvánvalók, de léteznek és meghatároznak. Amikor összeáll egy emberi élet teljes – írói szemmel láttatottan teljes – története, a minták megmutatkoznak. Ugyanez igaz, ha a személyestől a nagyobb közösségek felé tágítjuk a figyelmet: az elmúlt magyar évtizedek történései, jelenségei sok fontos, ma hasznosítható információt hordoznak. És ha a história, ahogy mondják, magistra vitae, akkor Benedek Szabolcs új regénye minimum tanársegéd.

Nagygéci Kovács József

NAGYGÉCI KOVÁCS JÓZSEF (1977) kritikus, Erdőkertesen él.

Globális és posztmodern másfél évszázadunk

Magyarország globális története, 1869–2022

Szerkesztette Laczó Ferenc és Varga Bálint

Corvina Könyvkiadó, 2022

A globalizáció ellentmondásos és vitatott fogalom, a nyugati civilizáció kezdeményezésére történő világszintű egységesedési, univerzalizálódási folyamatokat és azok következményeit nevezzük így. Többek között van gazdasági (pénzügyi), információs, kulturális és nyelvi globalizáció is, az értékelésük pedig meglehetősen szélsőséges. A magyar kultúrában jelen van a globalizáció heves bírálata, mely minden rossz kútfejének, a nyomor és az elkorcsosulás fő okának tartja a nyugati világ értékeinek, szokásainak és fogyasztási mintáinak átvételét – ezt a „vonalat" ma nálunk olyan szerzők képviselik, mint Drábik János vagy Bogár László, de ezen a hangon szólalt meg (persze, az előbbieknél jóval színvonalasabban) Szekfű Gyula is a *Három nemzedék* című művében. A globalizáció kritikátlan dicsérete, Magyarországra gyakorolt áldásos hatásainak tárgyalása ritkább, hiszen a „main stream" média, illetve a hatalmon levő politikusok a népközösség gazdasági érdekeinek védelmében lépnek fel az egységesülési folyamat megtestesítőjének tartott Európai Unióval szemben, folytatva a „kurucos hagyományt", mely erőteljesen érvényesült akkor is, amikor az Osztrák–Magyar Monarchia keretein belül éltünk.

A *Magyarország globális története, 1869–2022* című, „transznacionális" szellemet tükröző, nyolcvankét szerző írásait tartalmazó kötet legtöbb írása nem értékeli egyértelműen pozitívan vagy negatívan a globalizációt, hanem arra törekszik, hogy bemutassa a nagyvilág bizonyos eseményeinek és folyamatainak hatását a magyar társadalomra, azaz összekapcsolja a helyi és globális fejleményeket. A Bölcsészettudományi Kutatóközpont, a Magyar Tudományos Akadémia és a Nemzeti Kulturális Alap együttes támogatásával a Corvina Könyvkiadó gondozásában megjelent kötet külföldi mintát követve született: 2017-ben adták ki Párizsban a Patrick Boucheron által szerkesztett *Histoire mondiale de la France* (Franciaország világtörténelme) című munkát, amely nagy sikert aratott. Ezt követve adták ki Olaszország, Spanyolország, Katalónia, Hollandia, Portugália világtörténelmét is, melyek mindenekelőtt azt taglalják, hogy a felsorolt nyugat-európai országok miként vettek részt a globalizációban, és hatottak vívmányaikkal annak folyamataira.

Itt azonban rögtön érdemes megjegyezni, hogy az említett nemzetek aktívan részt vettek a gyarmatosításban, a „korai globalizációban", és egykor a világgazdaság vezető hatalmai voltak, míg Magyarország meglehetősen későn, a kettős monarchia társállamaként kapcsolódott csak be a folyamatba. Igaz, hogy Nyugat-Európába és Amerikába kivándorolt polgárai (elsősorban tudósok és a művészek, de a filmesek és a fotósok is) jelentősen hozzájárultak a globális kultúra fejlődéséhez, de a korabeli magyar társadalom, elsősorban a fővároson kívül sok tekintetben elmaradott volt és elzárkózott a külföldről érkező hatásoktól. Hazánk utolsó másfél évszázadának áttekintése és ezek számbavétele, illetve a makrofolyamatokban való érintettségünk leírása annyiban érdekes, hogy mindez mennyiben teszi lehetővé a számunkra különösen tragikus 20. századi események okainak megérté-

sét, a „zsákutcás magyar történelem" tanulságainak levonását. Szögezzük le, rögtön az elején: a Magyarország globális történetétől, bár jó néhány érdekes összefüggésről értesülünk, nem leszünk okosabbak, a kiragadott epizódok nem alkotnak egységes egészt.

Történelem, szilánkokban

2007-ben, a Gondolat Könyvkiadó adta ki *A magyar irodalom történetei* című háromkötetes munkát, a „posztmodern irodalomelmélet" alkotását. A több mint száz szerző írásait tartalmazó munka előszavában Szegedy-Maszák Mihály főszerkesztő ezt írta: „Azok a felfogások, amelyek a nemzetjellem szerves fejlődésének, a társadalmi haladásnak vagy akár a korábbin túllépő modernségnek feleltették meg a magyar irodalom történetét, a már érvényüket vesztett nagy elbeszélések (grands récits, master narratives) körébe tartoznak. Ez a fölismerés indokolja, hogy sem a korszakot, sem az egyéni életművet ne tekintsük rendező elvnek, vagyis a magyar irodalmat töredezett örökségként mutassuk be." *A magyar irodalom történetei* szimbolikusan hatályon kívül helyezte a hatkötetes „spenótot", azt a marxista narratíván alapuló reprezentatív irodalomtörténetet, melyből annak idején magam is tanultam. Ugyanez volt a szándéka a *Magyarország globális története, 1869–2022* című, a nagyszabású kollektív munkának is, mely a *Magyarország története* című nagyszabású, hasonló narratívát kínáló kiadvány koncepciójának a tagadására épül.

Szerkesztői, Laczó Ferenc és Varga Bálint elvi alapon elutasítanak minden egységes értelmezést történelmünk utolsó másfél évszázadáról, és immár nem az irodalmunkat, hanem a történelmünket teszik szecskavágó alá. Ez konkréten annyit jelent, hogy az olvasó egy töredezett históriát, történetszilánkokat vehet a kezébe, és nyolcvankét szerző egymással laza vagy semmilyen összefüggésben sem álló rövid terjedelmű elbeszélését olvashatja. A Qubit című internetes portálon a könyvről megjelent méltatás szerzője találóan jegyzi meg: „ez egy szándékoltan fragmentált történelem, amely el kívánja oszlatni a folytonosság illúzióját, egyúttal szembehelyezkedik a történelem teleologikus értelmezésével, azzal a gondolattal, hogy az valahonnan valahová tart, és ez a haladási ív megrajzolható".

A „nagy elbeszélés", amit a kötet figyelmen kívül hagy, az a nacionalizmus, a nemzeti nézőpont. Ami a történetírásban hagyományosan annyit jelent, hogy a narratíva középpontjában a nemzeti közösség áll. A szerkesztők meg akarták haladni ezt az általuk korlátoltnak tekintett szemléletet, hogy elkerüljék az olyan torzulásokat, mint a saját nemzeti közösség magasabbrendűségének hirdetése, illetve a legszörnyűbb bűnnek tekintett és azonos elbírálás alá eső kolonializmus és rasszizmus.

A kötet kronológiai sorrendbe állított, viszonylag rövid anyagokat tartalmaz 1869-tól (miért pont akkortól?) 2022-ig (ez a dátum a könyv megjelenésének dátuma is). Csakhogy 1869-ben, amikor elindult az első cikkben szereplő osztrák–magyar kelet-ázsiai expedíció, tagjai között Xantus Jánossal, Magyarország csak mint a két évvel azelőtt létrejött az Osztrák–Magyar Monarchia társországa létezett, és maga is sok nemzetiségű államalakulat volt, melyben a magyarság kisebbséget alkotott. Nem egyértelmű tehát, hogy legalábbis 1918-ig, illetve az első világháború végéig melyik nemzet nézőpontja a meghatározó az események bemutatásakor. Persze nyilvánvaló, hogy a magyarság fejlődésére ható gazdasági és kulturális eseményekről, illetve más európai országok zajló folyamatok hazai visszhangjáról olvashatunk, amit az is hangsúlyoz, hogy a történelemformáló közéleti és kulturális események (pl. az Ezredéves kiállítás 1896-ban, a *Winnetou* magyar fordításának vagy a *Nyugat* című folyóiratnak a megjelenése 1904-ben, illetve 1908-ban) egyértelműen magyar nemzeti vonatkozásúak.

De érdekes cikkeket olvashatunk a vegetarianizmus és az eszperantó meghonosodásától a Nők Választójogi Világszövetségének budapesti kongresszusán át az eugenikáról folytatott hazai vitáig.

Ugyanakkor nem véletlen, hogy szó sem esik a történelmi Magyarország területén élő nemzetiségekről, így arról sem, hogy a románok és a szlovákok egyre inkább önállóságra törekedtek, és kétségbe vonták a magyar állam legitimitását. Mint ahogy hallgat a könyv (legalábbis az 1882-es év eseményeinek bemutatásakor) a tiszaeszlári perről, az antiszemitizmusról és a korai cionizmusról is, főként azért, mert a témáit eleve úgy válogatták össze, hogy „globálisak" legyenek, azaz mentesek legyek mindenféle nacionalizmustól. Önálló cikként hiába keresnénk a korabeli politikai és társadalmi élet változásairól szóló anyagokat, viszont értesülhetünk arról, hogy Ausztria–Magyarország koncessziót szerez a kínai Tiencsinben (1901-ben), 1916 pedig arról nevezetes, hogy bevett vallássá lesz Magyarországon az iszlám és Konstantinápolyban Magyar Tudományos Intézetet nyitottak. Pedig az utóbbi események észrevétlenek maradtak az első világháború kellős közepén, a korabeli, egyre súlyosabb válságba sodródó társadalomban, kiemelésük csak arra szolgál, hogy hangsúlyozza a magyarság kötődését az iszlámhoz. (De mint tudjuk, Gárdonyi Géza 1901-ben megjelent, sikeres regénye, az *Egri csillagok*, melyről szó sem esik a kötetben, fejezte ki a tömegek valódi érzelmeit, nem pedig a kettős monarchia szimbolikus gesztusai az alig két év múlva feloszló Ottomán Birodalom iránt.)

Jól kitapinthatóan érezhető a szerkesztők szándéka a globalizáció pozitív hozadékának bemutatására. Hangsúlyozzák, hogy az 1869 óta eltelt időszakban tömérdek inspiráló hatás érte Magyarországot nemcsak a Nyugat, de a harmadik világ kultúrája felől is, ami megfelel a valóságnak, de különösen az utóbbit nem érdemes túldimenzionálni. Bécs és Budapest, elsősorban intellektuális téren jelentős hatást gyakorolt a korabeli világra, és pl. Amerika viszonylatában a kulturális csere még a két világháború között is kiegyensúlyozott volt. De a harmadik világ zenéje, képzőművészete a gyarmattartó hatalmak közvetítésével jutott el Magyarországra, és a hatása jobbára nem jutott túl a főváros határán, hiszen a magyar társadalom még ebben az időszakban jellemzően paraszti volt, kevéssé nyitott az efféle „divathóbortokra".

Kétségtelen erénye a kötetnek, hogy három olyan, a globalizációhoz kötődő területre is ráirányítja a figyelmet, melyekkel a hagyományos történetírás eddig viszonylag keveset foglalkozott. Ilyen a klímaváltozás várható hatása az ország területére, de több epidemiológiai, azaz a járványokkal foglalkozó, érdekes cikk olvasható kötetben (az 1918-as spanyolnáthárról, a Sabin-cseppek bevezetéséről 1959-ben, az első HIV fertőzött személy 1985-ös azonosításán át egészen a koronavírus-járványig). Kiemelten szerepelnek a magyarországi „nőtörténelem" eseményei, és különösen érdekes Dés Fanni cikke, mely 2006-os év eseményeként mutatja be, hogy a magyar nők megjelentek a munkaerőpiacát megnyitó Svájc szexiparában. És persze nem maradhatnak el a kötetből a homoszexualitással (illetve az LMBTQ+-val) foglalkozó témák sem. Nincs ezekkel a cikkekkel semmi gond, bármelyikük szerepelhetne mondjuk az *Interpress Magazin*ban vagy a „hazánk és a nagyvilág" érdekességeit közlő internetes felületeken. De milyen alapon tekintsük ezeket az anyagokat történetírói teljesítménynek, mely új összefüggéseket tár fel és eredeti szempontot nyújt Magyarország 20. századi történelmének megértéséhez?

A sorfordító, tragikus eseményeket nem lehet kihagyni még Magyarország globális történetéből sem, igaz viszont, hogy úgy lógnak a kötet eredeti koncepcióján, mint „tehénen a gatya". A kötetből három, a 20. század folyamán meghatározó, többé-kevésbé megválaszolhatatlan „kérdés" érdemi tárgyalása maradt ki.

Ezek közül az első kettő valóságos problémaként merült fel, a harmadik viszont rögeszmeként, valóságos lidércnyomásként nehezedett a társadalmi tudatra. Az első a nemzetiségi kérdés, a második a földkérdés, a harmadik pedig a „zsidókérdés". (Azért zárom az utóbbit idézőjelbe, hogy érzékeltessem imaginiárius, ugyanakkor az egész korabeli közéletet megmérgező jellegét.) Ismeretes, hogy a történelmi Magyarország nemzetiségeinek követeléseivel, bár tisztában volt velük, a magyar politikai osztály egyszerűen nem volt hajlandó szembenézni. A szerkesztők semmiképp sem akartak „trianonozni", ugyanakkor mégis be kellett iktatni az 1918-as év krónikájába egy anyagot, melynek címe: *A nemzeti önrendelkezés eszménye és a Magyar Királyság szétesése*. Szerzője, Egry Gábor „a perifériák globális lázadásaként" írja a történteket, és összefüggésbe hozza a dekolonizáció kezdődő folyamatával is. Igaz, maga is elismeri, hogy ez a megközelítés igencsak problematikus: „Az egyik lehetőséggel, ami szorosan kötné Magyarország felbomlását a globális léptékhez, a belső gyarmatosítás koncepciója szolgál. Eszerint a magyar állam uralma a perifériákon, különösen a nemzetiségi vidékeken megfelelt a korszak gyarmati uralmának." Ezután azonban maga is megállapítja: „A külső uralom önkényessége vagy az erőszak alkalmazása önmagában még nem teszi az állam jelenlétét koloniálissá, sőt, e logikával közvetlenül szembemegy, ha hiányzik az egyértelműen etnikai alapú különbségtétel." Mindehhez csak annyit kívánok hozzáfűzni, hogy a 20. század folyamán az elvetemült gonoszság szinonimájává vált gyarmatosítás fogalma semmiképp sem alkalmazható az egykori Magyar Királyságra, továbbá azt is tekintetbe kell venni, hogy a kolonizációnak többféle válfaja volt. Miközben a gyarmatosítók (például németek vagy a belgák) népirtást és szörnyű kegyetlenségeket hajtottak végre afrikai birtokaikon a bennszülöttek ellen, más elbírálás esik a brit, a francia vagy a spanyol gyarmatosítás.

Még súlyosabb problémát jelent a kötet koncepciója szempontjából a földkérdés vagy parasztkérdés, ami az egészségtelen birtokmegoszlásból, illetve a nagybirtok dominanciájából fakadt. Mivel ezt egyszerűen nem lehet az előre megszabott értelmezési keretben tárgyalni, Magyarország globális története egyszerűen hallgat róla. Ezt tükrözi, hogy a névmutatóból hiányoznak olyan nevek, mint Bajcsy-Zsilinszky Endre, Erdei Ferenc, Veres Péter, Dobi István, Nagy Ferenc vagy Kovács Béla. Igaz, Peyer Károly vagy Kéthly Anna nevét sem említik. Szó sem esik az 1945-ös földosztásról, vagy a mezőgazdaság néhány évvel később kezdődött, mértéktelen szenvedést okozó kollektivizációjáról. Vagyis a globalizáció által nem vagy csak kevéssé érintett paraszti tömegek a kultúrájukkal együtt, továbbá a nevükben fellépő erők (a Független Kisgazdapárt, majd a Nemzeti Parasztpárt) és az általuk képviselt politika teljesen hiányoznak a kötetből. Tény, hogy napjainkban a magyar parasztságról már csak múlt időben lehet beszélni, de hogyan lehet megérteni nélküle a huszadik századot?

Laczó Ferenc és Varga Bálint életidegen koncepciója a „zsidókérdéssel" sem tud mit kezdeni, pedig annak meghatározó szerepe volt a magyar közéletben 1945-ig, sőt, néhány évig még utána is. Kelemen Ágnes Katalin egyébként korrekt cikke az 1920-as év meghatározó eseményének tekinti a Numerus clausus törvény (az 1920 évi XXV. tc.) elfogadását a Nemzetgyűlésben. Az is volt (persze, a trianoni szerződés aláírásával együtt), de jelentősége jócskán túlmutatott a felsőoktatás felvételi keretszámainak szabályozásán. Utóbbi egyébként racionálisan még indokolható is lett volna, mint ahogy az is igaz, hogy egyidejűleg felmerült (de végül nem valósult meg) a nők továbbtanulásának korlátozása, vagyis ez a história kapcsolódik a „nőtörténethez" is. Tény továbbá, hogy az „értelmiségi antiszemitizmus" több

kelet-európai országban, de még az Egyesült Államokban is bevett gyakorlat, „transznacionális jelenség" volt, csak épp az egyetemek a saját hatáskörükben döntöttek a zsidó diákok számának korlátozásáról. Az viszont Magyarországon sajátos és a globalizációtól független fejlemény volt, hogy 1919 őszén a numerus clausust követelő radikális politikusok és diákszervezetek támogatására komoly tömegszervezet jött létre, az Ébredő Magyarok Egyesülete, mely tüntetéseivel és atrocitásaival később is komoly nyomást gyakorolt a törvényhozásra és a politikai elitre, és a harmincas években népszerűvé váló szélsőjobboldali pártok és mozgalmak közvetlen elődjének tekinthető.

Még nehezebben boldogul a kötet az 1944-es esztendővel, melynek fő eseménye, legalábbis a szerkesztők szerint az volt, hogy a vidéki magyar zsidóságot Auschwitz–Birkenauba deportálták. A cikk szerzője maga a CEU-n végzett, és jelenleg a maastrichti egyetemen oktató Laczó Ferenc, aki holokauszt-szakértőnek számít. Ezért meglepő, hogy a magyar zsidó túlélők Budapesten őrzött beszámolóinak számát több százra becsüli. (Valójában 4600 ún. DEGOB-jegyzőkönyvet vettek fel mintegy 5000 túlélő közreműködésével.) A témaválasztás azért is problematikus, mert Magyarországon a vidéki és a fővárosi zsidók sorsa szorosan összefüggött, és a tragikus esztendő eseményeit szinte lehetetlen külön-külön vizsgálni. De hogy jön mindehhez a globalizáció? Úgy, hogy a szerző szerint „a rasszista elméletek felfutása, a koncentrációs táborok kialakítása és a modern kori népirtások története egyaránt összefüggött az európai gyarmatosítások történetével." Vagyis újfent az átkozott kolonializmus az oka minden rossznak. És: „A birodalomépítés és faji alapú gyarmatosítás nemzetiszocialista kísérlete ugyanakkor a rasszizmusok és a tömeges erőszak további radikalizálásával jár együtt, ami tetten érhető a táborok történetén is. E globális keretben a holokauszt az extrém erőszak Európából kiinduló, gyakorlatilag az egész bolygóra kiterjedő történetének Európán belüli csúcspontjaként értelmezhető." Laczó tehát lényegében elutasítja a holokauszt egyedi népirtásként való értelmezését. Szerinte „Auschwitz–Birkenau globális szimbólummá válásához, legfőképpen a nyugati mainstreambe való bekerülése és az ottani történeti kultúra újszerű áldozatcentrikussága vezetett." Nem ezt nevezik „a holokauszt relativizálásának"?

A „haladó világ" impulzusai és Soros György alapítványai

Nehezen megválaszolható kérdés, hogy a Szovjetunió által vezetett „béketábor", mely a hatvanas években számos ázsiai és afrikai országgal bővült és jócskán terjeszkedett, volt-e globalizációs hatással a magyar társadalomra. Hogyan hatott a kortársakra a Nemzetközi Demokratikus Nőszövetség konferenciája 1948-ban, egy évvel később a Világifjúsági Találkozó vagy később az „Afrika-év", Che Guevara látogatása Budapesten majd az észak-vietnami hallgatók megjelenése a magyar egyetemeken? Ezek az események ugyanis szoros „ideológiai kontroll" alatt zajlottak, „üzenetük" nem keltett érdemi visszhangot a közvéleményben. Ugyanakkor Kuba vagy Vietnam, illetve az ottani események erősen szubjektív értelmezése és nyugat-európai visszhangjuk mégiscsak inspiráltak bizonyos ellenzéki értelmiségi köröket, melyeket riasztott a Kádár-rendszer bürokratikus, ideológiailag sivár berendezkedése. Erről érdekes cikk olvasható a kötetben az 1967-es év eseményként azzal a címmel, hogy „Maoista ifjúsági szervezkedés Budapesten". De a „magyar maoisták", illetve a Lukács-iskola ellenzéki tagjainak esetében a távol-keleti, illetve a nyugat-európai, baloldali inspirációnál fontosabb volt az értelmiség egyes csoportjainak konfliktusa a megmerevedett Kádár-rendszerrel, aminek viszont kevés köze volt a globalizációhoz. Más kérdés, hogy „baloldali ellenzék" ügyeit ismertette a Szabad Európa rádió magyar adása, mely-

nek hallgatósága ekkoriban jóval kisebb volt, mint az ötvenes években.

A Laczó Ferenc és Varga Bálint szerkesztette kötet egészen a jelenig tart, hiszen csak 2022-es évvel zárul le. Ebben az időszakban, 1984-től kezdve a globalizáció már közvetlenül érintette Magyarországot, és olyan erős hatást gyakorolta politikai életre és a kultúrára, melyre addig nem volt példa. Ezek az évtizedek, melyekben a rendszerváltás is zajlott, már közvetlenül kötődnek napjainkhoz, közéleti viszonyainkhoz. A leírt események jó része közismert, és erős érzelmeket vált ki a szembenálló politikai táborok tagjaiból. A kötetnek azok a cikkei, melyek Soros Györgyről és alapítványairól szólnak, „vörös farkat" alkotnak. (Fiatalabb olvasóknak: egykor így nevezték azokat a marxista-leninista hivatkozásokat, melyek a pártcenzúra számára elfogadhatóvá tettek egy-egy publikációt.) Mi több: úgy tűnt számomra, hogy ez a két anyag indokolta az egész könyv kiadását. Az első szerzője az 1984-es év kapcsán Nóvé Béla történész, a Soros Alapítvány hivatásos krónikása, és a címe: *Megkezdi működését Budapesten a Soros Alapítvány*. A másik 2017-re vonatkozik, szerzője Hegedűs Dániel, a The German Marshall Found of United States munkatársa. Címe: *A Lex CEU elfogadása*.

Soros György és alapítványa majd egy évi előzetes tárgyalások után, a Magyar Tudományos Akadémiával társulva kezdte meg működését Magyarországon, első képviselője Vásárhelyi Miklós történész volt. Hivatalos célja a kulturális mecenatúra volt, és már ez is olyan defenzívába kényszerítette a pártállami rendszert, ahonnan egyenes út vezetett az 1989-es „kerekasztal tárgyalásokig". Ugyanis a kultúra volt a Kádár-rendszerben a párt által formálisan felszámolt pluralizmus terepe, politikai konfliktusokat jelenített meg. Az MSZMP vezetése még 1986-ban is képes volt egy-egy vidéki folyóiratban (*Tiszatáj*) megjelent verssel foglalkozni, állást foglalni. A nyíltan ellenzékivé váló kultúrát, majd a civil szférát és a szerveződő új pártokat támogató Soros Alapítvány komoly anyagi támogatásban, külföldi ösztöndíjakban részesítette a saját embereit, akik így egy csapásra sokkal kedvezőbb helyzetbe kerültek, mint az akadémiai szférában dolgozó értelmiségiek, írók stb. túlnyomó többsége. Ez nyomban komoly törésvonalat hozott létre az értelmiségen belül annak ellenére, hogy a közös cél, a gyengülő pártállami rendszer megdöntése, a többpárti demokráciához való visszatérés ezt jó ideig leplezte. De már 1990-ben kiderült, éppen a *Hitel* hasábjain megjelent Csoóri-esszé fogadtatása kapcsán, hogy Soros „káderei" a nyugati média felhasználásával erős politikai nyomást képesek gyakorolni. Az alapítvány komoly szerepet játszott magyar belpolitikában, erősen támogatta az SZDSZ-t az első szabad választásokon győztes MDF-fel szemben. A hazai politikát sokként érő „globalizációs hatásról" sokat elmond „az első szabadon választott országgyűlés összetétele, amelyben minden harmadik képviselő az alapítvány korábbi munkatársa, kurátora, ajánlója vagy nyertes pályázója volt".

Ilyen viszonyok között nem meglepő, hogy már Antall Józsefnek fenntartásai voltak Soros Györggyel és alapítványaival szemben, mely a Közép-Európai Egyetem (CEU) létrehozásával igyekezett megőrizni és intézményesíteni munkatársainak kiváltságos helyzetét a hazai társadalomtudományban és felsőoktatásban. Ez ellen a FIDESZ, és személy szerint Orbán Viktor, annak ellenére, hogy a nyolcvanas években bőkezű támogatásban részesült az alapítványtól, azért igyekezett fellépni, mert 1990 után az egykor antikommunista Soros a baloldali pártokban igyekezett magának szövetségest találni a „Nyílt Társadalom" megvalósításához. Ez már olyan, a kisebbség által támogatott globalizációs projekt volt, mely erősen korlátozta volna Magyarország önrendelkezését, és elfogadhatatlan volt a „nemzeti oldal" számára. Így 2010-tól kedve az állam előbb kibővítette saját alapítványi hálózatát, és létre-

hozta a Nemzeti Közszolgálati Egyetemet, majd különböző jogi trükkökkel Bécsbe „száműzte" a CEU-t, melynek azért fontos részlegei maradtak Budapesten. Hegedüs Dániel szerint mindezt „egy, a kormányzó párt számára minden elemében strukturális előnyöket biztosító politikai és jogrendszerrel, továbbá 'szabad, de nem fair' választásokkal érte el", és emiatt „Magyarország immár a kompetitív autokrácia tankönyvi példájának nevezhető".

Hogyan fogadná az efféle megállapításokat Kleió, a történetírás és a heroikus költészet múzsája? Szerintem ingatná a fejét, ez a stílus nem hozzá illő. Ő a „fragmentált történelemnél" köztudottan jobban kedveli „a nagy narratívát", amely esetünkben a magyarok közösségének sorsát írja le a „befogadó nemzet" nézőpontjából. Bízom benne, hogy talán ebben a megközelítésben is megírják majd Magyarország globális történetét.

Pelle János

PELLE JÁNOS (1950) író, történész.